WisselWERK

CAHIER '06

"NE ZANGER IS EEN GROEP": OVER GEMEENSCHAPSVORMING

COLOFON

WISSELWERK, vakmagazine voor de sociaal-culturele werkster en de vormingswerker
Uitgegeven door SoCiuS, Steunpunt voor Sociaal-Cultureel Volwassenenwerk vzw
ISSN: 1780-3578

Redactieadres en abonnementen:
Gallaitstraat 86 bus 4, B-1030 Brussel
Webstek: www.socius.be E-mail: info@socius.be

Sociaal-culturele volwassenenwerk/st/ers en organisaties voor sociaal-cultureel volwassenenwerk, erkend op het decreet van 4/4/2003, krijgen Wisselwerk gratis. Gratis abonneren kan alleen via de erkende organisaties. Andere abonnees betalen 21,75 euro. Het cahier '06 is ook afzonderlijk verkrijgbaar (10,75 euro + verzendingskosten) Abonneren en bestellen kan via kathleen.dumortier@socius.be

Kernredactie: *Marie-Jeanne Goddeeris, Nele De Kock, Tom Lemahieu, Joke Flour, Renaat Willockx, Eric Roelandt (voorzitter), Annemie Vercruysse, Johan De Vriendt (hoofdredacteur).*
Redactiemedewerkers: *Luc De Droogh, Frank Cockx, Frederik Janssens, Jon Goubin, Salim Hellalet (foto's), Roos Van Kerckvoorde, Hilde Vanoverbeke, Griet Verschelden, Jef Verrydt, Peter Wouters, André Desmet, Kathelijne De Vriendt, Katrien Mertens, Jos Pauwels, Leen Van der Vorst.*
Subredactie voor dit cahier: *Frank Cockx (voorzitter), Luc De Droogh, André Desmet, Tom Lemahieu, Jos Pauwels, Eric Roelandt, Johan De Vriendt (hoofdredacteur).*

Dit cahier verschijnt samen met het vierde nummer 2006 van het WisselWERK-magazine.

Vormgeving: *Impressant+ productiehuis - E-mail: info@impressantplus.be*
Zetwerk: *Klaartje De Buck*
Abonnementenbeheer: *Kathleen Dumortier*
Druk: *De Riemaecker Printing bvba, Maarkedal (Nukerke)*

Lid van de Unie van de Uitgevers van de Periodieke Pers.
WisselWERK verschijnt 4 keer per jaar.
Het laatste nummer verschijnt samen met het WisselWERK-cahier.

© SoCiuS
Het overnemen van artikels is slechts toegestaan na schriftelijk akkoord met de uitgever en mits bronvermelding.

Verantwoordelijke uitgever: *Fred Dhont, p/a SoCiuS, Gallaitstraat 86 bus 4, B-1030 Brussel.*

"NE ZANGER IS EEN GROEP": OVER GEMEENSCHAPSVORMING

INHOUD

Johan De Vriendt & Frank Cockx (red.)

4 TEN GELEIDE - *Frank Cockx en Johan De Vriendt*

2 DEEL 1:
NADENKEN OVER GEMEENSCHAPSVORMING

2 FILOSOFISCHE VISIES OP GEMEENSCHAPSVORMING - *Rob Devos*

4 GEMEENSCHAPSVORMING EN SOCIALE COHESIE:
EEN SOCIOLOGISCHE ANALYSE - *Marc Hooghe*

8 'STITCH &SPLIT'. EEN RELATIONELE VERSIE VAN GEMEENSCHAP - *Ruth Soenen*

7 WANDELEN DOOR HET VRUCHTBARE VELD VAN DE GEMEENSCHAPSVORMING. - *Jos Pauwels*

9 GEMEENSCHAPSVORMING EN DIVERSITEIT: DE DR. JECKYLL & MR HYDE
OF DE BERT & ERNIE VAN HET HEDENDAAGS SAMENLEVEN? - *Reyhan Görgöz*

6 DEEL 2:
GEMEENSCHAPSVORMING EN SOCIAAL-CULTUREEL VOLWASSENENWERK

5 GEMEENSCHAPSVORMING EN HET SOCIAAL-CULTUREEL VOLWASSENENWERK.
EEN SITUERING VANUIT ENKELE PRAKTIJKKWESTIES - *Frank Cockx*

8 GEMEENSCHAPSVORMING IN HET CULTUURBELEID.
EEN POGING TOT UITKLARING EN POLITOLOGISCHE DUIDING. - *Bart Caron*

9 SOCIAAL-CULTUREEL WERK: VAN BURGERDEUGD NAAR REALISATIE
VAN BURGERSCHAP? - *Maria Bouverne-De Bie, Luc De Droogh, Griet Verschelden,*

9 HET TOPJE VAN DE IJSBERG. GEMEENSCHAPSVORMING IN DE PRAKTIJK
VAN HET SOCIAAL-CULTUREEL VOLWASSENENWERK - *Johan De Vriendt*

10 ABSTRACTS

11 CITATEN OP PAGINA'S

TEN GELEIDE

Frank COCKX
& Johan DE VRIENDT

INLEIDING

Het Wisselwerk-Cahier van SoCiuS is met deze publicatie aan haar derde editie toe. Naast het eerste Cahier '04 "Sociaal-Cultureel werk van, voor en met ouderen", het Cahier '05 "Biografische leren en werken", ligt nu het Cahier '06 voor met de ietwat speelse titel "Ne zanger is is een groep: over gemeenschapsvorming".

SociuS – het steunpunt voor sociaal-cultureel volwassenenwerk in Vlaanderen – slaagde er dus voor de derde keer op rij opnieuw in een gevarieerde en boeiende reader samen te stellen met een diversiteit aan bijdragen en inzichten. Het resultaat was onmogelijk geweest zonder de inspanning van vele anderen (Ne zanger is ook hier een groep!). Voor-eerst gaat onze dank en appreciatie uit naar de verschillende auteurs die een bijdrage leverden. We danken ook uit drukkelijk de bijzondere redactie die voor dit Cahier werd samengesteld en voor de periode van één jaar het bijkomende werk vrijwillig opnam. Opnieuw kon SoCiuS rekenen op heel wat ijver, medewerking, interessante discussies, het uittekenen van een inhoudelijke lijn en het nauwgezet nalezen en becommentariëren van de verschillende bijdragen door de leden van de kernredactie. Ook dank aan eenieder van de – ruimer dan de kernredactie – samengestelde leescommissie om conceptnota's en voorlopige bijdragen te voorzien van bedenkingen en commentaren.

"Ne zanger is een groep". De redactie vond de aanzet voor de titel van dit Cahier niet zelf uit. Het is een quote uit een liedje van Wannes Van De Velde. Wannes Van De Velde is een sociaal-geëngageerd Vlaams zanger, volksmuzikant, dichter en beeldend kunstenaar. Hij werd geboren in Antwerpen op 29 april 1937. Toen deze titel voor dit Cahier na enig brainstormen in de redactie kwam bovendrijven, was er eerst nog wat terughoudendheid. Toen we er wat dieper over nadachten bleek al vlug dat deze quote van Wannes als titel voor een cahier over gemeenschapsvorming, een sterke symbolische waarde heeft.

Achter elk individu, elke burger, elke persoon staat een hele groep van actoren (van ouders, broers, zussen, vrienden over leerkrachten tot collega's, coördinatoren en bazen) die mee bepalen wie we zijn. Achter elk individu, elke burger, elke persoon gaat een heel arsenaal van levenskeuzes, gewilde en ongewilde bewandelde levenspaden schuil waarbij significante anderen die we op onze levensweg ontmoeten inspirerend werk(t)en, een

bijdrage lever(d)en of misschien nèt niet. Het gaat hierbij over meer dan alleen maar het ondervinden van steun, levenslessen, bevestiging (of net niet). Het gaat daarbij ook over de ontmoeting met datgene en diegene die we niet begrijpen, niet kunnen vatten, ons ondersteboven én binnenstebuiten keert. Dit alles geeft vorm aan wie we zijn en – in het verlengde daarvan ook aan – de wijze waarop de/een gemeenschap begrepen kan worden en vorm krijgt. Zowel op het vlak van het persoonlijk leven, als op het vlak van het samen met anderen neerzetten van een symfonisch geheel gaat dit veelal gepaard met heel wat onenigheid, conflicten, onrust en onzekerheid, maar ook met durf, experimenteren, leren, zich engageren, reflecteren of soms – gewoon – doen.

De symbolische waarde van de quote heeft ook te maken met de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk in Vlaanderen zelf; alsook met de belendende sectoren die gemeenschapsvormend (wensen te) werken. De diversiteit in de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk en de belendende sectoren is groot en elke sectorspecifieke organisatie tracht op haar manier, op haar eigenzinnige wijze een mooie compositie neer te zetten. Of deze altijd gesmaakt wordt is hierbij niet zozeer de kwestie. Maar ook dan zal de zanger steeds een groep zijn; hetzij vanuit een traditie, hetzij vanuit nieuwe, misschien tot nog toe niet-verkende coalities en ontmoetingen met andere organisaties, met nog niet bekende doelgroepen, met vreemden.

Maar de druk is blijkbaar groot. Van overheidswege, veelal bevestigd vanuit de wetenschappelijke academie door onderzoek daarover, geraakt de sociale cohesie in de samenleving steeds meer geproblematiseerd. Of en hoe wetenschappelijk onderzoek de heersende logica's en discoursen daarmee bevestigt en reproduceert, is een nog vrij onontgonnen en weinig bespreekbaar terrein. De vraag waarvoor we staan is dat de van overheidswege gesubsiëerde organisaties zich geplaatst weten voor een steeds meer dwingende aandacht voor het aspect van gemeenschapsvorming. Het beleid stuurt met haar regelgeving in het sociaal-cultureel werk steeds meer aan op het feit dat organisaties zich dienen te concentreren op gemeenschapsvorming als afzonderlijke taak- of doelstelling. Gemeenschapsvorming is verworden tot een als afzonderlijk te beoordelen aandachtspunt voor de erkenning van organisaties en subsidiëring van bijkomende en afzonderlijke acties, projecten en programma's.

Zowel voor de overheid als de organisaties in kwestie ontbreekt het vaak aan een begrippenkader, een raster of conceptueel model waarin de verschillende mogelijkheden aan handelingsopties en strategieën omtrent gemeenschapsvorming duidelijk worden. Op de vraag hoe het sociaal-cultureel volwassenenwerk en gemeenschapsvorming samengaan, blijft menigeen het antwoord schuldig, draait men rond de pot of verzint men een vaag – dan wel – al te idealistisch antwoord. Er zijn blijkbaar verschillende opvattingen over gemeenschapsvorming. Er zijn er tegenwoordig blijkbaar ook oude en nieuwe opvattingen over gemeenschap en gemeenschapsvorming. De nieuwe opvattingen zouden niet meer aansluiten bij het nu reeds bestaande sociaal-cultureel volwassenenwerk (dat

wordt alleszins gehoord en regelmatig publiek verkondigd). Vanuit deze meer recente inzichten worden jarenlange en tal van recente inspanningen door het sociaal-cultureel volwassenwerk meermaals op één hoopje gegooid en bestempeld als eerder traditionele, verouderde gemeenschapsvormende initiatieven die afgedaan zouden hebben.

LEESWIJZER

Met dit Cahier rond gemeenschapsvorming neemt SoCiuS omtrent de bovenstaande kwesties geen standpunt in. Dat is en kan ook nooit de bedoeling zijn van een inhoudelijk verdiepende reader. De auteurs zijn immers zelf verantwoordelijk voor de inhoud van hun teksten. Ze dagen uit, ze prikkelen, ze zetten aan tot nadenken, tot discussie... Ze leveren inhoudelijk materiaal waarmee het sociaal-cultureel volwassenenwerk het begrip 'gemenschapsvorming' werkbaar kan maken voor de praktijk. Op basis van een reeds georganiseerde visiedag met de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk op 5 oktober 2005, de inhoud van dit Cahier en bijkomende literatuur, zal vanaf nu gewerkt worden aan een visie omtrent gemeenschapspvorming van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. In de bijdrage van Frank Cockx (zie tweede deel) lees je daar meer over.

Het Cahier is bedoeld als een inspirerende verkenning in het thema van gemeenschapsvorming voor sociaal-cultureel werkers, beleidsmakers en andere geïnteresseerden. Het is op te vatten als een verkennende rondgang door interessante academische inzichten en reeds bestaande sociaal-culturele praktijken. Dit met de bedoeling om van daaruit een visie te ontwikkelen op wat gemeenschapsvorming kan betekenen in het algemeen en voor het sociaal-cultureel volwassenenwerk in het bijzonder (door SoCius, particuliere organisaties en elke sociaal-cultureel werker afzonderlijk).

OPBOUW VAN HET CAHIER

Dit Cahier bestaat uit twee delen. In elk deel worden meerdere artikels aangeboden. Doorheen dit Cahier wordt de lezer geconfronteerd met verschillende visies en invalshoeken. Het Cahier werd samengesteld vanuit een bijzondere interesse voor het sociaal-cultureel volwassenenwerk en dat blijkt dan ook duidelijk uit de hierna door de redactie aangebrachte opdeling.

DEEL 1: NADENKEN OVER GEMEENSCHAPSVORMING

In het eerste deel van dit Cahier laten we' verschillende wetenschappelijke disciplines aan het woord. De vraag in dit deel is: "Hoe worden – vanuit verschillende disciplinaire invalshoeken – gemeenschap en gemeenschapsvorming geconceptualiseerd?"

We gaan daarvoor te rade bij diverse academische disciplines. De verschillende auteurs onderzoeken en bespreken de gemeenschap en gemeenschapsvorming vanuit een sociologische, filosofische antropologische, fenomenologische of diversiteitsinvalshoek. Ze leveren ons ankerpunten aan om gemeenschapsvorming meer op begrip te brengen. We zijn er ons van bewust dat dit niet de enige invalshoeken zijn. Bovendien zullen andere auteurs andersgekleurde teksten brengen. De hier geselecteerde auteurs leveren met hun teksten een staalkaart van de rijkdom, tevens de onvatbaarheid, van het begrip 'gemeenschapsvorming'. Je hoeft het als lezer niet eens te zijn met hen, je kan er kritiek op hebben, van mening verschillen... Toch zetten ze aan tot nadenken: het is aan de lezer om er het zijne of het hare mee te doen...

Rob Devos brengt in zijn artikel enkele filosofische visies op gemeenschapsvorming in kaart. Hij stelt zich de vraag hoe je gemeenschap kan vormen in een (post)moderne maatschappij. Terwijl in een traditionele samenleving de gemeenschap reeds gevormd is en achteraf wordt gelegitimeerd in een in een religieus of metafysisch wereldbeeld, kenmerkt de moderne maatschappij zich door een proces van differentiatie. De economie en de politiek splitsten zich af van de alledaagse leefwereld en wetenschap, recht, moraal en kunst ontwikkelen hun eigen dynamiek. De filosofie ziet zich gesteld voor de opdracht om sociale cohesie te herdenken als gemeenschapsvorming in een onttoverde wereld. Drie modellen pogen hierop een antwoord te formuleren. Er is de liberale stroming waarbij de individuele (keuze)vrijheid met betrekking tot het eigen levensplan en de zelfgekozen relaties primeert. De basisidee bij het communitaristisch paradigma van gemeenschapsvorming houdt in dat het goede leven, de gemeenschap, primeert op het individu. De republikeinse stroming tenslotte, houdt in dat niet het individu noch de gemeenschap maar de verhouding tussen beide, centraal staat. Het focust op de wisselwerking tussen individu en gemeenschap, op burgerschap of active participatie van individuen en groepen aan de samenleving waardoor gemeenschap gevormd wordt. In zijn slotbedenkingen stelt Devos dat het republikeinse paradigma een interessant model biedt om na te denken over cultuur als gemeenschapsvormende factor. Cultuur laat zich echter niet herleiden tot gemeenschapsvorming. De kunst heeft ook de wezenlijke functie om de cultuur met zichzelf te confronteren.

In de bijdrage van Marc Hooghe wordt het thema 'gemeenschapsvorming' benaderd vanuit een sociologische invalshoek. Recente gebeurtenissen doen twijfel rijzen aan de sociale cohesie van onze samenleving. Nochtans functioneert deze samenleving nog wel behoorlijk, zij het anders dan enkele decennia geleden. Hobbes stelt dat het helemaal niet evident

is dat mensen vreedzaam met elkaar samenleven. In de 'natuurstaat' primeert het recht van de sterkste waarin het leven 'kort en brutaal' zal zijn. De huidige media-aandacht voor gevallen waarin de sociale orde faalt, mag ons niet doen vergeten dat de sociale en morele orde meestal wel werkt. Het totstand komen van een gemeenschap of een sociale orde is echter helemaal niet vanzelfsprekend. In zijn bijdrage geeft Hooghe een kort overzicht van de wijze waarop binnen de sociale wetenschappen onderzoek werd verricht naar gemeenschapssvorming. Hij stelt dat daarvoor de aanwezigheid van netwerken en van 'sociaal kapitaal' van wezenlijk belang is. Het traditionele antwoord op de vraag hoe een gemeenschap tot stand komt is het ontstaan van een normatieve consensus waarbij over de basiswaarden van het samenleven niet hoeft gediscussieerd te worden. Omdat die homogene samenleving nooit meer terugkeert, moeten we nu sociale cohesie zien te bereiken vanuit totaal andere randvoorwaarden. Bij de opbouw van de sameleving (het versterken van de netwerken en het vergroten van sociaal kapitaal) ziet Hooghe twee componenten. Er is de structurele component die te maken heeft met ingrepen in de infrastructuur. Daarnaast is er de normatieve component waarbij we zoeken naar welke basiswaarden ons verenigen. Gemeenschap moet telkens opnieuw uitgevonden worden op een manier die is aangepast aan nieuwe noden.

Ruth Soenen stelt in haar artikel dat praktijkwerkers en wetenschappers vooral geïnteresseerd zijn in diepgaande, duurzame en frequent voorkomende relaties. Soenen is echter ook geïnteresseerd in het kluwen van vluchtige en erg vanzelfsprekende contacten: de praatjes die mensen maken met de kassierster, het samen zuchten met een onbekende als de bus niet tijdig komt... kortom, de wereld van 'het kleine ontmoeten'. Via een antropologische analyse van 'het leven op de tram' toonde ze aan dat ook korte en kleine contacten samenhangen met ervaringen van gemeenschap. Op de tram vond ze vermijdingsrelaties en kortstondige hulp, vlottende sociale relaties en indruk maken; de meest voorkomende conflictrelaties werden gekenmerkt door minimale interrupties en verstoringen. Naast een de publiek sociale sfeer zag je op de tram ook de privaat sociale sfeer opduiken, bijvoorbeeld tussen koppels of tussen ouders en kinderen. En uiteraard ook de 'parochiaal sociale sfeer' tussen mensen die elkaar regelmatig tegenkomen op de tram. Op de tram vormen zich zowel relaties die gemeenschap bevorderen als relaties die conflict aanwakkeren. De tram bevat de potentie van tijdelijke gemeenschap, een 'light' versie van gemeenschap die kunnen bijdragen aan een ervaring van 'thuis' zijn. Tijdelijke gemeenschappen worden ontbonden, maar kunnen zich ook verder ontplooien. Telkens opnieuw bestaat ons leven uit een proces van samenkomen en scheiden (stitch en split).

Jos Pauwels bekijkt gemeenschapsvorming met een fenomenologisch 'veld'-denken. Met Einstein stelt hij dat problemen, ook inzake gemeenschapsvorming, niet kunnen opgelost worden met hetzelfde denken dat de problemen creëerde. Gemeenschapsvorming gaat over de relatie van een individu met een (sociale) gemeenschap. Vermits we waarnemen door het 'creëren van verschillen, zullen we ook in een 'gemeenschap' gefocust zijn op verschillen zoals wit en zwart, enz. Onze logische, analytische geest houdt van dit soort

waarneming, maar voor de werkelijkheid van levende systemen, zoals gemeenschappen is dit 'kijken' (te) beperkt. Pauwels komt tot de conclusie dat het noodzakelijk is ons denken over gemeenschap en gemeenschapsvorming te verrijken met wetenschappelijke inzichten uit de hedendaagse natuurwetenschappen, zoals de morfische velden van Sheldrake, de relativiteitstheorie van Einstein, de snaartheorie en de kwantummechanica. Levende systemen zijn onvoldoende te begrijpen met het lineaire denken van oorzaak en gevolg. Als we gemeenschappen blijven zien met de ogen van Newtoniaanse (machinale) principes ontstaat er een steeds grotere discrepantie met een voortdurend veranderende wereld. Inzichten en praktijken kunnen groeien uit een fenomenologische positie die ons toelaat contact te krijgen met 'velden' waarin alle potentialiteit van tijd en ruimte tegelijk aanwezig is. Zo is bijv. de 'presence'-positie die Senge beschrijft een beweging naar innerlijke verdieping en verruiming. Ook systeemtherapeut Hellinger geeft de fenomenologische positie een operationele invulling. Hij onderscheidt drie 'morfische velden': die van het persoonlijk geweten, het collectief geweten en het transcendente veld en formuleert een aantal 'natuurlijke systeemwetmatigheden': wie komt hoort er bij; er moet een balans zijn tussen geven en nemen, er is een rangorde tussen wie eerst komt en daarna en het nieuwe heeft steeds voorrang op het oude. De focus van ons handelen kan niet langer liggen op het individu dat ons dwingt tot de dualiteit 'ik en de ander' maar zal noodzakelijkerwijs verschuiven naar de relatie en de verbinding tussen individuen. Die verbindende relatie ligt aan de basis van elk generatief gemeenschapsvormend handelen.

Reyhan Görgöz heeft oog voor gemeenschapsvorming vanuit het diversiteitsdenken. In het eerste deel van haar artikel bekijkt ze diversiteit en gemeenschap als gegevenheden. Diversiteit wordt gekenmerkt door ontelbare gelijkenissen en verschillen waarvan er slechts een klein aantal worden geproblematiseerd. De erkenning van diversiteit heeft niet alleen te maken met de aanwezigheid van verschil maar ook met de subjectieve appreciatie van dat verschil. Ondanks een aantal negatieve kanten biedt een gemeenschap ook unieke kansen op solidariteit, veiligheid, inspraak die de grenzen van de macht bewaakt, rechten voor het individu... De verhouding tussen gemeenschap en diversiteit kan enerzijds omslaan in een relatie à la Dr. Jeckyll & Mr. Hyde: een onnatuurlijke verhouding die de gespletenheid weerspiegelt waarmee onze samenleving omgaat met het 'anderszijn'. Het kan ook gaan om een 'Bert & Ernie' relatie, een onafscheidelijk duo waarbij de erkenning van de ene, de voorwaarde is voor het realiseren van de andere. Görgöz onderzoekt de voorwaarden voor een positieve relatie tussen beide begrippen waarbij de focus ligt op de betekenis, het nut en de plaats van gemeenschapsvorming in het kader van een pluriforme samenleving. Een 'Bert & Ernie' relatie tussen beide begrippen is te verkiezen, maar is niet evident: het vergt een permanent streven naar dialoog en gelijke kansen. Als die ontbreken krijgen zowel gemeenschap als diversiteit een pervers karakter. Twee kwesties zijn in het artikel aan de orde: hoe kan het ontstaan en het bestaan van verschillen in de samenleving worden begrepen? En is dit compatibel met het streven naar gemeenschapsvorming?

DEEL 2: GEMEENSCHAPSVORMING EN SOCIAAL-CULTUREEL VOLWASSENENWERK

Het tweede deel bestaat uit een aantal bijdragen die inhoudelijk een meer directe link met het sociaal-cultureel volwassenwerk vertonen. We concentreren ons hierbij op een aantal vragen als: wat heeft sociaal-cultureel volwasssenwerk te maken met gemeenschapssvorming ? Waarom dook het begrip gemeenschapsvorming op in de cultuurpolitiek en de regelgeving rond sociaal-cultureel werk? Hoe ziet de actuele (decretale) situatie van het sociaal-cultureel volwassenenwerk er uit in relatie tot gemeenschapsvorming (een status questionis)? Welke praktijken bestaan er?

In een eerste algemeen inleidend artikel gaat Frank Cockx in op de huidige decretale regelgeving omtrent het sociaaal-cultureel volwassenwerk. Hij biedt een overzicht aan over welke decretaal onderscheiden werksoorten welke functies dienen te vervullen volgens het decreet. Vervolgens stelt hij vanuit de 'aard' van het werk enkele kritische bedenkingen omtrent de 'hype' omtrent gemeenschapsvorming en de gemeenschapsvormende functie van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Hij vraagt zich af of het sociaal-cultureel volwassenenwerk per definitie niet gemeenschapsvormend is. Zijn artikel besluit met een overzicht van het traject dat SoCiuS momenteel uitzet om op verschillende van de door hem aangehaalde kwesties een – door de sector gedragen – antwoord te bieden.

Bart Caron (Vlaams parlementslid Spirit), voordien kabinetschef van de cultuurminister Anciaux en Van Grembergen, onderzoekt waarom het begrip gemeenschapsvorming opdook in de cultuurpolitiek en vanuit welke bekommernis. Hij verdiepte zich in de partijprogramma's en de meer 'officiële' documenten van de overheid. Daarbij beschrijft hij ook de reacties vanuit politieke hoek en van de belangenbehartigers. Hij probeert ook een verantwoording te geven van motieven en verwachtingen en van de ideologische en filosofische achtergronden bij gemeenschapsvorming als cultuurpolitiek principe.

Maria Bouverne De Bie, Griet Verschelden en Luc De Droogh schreven een artikel over 'sociaal-cultureel werk; van burgerdeugd naar realisatie van burgerschap? Ze benaderen gemeenschapvorming vanuit een agogische invalshoek. Deze tekst deed in een eerdere versie – oorspronkelijk van de hand van Prof. Bouverne-De Bie – dienst als discussietekst op de visiedag van van SoCiuS in oktober 2005. We vonden de auteur(s) bereid de oorspronkelijke tekst verder uit te werken voor dit Cahier. Ze vragen zich af wat een sociaalculturele werker aan moet met een uiterst complex begrip als gemeenschapsvorming. In hun bijdrage willen ze laten zien hoe het begrip historisch is geëvolueerd en welke knopen in de ontwikkeling ervoor zorgen dat gemeenschapsvorming in het sociaal-cultureel werk een belangrijke maar ook ontzettend moeilijke opgave is. Ze geven ook aan welke aanzetten hun niet bevredigen. Meer concreet vragen ze zich af of de identiteitsvorming van het sociaal-cultureel werk zich rond het begrip 'sociaal-culturele methodiek' dient te ontwikkelen. Ze schuwen het ook niet om de grote lijnen van een alternatieve denkrichting te schetsen: gemeenschapsvorming als realisatie van burgerschap. Ze treden daarmee in de voetsporen treden van Oskar Negt en Paulo Freire die in de eerste plaats vertrokken van een maatschappelijke en historische analyse: het leren begrijpen van de samenleving en wat de ontwikkelingen daarvan betekenen voor de eigen situatie en het de relatie met anderen.

Johan De Vriendt, tenslotte, gaat in op concrete praktijken van sociaal-culturele organisaties. Het hedendaags sociaal-cultureel werk staat in voor diverse praktijken van gemeenschapsvorming in al zijn aspecten: het samen-zijn, met elkaar omgaan, gemeenschap zijn. Anderzijds is er ook het educatief aspect: leren samenleven met elkaar, vaardigheden verwerven om gemeenschap te zijn. Een derde aspect behelst het actief handelen om 'gemeenschap te maken', ingrepen om mensen op elkaar te betrekken. In zijn bijdrage licht De Vriendt slechts een tipje van de sluier op. Binnen het bestek van een Cahier zal het duidelijk zijn dat het hierbij eerder over een topje van de ijsberg gaat aan wat de sector reeds jaar en dag biedt en ook vandaag de dag te bieden heeft op het vlak van gemeenschapsvorming. We geven de selectie aan praktijkvoorbeelden mee aan de lezer als mogelijks inspirerende good-practices. Ze kunnen de actueel gaande discussies omtrent de gemeenschapsvormende functie van het sociaal-cultureel volwassenenwerk inspireren, stofferen, maar ook contesteren. De presentatie van de voorbeelden gebeurde op basis van signalen die SoCiuS bereikten en is dus veeleer een lukrake selectie uit de veelheid van door de sector ontwikkelde praktijken. Dit betekent dus niet dat organisaties die niet vermeld worden geen gemeenschapsvormende functie zouden hebben of daar geen specifieke projecten rond ontwikkelen.

Tussen de artikels zal de lezer een aantal kaderstukjes vinden met citaten van mensen die betrokken zijn op het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Ze staan inhoudelijk los van het voorgaande of volgende artikel; ze illustreren dat 'gemeenschapsvorming' geen loos begrip is in de organisaties voor sociaal-cultureel volwassenenwerk en wel degelijk een inhoud heeft. Als dusdanig sluiten ze ook aan bij het artikel van De Vriendt, hij zocht die citaten trouwens ook bij elkaar.

Frank Cockx
Johan De Vriendt

***Wissel*WERK** CAHIER | 2006 | TEN GELEIDE p.4-11

DEEL 1

NADENKEN OVER GEMEENSCHAPSVORMING

FILOSOFISCHE VISIES OP GEMEENSCHAPSVORMING

Rob Devos

)(Samenvatting

Rob Devos brengt in zijn artikel enkele filosofische visies op gemeenschapsvorming in kaart. Hij stelt zich de vraag hoe je gemeenschap kan vormen in een (post)moderne maatschappij. Terwijl in een traditionele samenleving de gemeenschap reeds gevormd is en achteraf wordt gelegitimeerd in een in een religieus of metafysisch wereldbeeld, kenmerkt de moderne maatschappij zich door een proces van differentiatie. De economie en de politiek splitsten zich af van de alledaagse leefwereld en wetenschap, recht, moraal en kunst ontwikkelen hun eigen dynamiek. De filosofie ziet zich gesteld voor de opdracht om sociale cohesie te herdenken als gemeenschapsvorming in een onttoverde wereld. Drie modellen pogen hierop een antwoord te formuleren. Er is de liberale stroming waarbij de individuele (keuze)vrijheid met betrekking tot het eigen levensplan en de zelfgekozen relaties primeert. De basisidee bij het communitaristisch paradigma van gemeenschapsvorming houdt in dat het goede leven, de gemeenschap, primeert op het individu. De republikeinse stroming tenslotte, houdt in dat niet het individu noch de gemeenschap maar de verhouding tussen beide, centraal staat. Het focust op de wisselwerking tussen individu en gemeenschap, op burgerschap of active participatie van individuen en groepen aan de samenleving waardoor gemeenschap gevormd wordt. In zijn slotbedenkingen stelt Devos dat het republikeinse paradigma een interessant model biedt om na te denken over cultuur als gemeenschapsvormende factor. Cultuur laat zich echter niet herleiden tot gemeenschapsvorming. De kunst heeft ook de wezenlijke functie om de cultuur met zichzelf te confronteren.

"I am rooted, but I flow."
Virginia Woolf, The waves

In deze bijdrage breng ik enkele filosofische visies op gemeenschapsvorming in kaart. Ik schets de centrale aandachtspunten van het liberale, het communitaristische en het republikeinse model en belicht hun respectievelijke sterkte- en zwaktepunten. Ik betoog dat de republikeinse visie vooralsnog het interessantste model biedt om na te denken over gemeenschapsvorming en over cultuur als gemeenschapsvormende factor.

We worden geboren als een ik, we sterven alleen. We bestaan dankzij een gemeenschap die mij voorafgaat en mij overleeft. Hoe individu en gemeenschap samen denken? De kwestie van de noodzakelijke, maar vaak gespannen verhouding tussen individu en gemeenschap is, laat me stellen: sinds de veroordeling van Socrates door de Atheense volksrechtbank, een constante in de filosofie.

In de moderne filosofie neemt het thema gemeenschapsvorming een specifieke gedaante aan en verwerft een vooraanstaand belang. Immers, in een traditionele samenleving is de gemeenschap altijd reeds gevormd, en wordt achteraf gelegitimeerd in een overkoepelend (religieus, metafysisch) wereldbeeld. De moderne maatschappij wordt echter gekenmerkt door een proces van differentiatie. Weber spreekt van 'Ausdifferenzierung'. De economie en de politiek splitsen zich af van de alledaagse leefwereld; zij ontwikkelen hun eigen rationaliteit rond geld en macht. De wetenschap, de moraal en het recht, de kunst en de kunstkritiek ontwikkelen hun eigen dynamiek. De moderne filosofie ziet zich aldus gesteld voor de opdracht om sociale cohesie te denken als gemeenschapsvorming in een onttoverde wereld. Ze gaat daarbij in principe uit van een aantal basisaannames: de gelijkwaardigheid van de individuen, de waarde van vrijheid en redelijkheid, de meervoudige invulling van het goede leven. Hoe kunnen moderne subjecten gemeenschap vormen met respect voor individuele keuzevrijheid, principiële gelijkheid en meerstemmigheid?

Het moderniseringsproces, zo lijkt mij, werd hier te lande door een aantal buffers afgestopt. Die buffers zijn de laatste decennia weggevallen of minstens in belangrijke mate afgezwakt, waardoor de modernisering in een versnelde inhaalbeweging terecht kwam. Ik wijs op een aantal samenhangende factoren, waarmee ik me even op het terrein van de sociologen waag:

1. De secularisatie als cultureel fenomeen en de ontkerkelijking, haar institutionele tegenhanger, waardoor het aura van de religie inzake culturele zingeving en haar autoriteit inzake morele normgeving verdampte.
2. De ontzuiling. De traditionele zuilen behielden weliswaar veel invloed op het sociale en culturele leven. Ze hebben nog steeds een grote impact op de politieke agenda en besluitvorming. De zuilorganisaties zijn echter concerns geworden (Huyse, 2003). Ze worden door de individuen bespeeld en beoordeeld niet als dragers van een wereldbeschouwing, maar als leveranciers van diensten.
3. De individualisering. Hiermee bedoel ik het fenomeen waarbij de actoren door de media en de reclame aangesproken worden om zich te gedragen als individuele consumenten. Deze vorm van appellering, wat Louis Althusser beschouwt als de specifieke functie van de ideologie, is uitgedeind naar het onderwijs en de vorming, het 'levenslange leren', naar de gezondheids- en de welzijnssector, naar de ruimere cultuur, waardoor het beeld gecreëerd wordt van het individu als planbureau van zijn eigen leven. Dat individuen onophoudelijk hun eigen keuzes moeten en kunnen maken, is grotendeels een illusie (Elchardus, 2005): deze keuzes zijn immers in belangrijke mate vóórgeprogrammeerd. Maar als illusie - Spinoza sprak van 'imaginatie' - heeft deze ideologische voorstelling een grote impact op hun zelfbeleving, hun omgaan met anderen en hun maatschappelijke positionering in het algemeen.

4. Het vervluchtigen van de arbeid. In de naoorlogse welvaartsstaat werd via de arbeid sociale cohesie geproduceerd (Rosanvallon, 1995). De arbeid structureerde het dagelijkse levensritme en de globale levensloop van de mensen. Hij creëerde kameraadschap zowel op als buiten de werkvloer. Hij bezorgde de individuen een sociaal statuut en een maatschappelijke status. In de huidige, zogenaamd postfordistische organisatievorm echter is de arbeid flexibel en instabiel geworden. Doordat hij zo precair werd, heeft hij flink ingeboet op zijn rol van 'grote integrator' (Castel, 1995).
5. De zichtbaarheid van de Ander. De 'gastarbeider' die zich na de Tweede Wereldoorlog hier kwam vestigen, wilde zich vooral inschakelen via zijn arbeid en daarbij zijn vreemdheid zoveel mogelijk uitschakelen, minstens ze verborgen houden. De laatste decennia echter is de 'allochtoon' zichtbaar geworden. De jonge generatie protesteert openlijk tegen hun discriminatie inzake arbeid, en ruimer tegen hun uitsluiting op sociaal gebied. Ze willen daarenboven het verschil niet langer uitgommen of louter binnen de privé-sfeer koesteren maar hun culturele eigenheid op het publieke forum affirmeren en verdedigen. De confrontatie met de/het vreemde riep angstreacties op en racistische reflexen, een wijd verspreid 'onveiligheidsgevoel' waarop politieke strategieën konden inspelen. De laatste jaren zijn vooral de problematische aspecten van de 'andersheid' in het brandpunt van de aandacht komen te staan, niet de eventuele rijkdom van culturele diversiteit.

Als resultaat van dit ontremmingsproces is de problematiek van sociale cohesie prangend geworden. Ze is ook prominent aanwezig in de filosofie, die volgens Hegel "haar tijd vat in gedachten". Ietwat schematiserend laten zich drie modellen onderscheiden om gemeenschapsvorming te denken: liberals, communitarians en republicans. Alhoewel de tegenstellingen de laatste jaren, onder invloed van onderlinge discussies, wat afgezwakt zijn, lijkt het me toch interessant ze hier als verschillende paradigma's in hun zuiverheid tegenover elkaar te presenteren.

1. HET LIBERALE PARADIGMA VAN GEMEENSCHAPSVORMING

In de liberale mensvisie staat het individu centraal. Het liberale denken focust op de individuele vrijheid, in de zin van keuzevrijheid. Het klassieke liberalisme, dat op typische wijze verwoord wordt door John Locke, gaat uit van een natuurtoestand waarin bepaalde fundamentele en onvervreemdbare rechten van nature toekomen aan het individu. Deze individuele natuurrechten: het recht op leven, het recht op vrijheid en het recht op eigendom vormen de klassiek liberale versie van de mensenrechten. In het hedendaagse liberalisme, dat op typische wijze verwoord wordt door John Rawls in A Theory of Justice, gaat het uiteindelijk om individuen die hun eigen levensplan realiseren, hun eigen invulling geven aan het goede leven en hun individuele weg naar het geluk uitstippelen.

De mens wordt opgevat als een rationele egoïst. De individuen worden gedreven door hun eigenbelang. Ze handelen strategisch. Sociale relaties worden opgevat als win-win situaties. In die optiek wordt de gemeenschap gedacht als een constructie, die door de individuen opgebouwd wordt uit berekend eigenbelang. In een maatschappelijk verdrag spreken de individuen af dat ze zich voortaan zullen houden aan bepaalde collectieve regels die een gemeenschap reguleren, omdat ze op die manier uiteindelijk hun eigenbelang efficiënter kunnen realiseren dan als naakt individu in de natuurtoestand.

Het liberale politieke denken wordt gefascineerd door de idee van de minimale staat. Aan het individu en zijn zelfgekozen sociale relaties moet een maximale speelruimte toekomen. Mijn vrijheid mag slechts beperkt worden omdat, en in de mate waarin ze moet kunnen samen gaan met de vrijheid van de anderen. De politiek schept slechts een kader om de keuzevrijheid van de individuen te maximaliseren.

De liberalen maken m.i. een sterk punt als ze aan de individuele vrijheid een wezenlijk belang toekennen. De gemeenschap is er voor haar leden, en niet omgekeerd. Als communitaristen het geluk en het goede leven centraal stellen (cfr. infra), dan repliceren liberalen terecht dat autonomie, d.w.z. het recht om zelf mijn geluk uit te stippelen en na te streven, een primordiale factor vormt in mijn welbevinden. Een vorm van geluk die opgedrongen wordt, zelfs met goede bedoelingen, stevige argumenten en objectieve criteria, mist een essentiële kwaliteit om van het goede leven te kunnen spreken. Ik verkies mijn eigen weg te gaan, vaak zelfs met het risico te verdwalen, eerder dan zomaar slaafs een van boven af uitgestippeld traject te volgen. Culturele praktijken die ingaan tegen het respect voor de individuele autonomie, hebben geen legitimiteit enkel en alleen omdat ze culturele praktijken zijn, bijv. omdat ze het voortbestaan van een subcultuur als dusdanig moeten garanderen.

Het liberale paradigma vertoont echter onmiskenbare zwaktes. Vanuit sociologisch oogpunt loopt zijn focussen op het individu als 'manager van zijn eigen leven' het gevaar onvoldoende oog te hebben voor sociale mechanismen die individuele keuzes vóórprogrammeren. Daardoor riskeert men, zowel op theoretisch als op praktisch terrein, voorbij te gaan aan niet-onmiddellijk zichtbare, maar niettemin (en juist daarom) reële machtsmechanismen. Vanuit filosofisch oogpunt komen de zwaktes van het liberale denken voort uit zijn basisidee dat de gemeenschap een optelsom van individuen, of beter: een constructie van strategisch handelende actoren is. Het liberale model denkt een (maximaal opererend) individu vs. een (minimaal regulerende) politieke overheid. Het heeft weinig aandacht voor bemiddelende instanties tussen beide, voor hetgeen door Gramsci (in de lijn van Hegel) de 'burgerlijke maatschappij' en meer recent 'het maatschappelijk middenveld' genoemd wordt. Op die manier kan slechts een erg zwakke vorm van sociale cohesie tot stand gebracht worden.

- Crawford B. Macpherson wijst op een fundamentele en terugkerende ambiguïteit in het liberalisme. Enerzijds betekent de term individualisme: autonomie, d.w.z. het recht om zelfstandig te denken en te handelen; om mijn eigen levensplan op te stellen en mijn

weg naar mijn geluk te volgen. Anderzijds verwijst de term individualisme naar individuen die ongeremd hun eigenbelang mogen en kunnen nastreven. In dat verband spreekt hij van bezitsindividualisme ('possessive individualism'). Hij wijst op een voortdurend verglijden van betekenissen in het liberale denken (Macpherson, 1989). Een gelijkaardige dubbelzinnigheid kleeft aan de term rationele egoïst (cfr. 'de calculerende burger'). Betekent rationeel hier een doorgedreven berekening, waarbij de ander middel is in functie van mijn eigenbelang dan wel een substantiële beperking van mijn eigenbelang om een gemeenschapsleven mogelijk te maken?

- Het liberale model gaat uit van het autonome individu, maar het riskeert beginsituatie en eindsituatie te verwarren. Wat met de zwakke, die niet over voldoende economisch, sociaal en cultureel kapitaal beschikt om zelfstandig zijn individuele levensplan uit te stippelen en na te volgen? Het liberalisme heeft de neiging om armoede te bestempelen als gevolg van een individueel tekort schieten en tenslotte te blijven steken in een paternalistisch zorgmodel.

- Au fond krijgt de gemeenschapsvormende factor van de cultuur weinig aandacht binnen een strikt liberaal denkkader. Als oplossing voor de eindeloze, gewelddadige godsdienstige conflicten heeft het klassieke liberalisme gekozen voor een strikte scheiding tussen kerk en staat. Vanuit die historische ervaring willen liberalen een scheiding van de private sfeer en de publieke sfeer, waarbij deze laatste zo neutraal mogelijk gemaakt moet worden (bijv. het neutrale karakter van het gemeenschapsonderwijs). De scheiding tussen kerk en staat fungeert als voorbeeld om de scheiding tussen cultuur en publieke sfeer te denken. Ook in de hedendaagse variant van het liberalisme wil Rawls culturele verschillen zo veel mogelijk neutraliseren. Hij laat de individuen die een maatschappelijke basisstructuur opstellen, onderhandelen achter een onwetendheidsluier ('veil of ignorance'). Ze bezitten slechts informatie van algemene aard. Ze weten ondermeer dat er culturele verschillen zullen voorkomen, maar doordat ze niet op de hoogte zijn van de concrete positie die ze zullen innemen, zullen ze de effecten van die verschillen zoveel mogelijk neutraliseren. Elementen van wereldbeschouwelijke aard worden uit de openbare sfeer geweerd en verwezen naar de private sfeer.

- In dat licht wordt vooral het conflictueuze karakter van culturele verschillen belicht. Het liberale model leidt tot een zwakke opvatting van tolerantie. Omdat verschillen nu eenmaal feitelijk en onvermijdelijk zijn, moet ik de ander wel 'verdragen'. We moeten vooral proberen te vermijden dat onze verschillen uitgroeien tot conflicten. Voor de mogelijke rijkdom van een leven in diversiteit heeft men weinig oog.

Het lijkt me tenslotte interessant op te merken hoe binnen het liberale denken aanzetten voorkomen om het liberale model open te breken. Als klassieke liberaal wil Locke de maatschappelijke rol van de institutionele religies terugdringen. In hun plaats komt echter een burgerlijke religie ('civil religion'). Hieronder verstaat hij een geheel van levensbeschouwelijke en normatieve opvattingen, bijv. het geloof in een uiteindelijke beloning voor wie moreel handelt en in straf voor wie slecht handelt. Op die manier verwoordt Locke de intuïtie dat een leefbare gemeenschap van burgers slechts kan bestaan dank zij culturele instanties die individuen opvoeden tot burgerzin. Ook in het 'comprehensive liberalism' van Will Kymlicka wordt cultuur weer belangrijk. Het individu heeft het recht zich te vergissen. Dus moeten de voorwaarden geschapen worden waarin individuen hun vergissing kunnen inzien, en daarin spelen opvoeding, onderwijs en vorming een belangrijke rol. Deze overweging is voor hem de legitimatie van de multiculturele samenleving (Kymlicka, 1995).

Rawls formuleert belangrijke amendementen bij het liberale model. Niet alleen moeten gelijke kansen voor de competitie gewaarborgd worden. Bovendien moeten de zwaksten voordeel halen uit een eventuele ongelijke verdeling van basisgoederen. Reeds in A Theory of Justice, maar zeker in Rawls' latere werk Political Liberalism (dat door de orthodoxe liberaal Brian Barry daarom afgewezen wordt) zijn belangrijke aanzetten aanwezig om het liberale mens- en maatschappijbeeld open te breken.

2. HET COMMUNITARISTISCHE PARADIGMA VAN GEMEENSCHAPSVORMING

Het communitarisme profileert zich uitdrukkelijk als de opponent van het liberalisme op theoretisch en op praktisch gebied. Michael J. Sandel typeert het zelfgenoegzame, liberale individu als een ontworteld en losgeslagen Zelf ('unencumbered Self', 'disencumbered Self'), of plastisch als een hotelgast zonder reële woonplaats. (1) Alasdair MacIntyre bekritiseert de dominante liberale ideologie en haar legitimatie door de liberale filosofie als een samenraapsel van brokstukken, fragmenten bijeengebracht zonder een dragend verhaal. In Rawls' rechtvaardigheidsbeginselen, opgesteld in de lijn van Kant, ziet hij slechts lege vormen. MacIntyre bestempelt Rawls' theorie van de rechtvaardigheid als een inhoudsloos en daarom levenloos formalisme, dat niet in staat is om een echte gemeenschapsvorming te schragen.

De communitaristen kiezen voor een holistische visie op de mens en de samenleving. Volgens hen primeert het geheel (en moet het geheel primeren) op de delen. De gemeenschap is het concrete (con-crescere betekent samengroeien), het individu is een abstractie (ab-strahere betekent losmaken) uit het geheel. De gemeenschap is een Gestalt, méér dan de optelsom van haar leden. De communitaristen bedienen zich graag van metaforen die ontleend zijn aan de biologie. De afzonderlijke organen kunnen slechts overleven en zich ontwikkelen binnen het hele organisme. Juist door te participeren aan 'het goede leven' dat de gemeenschap belichaamt, kan het individu zijn eigen geluk realiseren.

Het communitaristische model vertoont onmiskenbaar een conservatieve teintuur. (2) In reactie tegen het liberale individualisme en atomisme, dat volgens de communitaristen zowel op theoretisch als op praktisch gebied domineert, zoeken zij dikwijls inspiratie bij

premoderne filosofen. In After Virtue wil MacIntyre het denken over gemeenschapsvorming herbronnen door aansluiting te zoeken bij de deugdenethiek van Aristoteles en de scholastiek. Het is echter merkwaardig om vast te stellen hoe het communitaristische cultuurbegrip recent soms heropgenomen wordt als een bepaalde legitimatie van het multiculturalisme. De gemeenschap wordt dan gedacht niet als één homogene samenleving, maar als een 'postmoderne', onderling onherleidbare veelheid van subculturen. De individuen heten dan hun identiteit te verwerven niet door zich te emanciperen uit, maar door zich te identificeren met hun particuliere subcultuur. Het autonome subject van de Verlichting wordt bestempeld als een typisch modern en westers cultuurfenomeen, dikwijls bekritiseerd als een decadente kijk op gemeenschap en cultuur, en bovendien beschuldigd omwille van zijn neiging tot 'cultuurimperialisme'.

De gemeenschapsvorming en de cultuur als gemeenschapsvormende factor krijgen uiteraard de volle aandacht vanwege de communitaristen. Een vitale gemeenschap is voor hen wezenlijk méér dan (ze moet daarom méér zijn dan) een constructie, tot stand gebracht door calculerende individuen die uit welbegrepen eigenbelang een set van competitieregels opstellen. Ze is niet te herleiden tot een complex van in instellingen verankerde formele procedures. De gemeenschap wordt inhoudelijk bepaald als drager van een levende traditie. Ze erft de levensbeschouwelijke overtuigingen, waarderingen en gebruiken van de voorouders en draagt dat cultuurgoed ongeschonden met eerbied over aan de volgende generaties. Het communitarisme hanteert een zogenaamd 'dikke' opvatting van cultuur. Volgens MacIntyre is het goede leven geïncarneerd in een vooraf gegeven, gemeenschappelijk doel. Hij verwijst hier naar het aristotelische telos, een doel dat aan de handelende individuen voorgehouden en aangeleerd wordt als eudaimonia, d.w.z. het gelukkige of geslaagde leven. Een levende gemeenschap wordt voorts in stand gehouden door een geheel van praktijken. Hij verwijst hier naar de aristotelische praxis, waarbij de individuen handelen niet in functie van een uitwendig resultaat (geld of macht), maar omwille van de intrinsieke waarde van het handelen zelf. Praktijken zijn oefeningen in het deugdzame leven. De politiek is niet te herleiden tot een strategisch spel om de macht: de politicus is verantwoordelijk voor het goede leven. MacIntyre beoogt tenslotte een narratieve ethiek. De gemeenschap wordt verbeeld in verhalen waarin voorbeelden van het geslaagde leven ter imitatie en identificatie aangereikt worden aan de individuen. In deze optiek pleit Stanley Hauerwas voor een herwaardering van de christelijke ethiek. Hij denkt dat in de dominante liberale cultuur, in het vertoog van het zichzelf realiserende Ik, het vertellen en doorgeven van bijbelse verhalen over aandacht en zorg voor de ander een heilzame tegenstem zou kunnen laten horen.

- Alhoewel het communitarisme zich positioneert als de antagonist van het liberalisme, lijdt het m.i. aan dezelfde ambiguïteit met betrekking tot de invulling van de term individualisme. Communitaristen hebben zelfs de neiging om autonomie (in de zin van zelfbepaling) en egoïsme (in de zin van berekend eigenbelang) gelijk te stellen, waarbij de positieve waardering vanwege de liberalen bij hen omslaat in een negatieve. Daardoor komen de moderniteit als proces van differentiatie, de emancipatiebeweging in het spoor van de Verlichting, en bij uitbreiding zelfs de hele westerse geschiedenis en cultuur onder verdenking te staan. (3) Het moderne denken wordt als dusdanig en in zijn geheel verantwoordelijk geacht voor de fragmentatie van de cultuur en schuldig verklaard aan de corrosie van het gemeenschapsbesef. Deze gelijkstelling lijkt mij onjuist en de conclusie alvast voorbarig. Juist degenen die zich inzetten voor gemeenschapsvorming hebben meestal ook een hoge waardering voor emancipatie. Door deze ruwe identificatie ziet het communitarisme zich bovendien ontslagen van de taak een sociologische analyse te maken van de reële factoren die gemeenschapsvorming bedreigen en aantasten.

- Het communitarisme neigt ernaar zijn (terechte) kritiek op het liberalisme uit te oefenen vanuit een antimodern en zelfs premodern cultuurbegrip. Traditionele culturen worden, vanuit een soort romantische illusie, voorgespiegeld als realisaties van een ongebroken gemeenschapsleven en aan ons voorgehouden als na te streven ideaal. De cultuur krijgt een erg moraliserende invulling als een geheel van waarden en normen. Ons erfgoed dienen we en bloc te ontvangen en onaangetast door de reflectie door te geven. Het communitarisme idealiseert het verleden. Het lijdt aan nostalgie naar hetgeen vroeger het geval was, of preciezer: naar een verleden dat het zich verbeeldt als beter. Wanneer MacIntyre toegeeft dat een terugkeer naar de samenhorigheid van de traditionele samenleving onmogelijk is, schuift hij tot marginaliteit gedoemde subculturen naar voor als nog-net-niet uitgewiste sporen van het gedeelde goede leven, bijv. Ierse katholieken en indianengemeenschappen. Uiteindelijk kunnen we volgens hem slechts "wachten op een nieuwe Benedictus". De droefheid van veel naar het ouderlijke huis terug verlangende communitaristen lijkt mij zo weinig aanstekelijk.

- De communitaristische mens- en maatschappijvisie hanteert het model van een homogene gemeenschap waaraan individuen hun identiteit ontlenen. Recent schuift het rigide multiculturalisme een diversiteit naar voor van meerdere, maar ieder op zich ongebroken subculturen. De veelheid als dusdanig krijgt echter geen positieve waardering. Tolerantie wordt louter opgevat als de noodzakelijke aanvaarding van de nu eenmaal onvermijdelijke veelheid van subculturen. Het communitarisme komt niet tot een rijke invulling van pluralisme. Verdraagzaamheid is hier uiteindelijk gebaseerd op onverschilligheid. Zo'n zwakke opvatting van diversiteit lijkt mij op de duur onleefbaar, want onverschilligheid leidt onvermijdelijk tot conflicten. Vanuit een homogeniserende opvatting van de samenleving en de cultuur wordt de vreemdeling gepercipieerd als een bedreiging voor hun bestaan en voortbestaan. De andere cultuur wekt dan vooral irritatie en angstgevoelens op. De botsing der culturen, die Samuel Huntington onontkoombaar acht, lijkt mij een perverse consequentie van dergelijk communitarisme, althans in zijn rigide vorm (Huntington, 1996). (4)

Het lijkt me tenslotte interessant op te merken hoe binnen het communitaristische denken aanzetten aanwezig zijn om het model open te breken. MacIntyre verdedigt zich

*Wissel*WERK CAHIER | 2006 | FILOSOFISCHE VISIES OP GEMEENSCHAPSVORMING p.14-28

in zijn latere werk tegen de indruk van fundamentalisme, traditionalisme en antimoderniteitsdenken die After Virtue gewekt had bij zijn critici. Als model van gemeenschapsvorming in een postmoderne, multiculturele samenleving schuift hij een veelheid van subculturen naar voor, waartussen intense contacten bestaan. Uit die veelheid ontstaan boeiende interculturele confrontaties, waardoor de gemeenschappen zich ook van binnen vernieuwen en een levende traditie ontstaat (MacIntyre, 1988). Hauerwas droomt niet van de terugkeer van een dominante christenheid. Hij hoopt evenwel dat authentieke christelijke minderheidsgroepen een correctief kunnen bieden voor de dominante, egocentrische liberale cultuur.

3. HET REPUBLIKEINSE PARADIGMA VAN GEMEENSCHAPSVORMING

De republikeinen willen de sterkte punten van zowel liberalen als communitaristen behouden en hun zwaktes overstijgen. Ze bestempelen het (liberale) individu en de (communitaristische) gemeenschap beide als abstracties. In het republikeinse paradigma staat de verhouding tussen de termen centraal. De (concrete) relatie primeert op de afzonderlijke (abstracte) termen. Het republikeinse denken focust op de wisselwerking tussen het individu en de gemeenschap: op burgerschap, d.w.z. de actieve participatie van individuen en groepen aan de samenleving, waardoor gemeenschap gevormd wordt.

De basisintuïtie van de fenomenologie bij Edmund Husserl was de intentionaliteit, d.w.z. het openstaan van het menselijke bewustzijn naar de wereld. Zijn leerling Martin Heidegger dacht die intentionaliteit op de eerste plaats als een actieve en intersubjectieve betrokkenheid. Het in-der-Welt-sein is een Mit-sein. In de lijn van de fenomenologie geeft Hannah Arendt in The human Condition een beschrijving van het actieve leven (vita activa). Zij onderkent drie types van actieve betrokkenheid, waartussen in haar visie een hiërarchie bestaat. (a) In de arbeid produceren de mensen goederen, waardoor ze hun overleven veilig stellen. Het proces van arbeid en consumptie vormt de cyclus van het leven, de eeuwige wederkeer van hetzelfde. (b) In het werk scheppen ze een culturele wereld, waarin ze een uitdrukking en een duurzaam bestaan geven aan hun creativiteit. (c) De hoogste menselijke activiteit is voor Arendt het handelen, waarin individuen aan elkaar verschijnen in hun uniciteit en pluraliteit. Als concretisatie en referentiepunt van het menselijke handelen verwijst Arendt naar de Griekse cultuur. De burger kan zich bevrijden van de last van het huishouden (oikos), d.w.z. van de economische sfeer, de wet van het leven en overleven als hij verschijnt op het publieke forum. Op de agora onderhandelt hij in woord (lexis) en daad (praxis) met zijn gelijken over zaken van gemeenschapsbelang. In tegenstelling tot de liberale visie waarin de mens van nature vrij is, wordt in de republikeinse visie de mens pas vrij door te handelen als burger, door gemeenschap te vormen, d.w.z. door te participeren aan de res publica, de 'zaak van allen'. Vrijheid is geen natuurlijk gegeven, maar een te bereiken cultuurdoel.

Arendt concipieert haar fenomenologie van de menselijke bestaanswijze tevens als een cultuurkritiek. Ze betoogt dat in de hedendaagse maatschappij de hiërarchie omgekeerd, en dus geperverteerd werd. De arbeid heeft in de industriële productie en de consumptiemaatschappij het creatieve werk verdreven. Vooral is het (politieke) handelen in verdrukking geraakt ten koste van de (economische) arbeid. De politiek is een soort bedrijf geworden dat gemanaged wordt door de politieke elite. De publieke sfeer zelf is een soort uitvergroting van de economische sfeer geworden. Arendt spreekt van 'het sociale leven' van de massamens (ondermeer. in de media) als een surrogaat voor de verstikking van 'het politieke handelen' van de burgers. Het politieke dier van de Grieken is een sociaal dier geworden. (5)

In de lijn van Arendt beschrijft Jürgen Habermas het maatschappelijk veld als een netwerk van handelingen. Hij maakt het onderscheid tussen instrumenteel, strategisch en politiek handelen. In het instrumentele handelen beheerst het subject de objecten (dingen en gebeurtenissen). De instrumentele rationaliteit, het dominerende denken, zoekt naar de meest geschikte middelen om gegeven doelen te bereiken. In het strategische handelen staat het subject tegenover andere subjecten. De strategische rationaliteit zoekt naar de meest geschikte strategieën om bepaalde privé-doelen te realiseren in concurrentie met andere strategisch handelende individuen. Het gaat hier om de rationele egoïsten van de liberalen. Met het communicatieve handelen viseert Habermas alle vormen van interactie waarin subjecten gericht zijn op consensus met andere subjecten. Het communicatieve handelen heeft zijn eigen rationaliteit. Het instrumentele en strategische handelen hanteren het model van de monoloog, het communicatieve handelen dat van de dialoog. Geïnspireerd door de theorie van de speech-act, die ontwikkeld werd door Austin, Searle en Wittgenstein, expliciteert Habermas het communicatieve handelen verder als het stellen van een taalhandeling. In het communicatieve handelen formuleert een spreker geldigheidsaanspraken op drie niveaus: hij claimt dat de feiten waar zijn, dat de normen juist zijn, dat zijn gevoelens en intenties authentiek zijn. In normale omstandigheden worden die geldigheidsclaims door de hoorder geaccepteerd. Als de geldigheidsclaims echter problematisch worden, kunnen de actoren overgaan tot een discussie (Diskurs), waarin ze op via kritiek en argumentatie opnieuw overeenstemming proberen te bereiken. Idealiter wordt consensus bereikt in een ideale gesprekssituatie, d.w.z. een discussie die vrij is van heerschappij, zodat ongestoord argumenten en tegenargumenten kunnen uitgewisseld worden.

Habermas verbindt zijn filosofie van de taalhandeling met een maatschappijanalyse. Het communicatief handelen vindt plaats in de leefwereld. (De term Lebenswelt is ontleend aan Husserl.) De leefwereld omvat drie componenten: de cultuur, de instellingen en de personen. Cultuur is het geheel van gedeelde fundamentele overtuigingen die instaan voor zingeving. Instellingen, met de bijhorende normen, regelen de solidariteit tussen maatschappelijke actoren. Personen zijn individuen die een socialisatieproces ondergingen waardoor ze toerekeningsvatbare subjecten worden.

Habermas deelt met het communitarisme de aandacht voor de cultuur als factor van gemeenschapsvorming. De leefwereld vormt normaliter de vanzelfsprekende achtergrond voor het communicatief handelen. De cultuur, de instellingen en de personen bieden een reservoir van hulpbronnen waaruit de actoren kunnen putten als ze communicatief handelen en consensus vormen. Het toebehoren tot een cultuur is niet zoals lid zijn van een club waarvan men probleemloos zijn lidmaatschap kan opzeggen. Habermas distantieert zich echter van het conservatieve, traditionalistische cultuurmodel van de communitaristen. Hij maakt een fundamenteel positieve inschatting van het moderniseringsproces. Door de rationalisering van de leefwereld werden de zingeving, de normatieve kaders en de identiteitsmodellen in toenemende mate vatbaar voor kritiek en argumentatie. In de moderne, westerse samenleving is de leefwereld in principe transparant geworden. De mogelijkheden om zelf zijn positie te bepalen zijn in principe enorm toegenomen. De nadruk op de subjectieve autonomie hoeft niet noodzakelijk te leiden tot een aantasting van de leefwereld. Integendeel, doordat de actoren (d.w.z. de individuen, maar ook diverse culturen en subculturen) van mening verschillen, in discussie treden en tot consensus willen komen, vormen ze juist gemeenschap. Het communicatief handelen verzorgt, in termen van Habermas, de symbolische reproductie van de leefwereld. De actoren voorzien de cultuur, de instellingen en de personen van zuurstof zodat ze in stand gehouden en vernieuwd worden.

Habermas deelt met het communitarisme ook de kritiek op de aantasting van het gemeenschapsbesef in het huidige (neo)liberale klimaat. Hij zoekt de oorzaak echter niet bij het emancipatieproces in de lijn van de Verlichting, noch bij de westerse modernisering zonder meer. Hij wijst naar een bepaalde vorm van rationalisering, die in feite een verenging en vertekening van de rationaliteit is en leidt tot een ontsporing van de moderne cultuur. Hij bekritiseert de kolonisering van de leefwereld. De economie (met het medium geld) en de politiek (met het medium macht) dringen steeds meer binnen in de leefwereld en bedreigen daar de levensnoodzakelijke communicatieve processen. De cultuur, d.w.z. het geheel van zingevende vertogen (verhalen en praktijken), de instellingen (met hun normatieve kaders) en de personen (als toerekeningsvatbare subjecten) komen daardoor in toenemende mate onder druk te staan van vermarkting en politisering. Het instrumentele en strategische handelen, met hun specifieke monologische rationaliteit, domineren op het communicatieve handelen en de dialogische rationaliteit. De publieke ruimte, waarin burgers vrijuit zouden moeten kunnen discuteren en consensus onderhouden, komt in ademnood. De 'niet-aanwezige staatsburger' heeft zijn burgerschap ingeruild voor de rol van consument van consumptiegoederen en cliënt van bureaucratische overheidsvoorzieningen.

In tegenstelling tot Max Weber en Adorno-Horkheimer, voor wie de rationalisering in de moderne cultuur onvermijdelijk leidt tot zinverlies, beschouwt Habermas de kolonisering van de leefwereld niet als een onontkoombaar noodlot. Hij deelt niet het vooruitgangsoptimisme van de liberalen noch het nostalgische cultuurpessimisme van de communitaristen. Zijn genuanceerde en gedifferentieerde visie op rationaliteit geeft hem een uitkijk

op maatschappelijke krachten die opereren tegen de kolonisering van de leefwereld. Hij noemt de moderniteit 'een onvoltooid project' en hij hoopt dat het terug op het juiste spoor gezet kan worden. Habermas koestert nogal wat verwachtingen ten aanzien van de nieuwe sociale bewegingen en in het algemeen ten aanzien van initiatieven in de burgerlijke maatschappij die het communicatieve handelen willen inzetten tegen het koloniserende geweld van economie en politiek. Het interessante bij deze bewegingen is volgens Habermas dat ze niet enkel de macht van de politiek willen versterken tegen de economie (de socialistische optie), noch de macht van de economie versterken tegen de politiek (de liberale optie), maar een publieke ruimte willen creëren die krachten mobiliseert tegen het koloniserend geweld van economie en politiek. Terwijl de klassieke sociale bewegingen, zoals de syndicaten en de zuilorganisaties in het algemeen, vooral begaan zijn met herverdelingsproblemen, gaat het in de nieuwe sociale beweging om 'een nieuwe grammatica van levensvormen'. Ze zoeken naar nieuwe vormen van cultuur, normatieve opvattingen en institutionele vormgeving, rolmodellen die de publieke ruimte versterken.

Voor Habermas blijft uiteindelijk de prangende vraag of deze nieuwe sociale bewegingen méér zullen betekenen dan inhoudelijk rijke, maar steriele protestbewegingen in de marge van de maatschappij. Zullen ze erin slagen haalbare en efficiënte strategieën te ontwikkelen die impact hebben op het economische en politieke beleid?

AFSLUITENDE BEDENKINGEN

1. Een samenleving onderstelt bij haar leden de bereidheid en de vorming van de vaardigheden om samen te leven. De republikeinen bieden een interessant model om na te denken en te handelen in het perspectief van gemeenschapsvorming en cultuur als gemeenschapsvormende factor. Ze focussen op de fundamentele overeenstemming die de voorwaarde vormt voor een leven in meerstemmigheid. Ze vragen aandacht voor een politiek beleid dat gemeenschapsvormende circuits stimuleert. Ze focussen op de taal als medium van overleg in de publieke ruimte, Daarin ligt m.i. de kracht en de zwakte van het republikeinse model. Het expliciteert de moderne cultuur waarin vorming gelijk gesteld wordt aan taalvaardigheid. Burgerschap betekent dan: je mening kunnen verwoorden en verantwoorden, discuteren en argumenteren ten aanzien van principieel gelijken. Wat echter met degene die niet taalvaardig is? Door zo sterk in te zoemen op talig overleg riskeert men ongelijkheden in stand te houden en deze zelfs te versterken. (Devos: 2003) Het ware daarom alvast interessant het republikeinse model te toetsen aan een filosofie waarin niet-verbale vormen van expressie en communicatie centraal staan. Muziek en dans, lichaamstaal en levensstijl in het algemeen lijken mij minstens even veel aandacht te verdienen als talige taal. (Devos: 2004)

2. Cultuur is een belangrijke factor van gemeenschapsvorming, maar ze laat zich niet herleiden tot gemeenschapsvorming. De kunst heeft ook een wezenlijke functie om de

cultuur met zichzelf te confronteren, te bevragen. Door de grenzen van de heersende cultuur te verkennen, opent ze de ogen voor wat nog niet is. Cultuur is niet alleen de uitdrukking van wat is, ze is ook het stamelende vermoeden van wat zou kunnen zijn…

Rob Devos

Rob Devos is filosoof. Hij doceert Hedendaagse politieke stromingen, Ethiek en Fundamentele Wijsbegeerte aan de K.U.Leuven. Zijn belangstelling gaat uit naar de politieke filosofie en de filosofie van de cultuur. Hij publiceerde over Hegel, Gramsci, Althusser, Foucault en over maatschappelijke thema's als flexibiliteit en uitsluiting. Recent verscheen Macht en verzet. Het subject in het denken van Michel Foucault.

NOTEN

(1) Interessant is op te merken hoe vanuit marxistische hoek een gelijkaardige kritiek geformuleerd wordt op het postmodernisme van ondermeer Jean-François Lyotard. Het discours over 'het einde van de grote verhalen' en over het postmoderne individu dat zijn eigen bestaan bricoleert, bestempelt Frederik Jameson niet als een kritiek op de dominante liberale ideologie, maar juist als 'de culturele logica van het neokapitalisme' (Jameson, 1991).

(2) Het conservatisme van Edmund Burke staat weer sterk in de belangstelling. In reactie op de Franse Revolutie stelde hij dat de samenleving niet het resultaat van een contract kan zijn maar een gemeenschap van levenden, waar ook de geesten van de doden en de ongeborenen deel van uitmaken.

(3) Een gelijkaardige ambiguïteit kenmerkt de radicale cultuurkritiek in de Kritische Theorie van de Frankfurter Schule, meer bepaald in Dialectiek van de Verlichting van T.W.Adorno en M. Horkheimer. De hele moderne cultuur en zelfs de hele westerse geschiedenis komen bij hen onder een globale kritiek te staan als vervreemdende natuurbeheersing. Elk zicht op een alternatief wordt daardoor afgesneden, zodat de kritiek uitzichtloos riskeert te worden. Habermas distantieert zich van dit type kritiek op de moderniteit. Het moderne project is volgens hem weliswaar eenzijdig gerealiseerd, maar hij wil het moderne project weer op het juiste spoor zetten.

(4) Pierre-André Taguieff noemt het Islamterrorisme de eerste poging om Huntingtons pessimistische visie op de relaties tussen culturen te implementeren. (Taguieff 2004: 36)

(5) Volgens Seyla Benhabib was het salon in de 18e eeuw een vrouwelijke publieke ruimte. Vrouwen speelden er een belangrijke rol in het dynamische samenbrengen van groepen in de maatschappij. De kwestie van de presentatie en vormgeving van het Zelf was vooral een kwestie van esthetische opvoeding. Zij vindt dat het ideaal van esthetische opvoeding het momenteel te veel moet afleggen tegen de consumptiestijl. (Benhabib 1996).

BRONNEN

ADORNO, Th.W., & HORKHEIMER, M. (1947): "Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente." Amsterdam: Querido. Vertaling (1987): "Dialectiek van de Verlichting. Filosofische fragmenten." Nijmegen: SUN.

ARENDT, H. (1958): "The human Condition. A Study of the central Dilemnas facing modern Man." Chicago: University of Chicago Press. Vertaling (1994): "Vita activa. De mens: bestaan en bestemming." Amsterdam: Boom.

ARENDT, H. (1968): "The crisis in Culture" In: Between Past and Future. London: Penguin. Vertaling (1995): "De crisis in de cultuur. "Kampen: Kok Agora.

BARRY, B. (2001): "Culture and Equality. An egalitarian Critique of Multiculturalism." Cambridge: Polity Press.

BENHABIB, S. (1996).: "The reluctant Modernism of Hannah Arendt." Thousand Oaks: Sage Publications.

CASTEL, R. (1995): "Les métamorphoses de la question sociale. Une chronique du salariat." Paris: Fayard.

DEVOS, R. (2003). « De grenzen van een paradigma." In R. Devos & L.Vanmarcke (Red.), "Uitsluiting-insluiting" (pp. 107-125). Leuven: Acco.

DEVOS, R. (2004): "Macht en verzet. Het subject in het denken van Michel Foucault." Antwerpen: Pelckmans.

ELCHARDUS, M., & GLORIEUX, I. (Red.) (2002): "De symbolische samenleving. Een exploratie van de nieuwe sociale en culturele ruimtes." Lannoo: Tielt.

HABERMAS, J. (1981a): "Theorie des kommunikativen Handelns." Frankfurt: Suhrkamp.

HABERMAS, J. (1981b): "Die Moderne. Ein unvollendetes Projekt, in Kleine politische Schriften", Frankfurt, Suhrkamp, p.444-464.

HABERMAS, J. (1990): "Strukturwandel der Öffentlichkeit. Mit einem Vorwort zur Neuauflage." Frankfurt: Suhrkamp.

HABERMAS, J. (2004): "Die Einbeziehung des Anderen: Studien zur politische Theorie." Frankfurt: Suhrkamp.

HABERMAS, J. (2005): "Der gespaltene Westen." Frankfurt: Suhrkamp.

HAUERWAS, S. (2000): "A better hope. Ressources for a church confronting capitalism, democracy and postmodernity". Grand Rapids: Bazos Press.

HUNTINGTON, S. (1996): "The Clash of Civilizations and the remaking of World Order." New York: Simon & Schuster. Vertaling (1997): "Botsende beschavingen." Antwerpen: Standaard Uitgeverij.

HUYSE, L. (2003): "Over politiek." Leuven: Van Halewyck.

JAMESON, F. (1991): "Postmodernism, or the cultural Logic of Late Capitalism." Durham: Duke University Press.

KYMLICKA, W. (1995): "Multicultural Citizenship A liberal Theory of Minority Rights." Oxford: Oxford University Press.

LOCKE, J. (1970): "Two Treatises of Government." Cambridge: Cambridge University Press. Gedeeltelijke vertaling (1988): "Over het staatsbestuur." Meppel: Boom.

MACINTYRE, A. (1981): "After Virtue. A Study in moral Theory." Notre Dame: University of Notre Dame Press.

MACINTYRE, A. (1988): "Whose Justice? Which Rationality?" London: Duckworth.

MACINTYRE, A., & HAUERWAS, S. (1982): "Revisions. Changing Perspectives in moral Philosophy." Notre Dame: Notre Dame University Press.

MACPHERSON, C.B. (1989): "The political Theory of possessive Individualism. Hobbes to Locke." Oxford: Oxford University Press.

RAWLS, J. (1971): "A Theory of Justice." London: Harvard University Press. Vertaling (2005): "Een Theorie van de rechtvaardigheid." Rotterdam: Leminiscaat.

RAWLS, J. (2005). "Political Liberalism." New York: Columbia University Press.

ROSANVALLON, P. (1995): "La nouvelle question sociale. Repenser l'Etat-Providence." Paris: Seuil.

SANDEL, M.J. (1998): "Liberalism and the Limits of Justice." Cambridge: Cambridge University Press.

TAGUIEFF, P.-A. (2004): "Rising from the Muck. The New Anti-Semitsm in Europe." Chicago: Ivan R. Dee.

CITATEN:

Oguz Türkmen (Unie van Turkse verenigingen) over het project allochtone ouderen van UTV en hun samenwerking met het Willemsfonds: *"Onbekend maakt nog steeds onbemind. Aangepaste multiculturele animatie brengt de beide groepen ouderen, allochtone en autochtone dichterbij. Onze initiatieven, samen met andere Antwerpse ouderenverenigingen maken dat er nu communicatie is tussen beide groepen senioren. Beide groepen ervaren het als positief." ("Onbekend is onbemind" in Kerk en Leven, 31 mei, 2006)*

Peter Vermeulen (KWB-bestuurslid uit Wechelderzande): *"We moesten een forum vinden om die talentenjacht voor te stellen aan de leden. Een systematisch huisbezoek zagen we niet zo zitten. Die algemene vergadering, waar ook een nieuw bestuur moest worden verkozen, was ook gekoppeld aan ons traditionele mosselsouper (we noemen het wel eens 'het jeanettenbal' omdat er doorgaans alleen mannen op af komen). We bereiken daar toch zo'n vijftig geïnteresseerden. Al even traditioneel stellen we daar ook ons programma voor het komende jaar voor. De ledenvergadering van begin januari werd dus meteen een onderdeel van het veranderingsproces. We hebben daar onze kaarten op tafel gelegd. De respons was groot: de meeste mensen vulden ter plekke het 'talentenboekje' in of stuurden het nadien door. Nu beschikten we over een waslijst aan mogelijke activiteiten waarvoor onze leden belangstelling hadden of wat ze graag doen. We hebben ook het aanbod van de leden rond allerlei inzet en engagement in kaart gebracht. Tijdens die vergadering profileerden we ons als een beweging voor gezinnen en niet alleen voor mannen. We wilden de mensen er van doordringen dat KWB niet alleen een vereniging is van inzet en plicht en werk. Het is ook een platform is waar je in gezinsverband allerlei leuke dingen kunt doen…" ("KWB op talentenjacht" in WisselWERK, nr. 2, eerste jaargang, p. 11)*

GEMEENSCHAPSVORMING EN SOCIALE COHESIE: EEN SOCIOLOGISCHE ANALYSE

Marc Hooghe

)(Samenvatting

In deze bijdrage wordt het thema 'gemeenschapsvorming' benaderd vanuit een sociologische invalshoek. Recente gebeurtenissen doen twijfel rijzen aan de sociale cohesie van onze samenleving. Nochtans functioneert deze samenleving nog wel behoorlijk, zij het anders dan enkele decennia geleden. Hobbes stelt dat het helemaal niet evident is dat mensen vreedzaam met elkaar samenleven. In de 'natuurstaat' primeert het recht van de sterkste waarin het leven 'kort en brutaal' zal zijn. De huidige media-aandacht voor gevallen waarin de sociale orde faalt, mag ons niet doen vergeten dat de sociale en morele orde meestal wel werkt. Het totstand komen van een gemeenschap of een sociale orde is echter helemaal niet vanzelfsprekend. In dit artikel geeft Hooghe een kort overzicht van de wijze waarop binnen de sociale wetenschappen onderzoek werd verricht naar gemeenschapssvorming. Hij stelt dat daarvoor de aanwezigheid van netwerken en van 'sociaal kapitaal' van wezenlijk belang is. Het traditionele antwoord op de vraag hoe een gemeenschap tot stand komt is het ontstaan van een normatieve consensus waarbij over de basiswaarden van het samenleven niet hoeft gediscussieerd te worden. Omdat die homogene samenleving nooit meer terugkeert, moeten we nu sociale cohesie zien te bereiken vanuit totaal andere randvoorwaarden. Bij de opbouw van de sameleving (het versterken van de netwerken en het vergroten van sociaal kapitaal) ziet Hooghe twee componenten. Er is de structurele component die te maken heeft met ingrepen in de infrastructuur. Daarnaast is er de normatieve component waarbij we zoeken naar welke basiswaarden ons verenigen. Gemeenschap moet telkens opnieuw uitgevonden worden op een manier die is aangepast aan nieuwe noden.

Recente gebeurtenissen doen opnieuw twijfel rijzen aan de sociale cohesie van onze samenleving. Nochtans blijkt dat onze samenleving nog wel degelijk op een behoorlijke wijze functioneert, zij het natuurlijk op een andere manier dan enkele decennia geleden. Uit onderzoek blijkt heel duidelijk dat de kwaliteit van het samenleven een uiterst belangrijke invloed heeft op het welzijn en het welbevinden van individuen. Die kwaliteit van het samenleven kan bovendien bevorderd worden: door het bieden van structurele ontmoetingsmogelijkheden en het aangaan van een dialoog, over alle grenzen van verdeeldheid binnen onze samenleving heen.

HET SAMENLEVEN ALS PROBLEEM

Het feit dat mensen er in slagen op een vreedzame en constructieve wijze met elkaar samen te leven, is op zich verwonderlijk te noemen. Sociologen en filosofen hebben zich altijd al afgevraagd wanneer samenleven precies mogelijk is, en op welke wijze we kunnen bijdragen tot de vorming van succesvolle gemeenschappen. Een van de oudste antwoorden op deze vraag komt van de Engelse filosoof Thomas Hobbes. Volgens Hobbes is het helemaal niet evident dat mensen vreedzaam met elkaar samenleven. De natuurstaat is volgens hem het recht van de sterkste: als we dat kunnen, nemen we gewoon de goederen van onze buren af, en in deze oer-jungle is het gewoon ieder voor zich. Als we niets ondernemen, krijgen we volgens Hobbes helemaal geen harmonieuze 'natuurlijke' samenleving, maar wel een brute natuurstaat, waarbinnen het leven "kort en brutaal" zal zijn. Zoals bekend zag Hobbes maar één mogelijke oplossing om die wrede natuurstaat te voorkomen: het instellen van een totalitaire staat, waarin een 'Leviathan' zou kunnen voorkomen dat de sterken het recht in eigen handen zouden kunnen nemen.

Hoewel Hobbes terecht wijst op het belang van de rechtsstaat en het handhaven van de openbare orde, vertelt hij natuurlijk maar een deel van het verhaal. Als de overgrote meerderheid van de bevolking zich in de overgrote meerderheid van de gevallen op een fatsoenlijke manier gedraagt, dan heeft dat weinig of niets te maken met angst voor de Leviathan. Het is niet zo dat als we een kind op straat zien rondlopen met een duur stuk speelgoed, dat onze eerste impulsieve reactie dan is dat speelgoed af te nemen en dat we ons enkel inhouden omdat we bang zijn dat de politie de diefstal zal opmerken. Het samenleven van burgers heeft dus ook, en vooral, te maken met normen en met geïnterioriseerde waarden: het komt gewoon niet in ons op om dat speelgoed af te nemen. De politie hoeft niet op te treden omdat de overgrote meerderheid van de bevolking zich al vanzelf op een fatsoenlijke wijze gedraagt.

De media besteden, terecht, veel aandacht aan die paar momenten dat de sociale orde faalt. Als ouders hun kinderen verwaarlozen, als het tot een daad van zinloos geweld komt, of als een ambtenaar betrapt wordt op corruptie, dan is het duidelijk dat de morele normen van onze samenleving niet altijd en overal gevolgd worden. In dat soort gevallen moet er inderdaad bestraffend worden opgetreden en op die manier kan de morele orde van de samenleving opnieuw hersteld worden.

Die media-aandacht voor die paar uitzonderingen mag ons echter niet doen vergeten dat de sociale orde in het overgrote deel van de gevallen wél werkt. Als u 's morgens met een volle portefeuille een bakkerij binnenstapt, dan is de kans bijzonder klein dat u door de bakker overvallen wordt. Het meest waarschijnlijke gevolg van deze interactie is dat u in ruil voor enkele euro's precies de croissants krijgt die u eigenlijk wilde. Elke dag slagen miljoen verkeersgebruikers erin om soms letterlijk elkaars pad te kruisen, waarbij het voor zo goed als iedereen duidelijk is wat de regels zijn. Elke dag krijgen

honderdduizenden schoolkinderen les of worden ze beoordeeld, waarbij het voor iedereen duidelijk is dat een financiële beloning van de leerkracht niet mag leiden tot het toekennen van extra-punten.

Al dat soort dingen lijken heel evident, maar vanuit een sociologisch standpunt zijn ze dat allerminst. Het totstandkomen van een gemeenschap of van sociale orde is namelijk helemaal geen vanzelfsprekendheid. Als individuen hebben we allemaal andere prioriteiten en normen en waarden, en toch slagen we er blijkbaar in om die verschillende waardenschema's op de een of andere manier te coördineren, zodat het samenleven mogelijk blijft.

In deze bijdrage wil ik een kort overzicht geven van de wijze waarop de afgelopen jaren binnen de sociale wetenschappen onderzoek werd verricht naar gemeenschapsvorming. Daarbij staan drie vragen centraal. Een eerste vraag is of het terecht is dat we zo veel aandacht besteden aan gemeenschapsvorming: vanuit een puur individualistisch standpunt zouden we immers net zo goed van de stelling kunnen uitgaan dat individuen in de eerste plaats zelf voor hun belangen moeten opkomen en dat we daarvoor niet noodzakelijk veel gemeenschap nodig hebben. Men kan hierbij denken aan de beruchte uitspraak van Margaret Thatcher toen ze nog eerste minister was van Groot-Brittannië: "There is no such thing as the society" – er zijn enkel individuele burgers. De tweede vraag is op welke wijze gemeenschappen tot stand komen: hoe kunnen we verklaren dat sommige gemeenschappen goed blijken te functioneren, terwijl dat in andere plaatsen totaal niet lijkt te lukken? Een derde vraag, ten slotte, probeert een antwoord te bieden op de huidige ongerustheid over een tekort aan gemeenschap in de Westerse samenleving: beschikken we over mechanismen die ervoor kunnen zorgen dat de sociale cohesie in onze samenleving opnieuw versterkt wordt?

HET BELANG VAN DE GEMEENSCHAP

Men zou kunnen stellen dat in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw een eerder individuele visie overheersend was binnen de sociale wetenschappen. Men bestudeerde het functioneren van individuen, aan de hand van een hele waaier van individuele kenmerken, zonder dat daarbij rekening werd gehouden met de gemeenschap waarbinnen die individuen actief waren. Met name in de onderwijssociologie en de stadssociologie wordt tegenwoordig echter meer en meer aandacht besteed aan de gevolgen van de omgeving waarbinnen men actief is.

Klassieke onderzoeken hieromtrent komen bijvoorbeeld uit de onderwijssociologie. We weten al lang dat schoolprestaties van individuele leerlingen mede bepaald worden door hun sociaal-economische status. Leerlingen uit meer begunstigde middens doen het in het algemeen beter op school dan leerlingen uit gezinnen met een minder gunstige sociaal-economische status. Wat het onderzoek echter aantoont is dat de omgeving net

zozeer van belang is. Leerlingen uit scholen met een hoge mate van sociaal kapitaal doen het gemiddeld beter, ongeacht het gezin waar ze zelf vandaan komen. Om het wat al te eenvoudig weer te geven: scholen met leerlingen waarvan de ouders een hoog gemiddeld opleidingsniveau hebben, blijken het over het algemeen ook goed te doen. De reden hiervoor is uiteraard dat die leerlingen van huis uit al heel wat vaardigheden en culturele bagage meekrijgen, maar ook dat daardoor een behoorlijk effectief schoolklimaat kan worden gecreëerd. De achtergrondkenmerken van de overige leerlingen in de klas bepalen dus voor een flink stuk de schoolprestaties van de individuele leerling. Uiteraard kan dit effect zowel positieve gevolgen hebben (in een eliteschool) als negatieve gevolgen (in een school met een concentratie van mogelijk problematische groepen).

Ook in de stadssociologie zien we echter net hetzelfde verschijnsel: het is niet zozeer belangrijk welk soort vaardigheden of investeringsgoederen individuen zelf hebben, maar ook in welke omgeving ze deze vaardigheden kunnen gebruiken. Zeker in de Amerikaanse steden blijken bepaalde wijken ten prooi te vallen aan een negatieve spiraal van lage scholing, werkloosheid, criminaliteit en verwaarlozing. Initiatieven om die spiraal te doorbreken waren vaak niet zo succesvol, juist omdat de cumulatieve aanwezigheid van al die risicofactoren zorgt voor een heel negatief klimaat binnen die wijken. Uiteraard kan er ook sprake zijn van een positieve spiraal: wijken en steden die het goed doen, trekken ook een 'beter' publiek aan, waardoor er nog meer talenten en mogelijkheden geconcentreerd worden op een relatief kleine plaats.

De som van al die omgevingsfactoren zou men kunnen omschrijven als een vorm van sociaal kapitaal: het gaat dan om alle netwerken die binnen een samenleving aanwezig zijn en die kunnen gebruikt worden door de leden van die samenleving. Deze vorm van sociaal kapitaal is in principe niet 'te koop' of verhandelbaar. Als er in een stad een degelijk onderwijssysteem aanwezig is, of een goed functionerend politie-apparaat, dan profiteert iedereen daar mee van, zonder dat iemand kan uitgesloten worden. Sociaal kapitaal is dan wel niet verhandelbaar, in veel gevallen is er wel degelijk sprake van een soort 'toegangsprijs' om deel te mogen uitmaken van de gemeenschap. Zeker in de Verenigde Staten zien we bijvoorbeeld dat in steden met een degelijk uitgebouwd net van publieke scholen, de huisprijzen ook hoger zijn, zodat opnieuw de meer kapitaalkrachtigen worden aangetrokken. Eenzelfde huis zal een veel hoger prijskaartje krijgen als het in een 'betere' buurt staat, dan wanneer het in een meer problematische wijk staat.

De aanwezigheid van netwerken en van sociaal kapitaal is echter van cruciaal belang, en in de meest diverse wetenschapsdisciplines komt dit ook tot uiting. Zo heeft de moeilijke economische situatie in veel Oost-Europese landen niet zozeer te maken met een gebrek aan technische kennis of aan investeringsgoederen. Veel problematischer is het feit dat er geen goed werkend ambtelijk apparaat is, dat de vertrouwensniveaus er laag liggen, dat politiediensten vaak corrupt zijn waardoor afpersing en andere vormen van criminaliteit volop kansen krijgen, enzovoort. Opnieuw: telkens gaat het om 'goederen' die niet te

koop zijn, maar die deel uitmaken van een goed functionerende samenleving. Ook in de criminologie zien we een gelijkaardig verhaal. Veiligheid kan inderdaad 'gekocht' worden op individuele basis: villabewoners die zich een duur en duidelijk zichtbaar alarmsysteem aanschaffen, zullen minder vaak het slachtoffer worden van een inbraak dan hun buren die net dezelfde villa hebben maar dan zonder alarmsysteem. Maar uit het onderzoek blijkt opnieuw dat de beste veiligheidsmaatregel collectief van aard is. In buurten met heel veel informele contacten tussen de buren worden minder criminele feiten gepleegd dan in anonieme slaapsteden. Om ten slotte een wat kleinschaliger voorbeeld te geven uit de gezinssociologie: de aanwezigheid van voldoende netwerken in de privé-sfeer (partner, kinderen, familie, vrienden…) blijkt niet alleen een bepalende invloed te hebben op gezondheids- en risicogedrag, maar zorgt ook voor een duidelijk hogere levensverwachting.

Wat al dat soort onderzoek aantoont is dat het sociologisch onderzoek niet kan volstaan met de studie van louter het individu. Mijn levensverwachting en mijn inkomensniveau zullen uiteraard bepaald worden door mijn gezondheid, mijn opleiding en andere individuele kenmerken. Maar even belangrijk is de omgeving waarin ik functioneer: kan ik rekenen op de steun van een partner, van vrienden of familieleden, collega's, buren, voorbijgangers, enzovoort. De kwaliteit van het samenleven heeft met andere woorden belangrijke gevolgen, en in zowel de economie, de sociologie als de criminologie is er meer dan voldoende bewijsmateriaal voorhanden voor het ondersteunen van deze stelling.

HET GROEIEN VAN EEN GEMEENSCHAP

Het is één ding aan te tonen dat het functioneren van gemeenschappen belangrijke gevolgen heeft voor de levenskansen van enkelingen, vervolgens wordt de vraag dat we willen weten hoe die gemeenschap tot stand komt. Men zou kunnen zeggen dat hierop twee soorten antwoorden bestaan. Het voordeel van het eerste, traditionele antwoord, is dat we heel zeker weten dat het kan werken. Een tweede antwoord houdt echter meer rekening met de huidige maatschappelijke ontwikkelingen.

Het traditionele antwoord op de vraag hoe gemeenschappen tot stand kunnen komen, werd tot voor enkele decennia nog aangetroffen in elk sociologisch handboek. Als een gemeenschap succesvol wil functioneren, dan is er in de eerste plaats nood aan een normatieve consensus. Men bedoelt daarmee dat er over de basiswaarden van de samenleving eigenlijk niet hoeft gediscussieerd te worden, maar dat die door iedereen gedeeld worden en dat die voor iedereen en vanzelfsprekend duidelijk zijn. De bekende uitspraak van Voltaire dat men God zou moeten uitvinden, berust op deze filosofie. Voltaire ging er van uit dat godsdienst een van de krachtigste manieren was om er voor te zorgen dat de mensen zich op een fatsoenlijke manier gedragen, en dat ze zich ook verbonden voelen met elkaar. Het is enkel dankzij die verbondenheid dat een vorm van sociale cohesie kan worden gerealiseerd.

Doorheen de hele geschiedenis zien we dan ook telkens de metafoor opduiken van de samenleving-als-lichaam: de een functioneert als hoofd, de ander doet het werk, en nog iemand anders verdedigt het lichaam, maar in feite hebben ze allemaal elkaar nodig. Eeuwenlang hebben godsdiensten ook gefunctioneerd als mechanisme om die cohesie kracht bij te zetten.

Deze traditionele vorm van sociale cohesie kan perfect functioneren en ze heeft dat ook bijzonder lang gedaan. Alleen zijn er twee grote nadelen aan verbonden. Ten eerste is ze sterk afhankelijk van het voorkomen van een homogene samenleving. Er mogen immers niet te veel verschillen optreden tussen de leden van de maatschappij. Liefst hebben ze dezelfde etnisch-culturele achtergrond of dezelfde religie, zodat de regels en de waarden van de samenleving voor iedereen duidelijk zijn en ook door iedereen gedeeld worden. Voor 'outsiders' is er binnen een dergelijke samenleving maar een beperkte plaats weggelegd. Vaak worden ze wel gedoogd, maar dan met een lagere burgerschapsstatus. Een tweede nadeel van deze traditionele vorm van sociale cohesie is dat ze moeilijk te verzoenen valt met individuele vrijheid. Het voortbestaan van de traditionele orde staat immers voorop. Dat betekent dat de individuele burger niet geacht wordt volop zelfontplooing na te streven, maar veeleer wordt verwacht dat de nadruk ligt op het vervullen van traditionele rollen. Vaak kijkt men met enig heimwee naar de 'knusse' dorpen en gemeenschappen van enkele decennia geleden. Wat vaak wordt vergeten is dat die kleinschalige gemeenschappen enkel konden functioneren dankzij de inzet van een heel legertje huisvrouwen die bereid waren hun eigen persoonlijke ambities en ontwikkelingskansen op een lager pitje te zetten omwille van het vervullen van traditionele genderrollen.

Als wij ons nu vaak bezorgd maken over een teloorgang van de gemeenschap en over een vermindering van de sociale cohesie, dan bedoelen we daarmee in de praktijk meestal dat we ons zorgen maken over het verdwijnen van die traditionele gemeenschapsverbanden. De homogeniteit verdwijnt in een snel tempo. Hoewel sommigen het daar moeilijk mee hebben, kunnen we enkel vaststellen dat onze samenleving de afgelopen decennia een stuk kleurrijker is geworden. Bovendien weten we nu al dat die trend nog verder zal gaan en dat het knusse ideaal van een gesloten, homogene gemeenschap nooit meer zal terugkeren. Veel mensen ervaren die toegenomen diversiteit als een verlies aan gemeenschap. De vanzelfsprekende banden van een gemeenschappelijke taal, cultuur, geschiedenis en onderwijservaring zijn er inderdaad niet meer.

Ook de persoonlijke vrijheid is de afgelopen decennia echter steeds belangrijk geworden. Naarmate burgers het materieel beter kregen en in het algemeen een hoger opleidingsniveau kregen, daalde ook de bereidheid zich te plooien naar traditionele rolvoorschriften. De individuele ontplooiing ging voortaan centraal staan. Het is belangrijk hierbij op te merken dat we binnen de sociologie dit individualiseringsproces zeker niet negatief beschouwen. In het dagelijks taalgebruik heeft individualisme vaak een negatieve connotatie,

die heel dicht aanleunt bij een toenemend egoïsme. Binnen de sociologie hoeft dat niet zo te zijn: individualisering betekent immers een bevrijding uit knellende gemeenschapsbanden, waardoor er meer kansen kunnen worden geboden voor individuele ontwikkeling. Individualisering betekent al evenmin dat een waarde als solidariteit verdwijnt – het betekent wel dat deze waarde onvermijdelijk een andere inhoud zal krijgen.

We kunnen hieruit besluiten dat de traditionele wijze om sociale cohesie te bereiken, met een nadruk op homogeniteit en een beperking van de individuele vrijheid, dan misschien wel zeer lang heeft gewerkt, maar nu niet langer mogelijk is. Het individualiseringsproces is zo ver gevorderd dat het hoogst twijfelachtig lijkt dat mensen ooit nog terug willen keren naar het veilige coconnetje van voorgeschreven rollen en waarden.

Dat betekent met andere woorden dat we onvermijdelijk de tweede formule zullen moeten proberen. Daarbij wordt gepoogd sociale cohesie tot stand te brengen binnen radicaal veranderde randvoorwaarden. België is een zeer diverse en cultureel heterogene samenleving geworden. Traditionele rolpatronen worden niet langer als legitiem ervaren door een maatschappij waarin gelijke kansen een belangrijke prioriteit zijn geworden. De kernvraag wordt met andere woorden, hoe er toch een vorm van sociale cohesie tot stand kan komen in die geïndividualiseerde samenleving. Het probleem is dat het antwoord op die vraag nog zeer voorwaardelijk is: dit hele transformatieproces speelt zich immers voor onze ogen af en er is geen enkele garantie dat we het tot een goed einde zullen brengen. De traditionele formule daarentegen, heeft eeuwenlang zeer goed gewerkt. Alleen is het ondenkbaar geworden dat we ooit nog de klok zouden kunnen terugdraaien. We zullen dus op zoek moeten gaan naar nieuwe vormen van gemeenschap, we zullen op de een of andere manier het samenleven opnieuw moeten uitvinden.

HET OPBOUWEN VAN EEN SAMENLEVING

We hebben reeds gesteld dat samenlevingen succesvol kunnen functioneren als er voldoende sociaal kapitaal of sociale cohesie aanwezig is. Sociaal kapitaal bestaat echter steeds uit twee verschillende componenten: een structurele en een normatieve component. Beiden zullen dus aanwezig moeten zijn indien men de sociale cohesie van de samenleving wil versterken.

De structurele component bestaat in de eerste plaats uit de meetbare 'structuren' waarlangs burgers met elkaar in contact komen. Als ouders bijvoorbeeld de gelegenheid krijgen een babbeltje met elkaar te maken aan de schoolpoort, dan is dat een structurele manier om de interactie binnen een wijk te bevorderen. Of ze daar ook echt gebruik van maken en wat ze daarbij precies als informatie uitwisselen doet daarbij niet echt ter zake: het gaat er om dat ze structureel de mogelijkheid krijgen om met elkaar te praten, elkaar te leren kennen en op die manier eventueel tot samenwerkingsverbanden over

te gaan. Stel nu dat we de gezellige schoolpoort vervangen door een efficiënte drive in, waarbij kinderen gewoon vanop de achterbank rechtstreeks de speelplaats oplopen en de gehaaste ouder vervolgens doorrijdt, dan vervalt deze structurele mogelijkheid tot het opbouwen van netwerken.

De structurele component van sociaal kapitaal heeft dus om te beginnen heel veel te maken met ingrepen in de infrastructuur: de leef- of werkomgeving kan zo worden ingericht dat mensen de gelegenheid krijgen om met elkaar te spreken als ze dat willen. Het onderzoek van Ruth Soenen toont mooi aan hoe ook een banaal iets als een tram daardoor een belangrijk element van sociaal kapitaal kan worden: het is een publieke plaats waar mensen elkaar kunnen ontmoeten. Misschien een oppervlakkige ontmoeting, maar het blijft wel het begin van gemeenschapsvorming. Het voorbeeld toont echter ook aan hoe kwetsbaar deze infrastructuur kan zijn. Het typevoorbeeld is het anonieme bioscoopcomplex ver buiten de stad, of de vanop afstand bediende garagepoort. Beide zorgen er voor dat de mogelijkheid tot communicatie in de kiem wordt gesmoord. Op dezelfde manier zou je trouwens kunnen stellen dat alle muziekapparaten die mensen tegenwoordig op straat of in het openbaar vervoer gebruiken, net zo goed instrumenten zijn om zich in een eigen privé-wereld terug te trekken en elke mogelijkheid van communicatie al op voorhand uit te sluiten.

De structurele component van sociaal kapitaal heeft echter niet alleen te maken met gebouwen en de openbare ruimte, maar met elk soort gelegenheid waardoor mensen eventueel met elkaar in contact kunnen komen. Het verenigingsleven en het maatschappelijk middenveld nemen hierbij een belangrijke plaats in. Verenigingen functioneren nu eenmaal als een ontmoetingsplaats en ze kunnen ervoor zorgen dat mensen met elkaar in contact komen. Het aantal verenigingen in een gemeente is dan ook meestal een goede indicator om uit te maken of die gemeente al dan niet een hechte gemeenschap vormt.

Verenigingen en andere participatievormen zijn echter geen wondermiddel. Verenigingen vertonen immers een zekere neiging tot exclusiviteit. Bij de vereniging van tandartsen ben je enkel welkom als je een bepaald beroep hebt en ook de dartsclub van het café op de hoek trekt een heel specifiek publiek aan. De waarde van sociaal kapitaal is echter juist dat het mensen met een heel diverse achtergrond met elkaar in contact kan brengen. Als het verenigingsleven een bijdrage wil leveren aan gemeenschapsvorming, dan is het met andere woorden niet voldoende enkel mensen met elkaar in contact te brengen via de ontmoetingsfunctie. De gemeenschap heeft vooral nood aan contact tussen de verschillende gemeenschappen in onze samenleving, en het verenigingsleven dient dan ook meer aandacht te besteden aan diversiteit. In een eerste fase is het allicht noodzakelijk dat etnische groepen zich op een gesegregeerde wijze gaan organiseren, maar op lange termijn zou dit soort segregatie moeten vermeden worden, waardoor het verenigingsleven kan uitgroeien tot een ontmoetingsplaats voor letterlijk iedereen.

Het is echter belangrijk ons te realiseren dat dit soort contacten nooit zomaar spontaan gebeuren, of toch in onvoldoende mate. Als architecten grote kantoorcomplexen ontwerpen, dan zorgen ze ervoor dat de kans dat je 'toevallig' je collega tegen het lijf loopt groter wordt. Op dezelfde manier zou ook het sociaal weefsel wel een architect kunnen gebruiken. Bij een bepaald soort verenigingen en manifestaties is de kans immers groter dat je verschillende bevolkingsgroepen met elkaar in contact kunt brengen. Dat zal niet gemakkelijk zijn: het is immers eenvoudiger als iedereen in zijn eigen hokje blijft zitten. Maar als we gemeenschapsvorming tot stand willen brengen in een steeds diverser wordende samenleving, dan is het belangrijk dat we die diversiteit ook terugzien in het culturele en in het verenigingsleven.

Behalve die structurele component is er echter ook een normatieve component. Het is immers niet alleen belangrijk dat de leden van de samenleving elkaar wel eens kunnen ontmoeten maar we hopen ook dat ze het toch over een aantal dingen eens zijn. Dit betekent niet dat we kunnen of moeten terugkeren naar een vorm van normatieve consensus. Diversiteit en verschillen in morele opvattingen zijn een belangrijk kenmerk van de huidige samenleving en ze zullen dat ook blijven. Ondanks al die verschillen blijkt echter dat we het over veel basiswaarden nog steeds eens zijn. Er mag in de samenleving dan misschien een grotere mate van tolerantie zijn gegroeid ten aanzien van geweld, uitzonderlijke gebeurtenissen zoals de 'zinloze moorden' in het voorjaar van 2006 en de daaropvolgende protestmarsen in Brussel en Antwerpen tonen duidelijk aan dat onze samenleving helemaal niet bereid is dit soort agressie te gedogen. Ook op het vlak van bijvoorbeeld de bio-medische ethiek zie je dat er, ondanks alle politieke en ideologische discussies, bij de bevolking zelf toch een tamelijk grote mate van morele consensus bestaat over wat nu de meest wenselijke oplossing is. Ook hier geldt echter de stelling dat moraliteit niet vanzelf tot stand komt. Als reactie tegen een vroegere vorm van morele opvoeding hoor je nu vaak de stelling verkondigen dat moraliteit wel 'vanzelf' tot stand komt, als in een natuurlijk ontwikkelingsproces. Dit klopt echter niet wat we weten uit het onderzoek rond morele ontwikkeling. Een samenleving heeft met andere woorden wel degelijk nood aan het bevestigen van normen en waarden. Die normen zullen niet dezelfde zijn als die van een generatie geleden, maar het is wel belangrijk dat af en toe duidelijk gemaakt wordt dat die normen er zijn en dat ze gedeeld worden door een groot gedeelte van de bevolking. De stille marsen van Brussel en Antwerpen waren een manier om normen te herbevestigen, maar het is natuurlijk bijzonder spijtig dat hiervoor telkens een dramatische moord nodig was. Het debat over waar we als samenleving naartoe willen is uiteraard geen gemakkelijke discussie, maar het is wel belangrijk dat dit debat blijvend gevoerd wordt. Politieke partijen waren vroeger de gangmakers van dit debat, maar zij lijken zich teruggetrokken te hebben in een electorale markstrategie. Het is daarom van belang dat andere actoren die rol overnemen.

BESLUIT

Gemeenschapsvorming klinkt vaak als een wat ouderwets ideaal. Het doet ons nog al te vaak denken aan de korte broek van de jeugdbeweging of andere nostalgische beelden. Het sociologisch onderzoek toont echter aan dat gemeenschapsvorming juist een heel moderne opdracht is. In een traditionele samenleving kun je volstaan met het verderzetten van de praktijk van eerdere generaties. In de huidige samenleving betekent gemeenschapsvorming ook dat je op zoek gaat naar nieuwe formules en die gemeenschap telkens opnieuw uitvindt, op een manier die aangepast is aan nieuwe noden. Juist omdat onze samenleving zo divers en zo geïndividualiseerd is geworden, is de opdracht tot gemeenschapsvorming des te acuter geworden.

Marc Hooghe
Politicoloog en socioloog, hij doceert politieke wetenschappen aan de KU Leuven. Hij werkte vooral rond sociaal kapitaal en sociale cohesie. Zijn laatste boek is: "Op zoek naar politiek. Democratie en de verplaatsing van de politiek" (Acco, Leuven, 2006).

BRONNEN

BILLIET, Jaak (2004): "Het middenveld als sociaal kapitaal". In: De Gids op Maatschappelijk Gebied, 95(9), 4-12.

DEKKER, Paul (red., 2005): "Maatschappelijke tegenstellingen en de civil society." Driebergen: Stichting Synthesis.

HOOGHE, Marc (red., 2000): "Sociaal kapitaal en democratie. Verenigingsleven, sociaal kapitaal en politieke cultuur." Leuven: Acco.

HOOGHE, Marc (red., 2001): "Verenigingsleven en sociaal kapitaal in het werk van Robert Putnam". In: De Gids op Maatschappelijk Gebied, 92(6), 15-25.

HOOGHE, Marc (red., 2003): "Sociaal kapitaal in Vlaanderen. Verenigingen en democratische politieke cultuur." Amsterdam: Amsterdam University Press.

PAUWELS, Lieven(2002): "De ene buurt is de andere niet. Exploratie van mogelijkheden tot contextualisering van geregistreerde criminaliteit op buurtniveau." Brussel: VUB Press.

PUTNAM, Robert (2000): "Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community." New York: Simon & Schuster.

PUTNAM, Robert (2001: "Het verdwijnen van 'sociaal kapitaal". Multatuli-Lezing, Leuven 2001 (te downloaden op www.multatuli-lezing.be

STOLLE, Dietlind (1999): "Het onderzoek naar sociaal kapitaal." in: Tijdschrift voor Sociologie, 20(3-4), 247-281.

TOCQUEVILLE, Alexis de (2005): "Democratie: wezen en oorsprong." Baarn: Ten Have.

VÖLKER, Beate (red., 2005): "Gemeenschap der burgers. Sociaal kapitaal in buurt, school en verenigingen." Amsterdam: Amsterdam University Press.

CITATEN:

Veerle Dekoninck *(coördinator Het Grote Plein): "Stilaan groeide het idee om te werken met een label dat staat voor toegankelijke cultuur, de 'cultuursleutel'. Voor het publiek betekent dit label dat het betrokken cultuur- of gemeenschapscentrum de mogelijkheid biedt tot extra ondersteuning (zowel fysiek als verstandelijk) bij deelname (n.v.d.r.; van mensen met fystieke of verstandelijke beperkigen) aan het bestaande culturele aanbod. Deze ondersteuning kan door iedereen aangevraagd worden. ("De cultuursleutel, je toegang tot cultuur!" in WisselWERK, nr 2, eerste jaargang, p. 16)*

Sabine Swartelé *(inhoudelijk coördinator Citizenne, over een empowerment programma voor Schaarbeekse vrouwen): "Het betrekken van de familieleden via dit feestmoment was een bewuste keuze. Zodoende lieten de vormingsactiviteiten niet alleen sporen na in de buurt, in de stad, in de maatschappij waarin deze vrouwen leven, maar vooral in hun gezinnen en families. Veel meer zaken die het samenleven betroffen zoals gezondheid, opvoeding, relaties, werden daar bespreekbaar. En dit alles liet zijn sporen na in en tussen verschillende generaties." ("Vorming als cement van samenleven." in WisselWERK, nr 3, eerste jaargang, p. 7)*

Prathibha Hindocha *(voorzitster Learning Communities Network, UK): "Lerende gemeenschappen beantwoorden de plaatselijke leerbehoeften door partnerschappen tot stand te brengen tussen alle stedelijke instititutionele en andere organisaties. Een lerende gemeenschap gebruikt de sociale, culturele en institutionele relaties tussen de actoren van de gemeenschap om de cultuurverschillen die er bestaan rond de perceptie en de waarde van het leren, dichter bij elkaar te brengen. Lerende gemeenschappen gebruiken het leren als de methodiek om de sociale cohesie te versterken; het stadsherstel en de economische ontwikkeling te stimuleren en de heropleving te bewerkstelligen van vaak achtergestelde gemeenschappen." ("Learning City Birmingham." in WisselWERK, nr 4, eerste jaargang, p. 4)*

‘STITCH & SPLIT’ (1)

)(Een relationele versie van gemeenschap

Ruth Soenen

)(Samenvatting

Antropologe Ruth Soenen stelt in haar artikel dat praktijkwerkers en wetenschappers vooral geïnteresseerd zijn in diepgaande, duurzame en frequent voorkomende relaties. Soenen is echter ook geïnteresseerd in het kluwen van vluchtige en erg vanzelfsprekende contacten: de praatjes die mensen maken met de kassierster, het samen zuchten met een onbekende als de bus niet tijdig komt... kortom, de wereld van ‘het kleine ontmoeten’. Via een antropologische analyse van ‘het leven op de tram’ toonde ze aan dat ook korte en kleine contacten samenhangen met ervaringen van gemeenschap. Op de tram vond ze vermijdingsrelaties en kortstondige hulp, vlottende sociale relaties en indruk maken; de meest voorkomende conflictrelaties werden gekenmerkt door minimale interrupties en verstoringen. Naast een de publiek sociale sfeer zag je op de tram ook de privaat sociale sfeer opduiken, bijvoorbeeld tussen koppels of tussen ouders en kinderen. En uiteraard ook de ‘parochiaal sociale sfeer’ tussen mensen die elkaar regelmatig tegenkomen op de tram. Op de tram vormen zich zowel relaties die gemeenschap bevorderen als relaties die conflict aanwakkeren. De tram bevat de potentie van tijdelijke gemeenschap, een ‘light’ versie van gemeenschap die kunnen bijdragen aan een ervaring van ‘thuis’ zijn. Tijdelijke gemeenschappen worden ontbonden, maar kunnen zich ook verder ontplooien. Telkens opnieuw bestaat ons leven uit een proces van samenkomen en scheiden (stitch en split).

‘HET LEVEN ZOALS HET IS’

Het lijkt niet goed te gaan met ons gemeenschapsleven. Angst, onveiligheid en individualisering zijn termen die zowel burgers als wetenschappers aanbrengen in het maatschappelijke debat over gemeenschap. Incidenten met geweld in steden waarbij omstanders niet ingrepen krijgen veel publiciteit. Deze incidenten lijken volgens commentatoren te wijzen op stedelijke onverschilligheid, op de afwezigheid van sociale controle, op onverdraagzaamheid en op gebrek aan burgerzin. Dat de stad symbool staat voor anonimiteit, schaalvergroting en individualisering en dat ze angst inboezemt is niet nieuw (Body-Gendrot, 2000: ix). Maar ook buiten de stad is de algemene teneur er één van ‘we leven in een ongezellige maatschappij’. Er is sprake van maatschappelijke verharding en verzuring.

In wetenschappelijke studies is er sprake van crisis en teloorgang in ons sociale leven. De achterliggende vragen hierbij zijn ‘wat houdt onze samenleving nog samen?’ en ‘zijn er nog ankerpunten?’ (Geldof, Van Menxel en Vranken, 1999; Wildemeersch en Goubin, 1992). Deze analyses wijzen op het feit dat de samenleving zijn traditionele zingevingskaders verloren heeft, dat er geen standaardvisies en referentiegroepen meer zijn waarop mensen hun handelen kunnen oriënteren en verwijzen daarbij naar het werk van Giddens (1992) en Beck (1990). Het lijkt er dit ogenblik op alsof gemeenschap nog nooit zo’n moeilijke materie was. Er bestaat echter al sinds de 19de eeuw een onbehagen over de sociale samenhang. Al meer dan eeuwen houdt het de gemoederen bezig maar steeds in andere bewoordingen (Blokland-Potters, 2006: ix).

Opvallend bij het maatschappelijke debat over het hedendaagse gemeenschapsleven is dat een grondige analyse van wat gemeenschap nu precies inhoudt in de concrete realiteit een grote afwezige is. In allerlei media doen mensen uitspraken over de wederkerigheid tussen mensen op basis van gevaarlijke incidenten of op basis van persoonlijke anekdotes. De term gemeenschap is ook niet neutraal en refereert vaak aan de wenselijk geachte aard van de bindingen tussen mensen (Blokland, 2000). Het is een normatief ideaal, vaak geassocieerd met nostalgie naar de boerengemeenschap, met oude vormen van informele sociale controle. De term gemeenschap wordt in het gewone taalgebruik ook vaak geassocieerd met groepsverbindingen met een etnische basis, bijvoorbeeld in de begrippen Joodse of Marokkaanse gemeenschap. Het gemeenschapsvraagstuk wordt zo ook vaak herleid tot vraagstukken over het multicultureel samenleven en over problemen met allochtonen, voor sommigen het multiculturele drama.

Sociale wetenschappers bieden meer onderbouwde argumenten maar baseren zich in Vlaanderen vaak op kwantitatieve gegevens verzameld via surveys. Opvallend is dat een analyse van sociale fenomenen zoals ze zich in de realiteit van elke dag manifesteren ontbreekt. We bedoelen hiermee een kwalitatieve analyse die menselijk gedrag in de microcontext van het alledaagse leven plaatst en waarbij de onderzoeker zich onderdompelt in de sociale realiteit.

Bij wetenschappelijke studies van het sociale leven wordt er vooral gekeken naar wat mensen binnen of buiten de sociale structuur houdt (De Decker en Meert, 2000; Corijn en De Lannoy, 2000) en naar wie participeert en wie niet (Elchardus, Hooghe en Smits, 1999; 2000). Vlaams onderzoek staat vooral in het teken van de participatiegraad, van gelijke kansen; met andere woorden, van sociale posities en uitsluiting. De relaties zelf (tussen mensen) komen daarbij weinig aanbod. De positie van mensen ten aanzien van een geheel vertelt ons immers weinig over hun relaties binnen en buiten dat geheel. De Franse antropoloog Augé (1998:28) stelt dat er verschillende facetten verbonden zijn aan de studie van sociale relaties. Zo is er een onderscheid tussen relaties verbonden met een sociale groep en relaties met andere individuen die niet tot dezelfde sociale groep behoren. Deze laatste relatievormen zijn immers ook betekenisvol. De reële relaties tussen individuen van verschillende groepen worden tot nu toe onderbelicht in Vlaams empirisch onderzoek (Soenen, 2006). Relationele benaderingen kennen een traditie in de antropo-

logie (o.a. geïnspireerd door de fenomenologische traditie) maar ook de sociologie stelt recenter een relationeel perspectief in de kijker ('Manifesto for a Relational Sociology' van Emirbayer, 1997) waar de klemtoon ligt op de connecties, inter-acties en verwevenheid tussen mensen. Gemeenschap wordt in deze bijdrage gezien als een relationeel construct. Gemeenschap hangt met andere woorden samen met onze alledaagse relaties waarin we telkens opnieuw momenten van samenzijn en behoren (stitch) en van scheiding en vermijding (split) construeren, deconstrueren en reconstrueren. Zoals we zullen zien is gemeenschap een dynamisch proces van 'stitch & split'.

KORTE EN KLEINE CONTACTEN IN DE SCHIJNWERPERS

In het domein van menselijke relaties zijn praktijkwerkers maar ook wetenschappers vooral geïnteresseerd in een bepaald type van relatie. Er wordt waarde gehecht aan diepgaande, duurzame en frequent voorkomende relaties. Enkel deze relaties acht men wenselijk en zijn bijgevolg meer geschikt om een bijdrage te leveren aan 'goede' gemeenschapsvorming. De voorrang wordt gegeven aan primaire relaties: "Primary relationships and the social organizational forms they create (families, friendship, groups, neighborhoods, tribes, communities) have been judged to be the best relationships and organizational patterns – the sine qua non, as it were, for the creation of "healthy" children and "healthy" adults" (Lofland, 1998: 61). Ook in de netwerktheorie (Hannerz, 1980) en de sociaal kapitaal theorie (Putnam, 2000) focust men op relaties die meer diepgaand, duurzaam en frequent zijn waarbij er een oriëntatie op de ander is. In Granovetter's (1973) omschrijving betreft het hier zowel sterke als zwakke bindingen. Sterke bindingen zijn diepgaande relaties, meestal met vrienden en familie, die zich situeren binnen een groep van gelijken. Zwakke bindingen zijn minder diepgaande relaties die zich kunnen afspelen tussen verschillende groepen. Het gaat om lossere kennissen die men niet vaak ziet of hoeft te zien. Het gaat over relaties die potentieel zijn en die indien nodig geactiveerd kunnen worden.

Ons interesseert echter vooral Granovetter's voetnoot over een derde type relaties waaraan hij een negatieve lading toekent en die hij omschrijft als 'afwezige bindingen'. "Included in "absent" are both the lack of any relationship and ties without substantial significance, such as "nodding" relationship between people living in the same street, or the "tie" to the vendor from whom one customarily buys a morning newspaper. That two people "know" each other by name does not move their relation out of this category if their interaction is negligible." (1973: 1361, voetnoot). Goedemorgen knikken naar een buurman en een praatje maken bij de krantenwinkel creëert volgens Granovetter dus afwezige banden omdat ze geen sociale betekenis hebben. Er is een relatie maar ze betekent niets. Kijken we echter naar het werk van Goffman (1963) dan conceptualiseert hij net dergelijke relaties tussen onbekenden in de publieke ruimte. Goffman pleit ervoor de kleine banale contacten van mensen mee op te nemen in onderzoek: "(…) the study of ordinary human traffic and the patterning of ordinary social contacts, has been little considered." (1963: 4).

Het is net dit kluwen van vluchtige en erg vanzelfsprekende contacten die we in dit artikel thematiseren. Het gaat over de praatjes die mensen maken met de kassierster, over samen zuchten met een onbekende als de bus niet tijdig aan de halte is, over ergernis over het spuwen op de stoep door een jonge allochtoon, over een korte scheldpartij wanneer een deftige dame voorsteekt aan de kassa, over een glimlach naar een kleuter,… kortom over wat we omschrijven als "het kleine ontmoeten" (Soenen, 2006). Voorafgaandelijk gaat men er vanuit dat in de wereld van het kleine ontmoeten niets sociaal of significant te vinden is en net daarom vormt het ook een verwaarloosd onderzoeks- en praktijkterrein (2). Deze korte contacten worden dan ook niet betrokken in het denken over gemeenschap. Het is echter onjuist langdurige en diepgaande relaties het privilege toe te kennen met betrekking tot gemeenschapsvraagstukken. De korte contacten tussen onbekenden vormen ook volgens Lofland immers een "quintessential social territory" (1998: 9). We zullen via een antropologische analyse van het leven op de tram aantonen dat kleine en korte contacten samenhangen met ervaringen van gemeenschap.

DE WERELD VAN HET KLEINE ONTMOETEN OP DE TRAM

In het openbaar vervoer is contact vluchtig. Via een etnografische benadering (3) laten we zien hoe korte contacten ook sociale contacten zijn. In onze studie beperken we ons tot één specifieke tramlijn met bijhorende opstapplaatsen in Antwerpen. De keuze voor de tram kwam niet zozeer voort uit een a priori interesse in het openbaar vervoer. De tram staat voor de wereld van korte contacten met onbekenden. De gebruikers van de tram zijn bovendien net zo divers als de stad zelf. De tram is "de stad in zakformaat" (Soenen, 2006: 23). Gedurende acht maanden deden we participerende observatie op de tram. Anders dan termen als 'openbare ruimte' of 'openbaar vervoer' doen vermoeden, worden, zoals Lofland (1998) heeft beargumenteerd, de sociale sferen (of werelden) waarin stedelingen zich bewegen niet bepaald door de fysieke ruimte maar door de vormen die de relaties in de stad aannemen. Lofland onderscheidt daarom de "public", "parochial" en "private realm" (1998: 11): "A private realm exists when the dominating relational form found in some physical space is intimate. A parochial realm exists when the dominating form found in some physical space is communal. A public realm exists when the dominating relational form found in some physical space is stranger or categorical." (1998:14)

De publieke wereld: onbekend dus onbemind?

De publieke wereld van onbekenden regeert op de tram. Dat betekent niet, dat daarbij vanzelf één bepaald type relatie hoort. Er doen zich vermijdingsrelaties, kortstondige hulprelaties, vlottende sociale relaties, relaties om indruk te maken en conflictrelaties voor. Deze diversiteit aan korte contacten en de relatieve onvoorspelbaarheid van het soort contacten dat men kan verwachten als men de tram opstapt, vormen wellicht een belangrijkere bron voor ervaringen van gemeenschap of van conflict dan de diversiteit aan 'typen'

mensen op zichzelf. Dat neemt niet weg dat tramgebruikers hun medepassagiers op basis van eerdere ervaringen en uiterlijke kenmerken gaan categoriseren in een poging het te verwachten contact te voorspellen (De Jong, 1986; De Jong en Verkuyten, 1994; Tajfel, 1981).

1) Vermijdingsrelaties en kortstondige hulp

Vermijdingsrelaties voltrekken zich via de civil-inattention-rule (Goffman 1963): mensen geven aan elkaar gezien te hebben maar wenden zich onmiddellijk weer af om uit te drukken dat ze de ander niet als speciaal zien. Men vermijdt de ander uit beleefdheid.

In kortstondige hulprelaties tussen onbekenden geeft het bieden van hulp blijk van een "civility towards diversity" (Lofland 1998: 32). Op de Antwerpse tram konden moeders met kinderwagens, ongeacht hun etniciteit, vaak op ieders hulp rekenen. Een oudere Vlaamse volks uitziende man bijvoorbeeld legde met handen en voeten uit aan een Engelssprekende Afrikaan en een oudere Marokkaanse man dat de halte waar ze normaal uitstappen, verplaatst is naar een andere plek. Er wordt niet veel gepeild naar dergelijke ervaringen van korte contacten. Dit is moeilijk vast te stellen via vragenlijsten en zelfs via interviews en vereist participerende observatie omdat deze contacten zich op een prereflexief niveau bevinden. Ze zijn erg evident in de alledaagse omgang maar toch wordt er niet over gesproken. We hebben weinig kennis van contactvormen met beleefdheid waarbij men niet uit de anonimiteit treedt, maar waarin men, hoewel men elkaar vermijdt, elkaar wel degelijk ziet en de tram nog opvat als een ruimte die men gezamenlijk, kortstondig deelt.

2) Vlottende sociale relaties en indruk maken

Vermijdingsrelaties en kortstondige hulprelaties kunnen uitmonden in vlottende sociale relaties waarbij onbekenden een tijdelijk samenzijn creëren. Als de tram abrupt stopt en men elkaar tegenhoudt om niet te vallen, praten en lachen passagiers vaak even. Onbekenden beginnen met elkaar te praten door gebeurtenissen buiten, zoals een evenement waar de tram langskomt, een vechtpartij op straat, of auto's die de tram afsnijden of de doorgang belemmeren. Door dergelijke onverwachte gebeurtenissen, waar niemand overheen kan kijken, wordt het kluwen van potentiële contacten plots zichtbaar. Op zo'n ogenblikken wordt de algemene norm van beleefde vermijding doorbroken en ontplooit zich een voorheen sluimerende wirwar van praatjes en kleine gebaren tussen mensen. Er ontstaat zo een sfeer van tijdelijke samenhorigheid tussen een grotere groep van mensen of binnen verschillende kleine groepjes. Zoals ook bij overstromingen en wateroverlast in wijken blijkt dat mensen die 'ogenschijnlijke' vreemden voor elkaar waren contact hebben met elkaar. Een tot dan toe niet zichtbaar geheel van onderlinge menselijke connecties komt daarbij aan de oppervlakte en wordt geactiveerd.

Ook peuters en kleuters blijken uiterst geschikt om meer langdurige gesprekken te voeren met onbekenden. Niet zelden voerde men via een kind een korte, triviale maar aangename conversatie. De kinderen zijn een intermediair voor contacten, die veelal intergenerationeel zijn en veelvuldig etnische grenzen overschrijden. Ze kunnen zich

afspelen tussen enkele mensen maar ook de hele tram beroeren als een kleuter bijvoorbeeld een populair liedje playbackt of een baby/peuter zijn eerste woordjes brabbelt.

We zullen straks zien dat er in deze vlottende sociale contacten een dimensie van 'gemeenschap' zit die niet direct tot permanente groepsvorming leidt, maar die wel bijdraagt tot een ander soort gemeenschapsgevoel.

In korte contacten in de openbare ruimte drukken mensen net zo goed uit wie zij zijn (en identificeren zij zich dus sociaal) als in de rest van hun leven. Identiteiten hebben we immers niet, maar construeren we voortdurend (Baumann, 1996; Jenkins, 1990; Tilly, 1998). Ook op de tram identificeren mensen zich sociaal, of willen ze, met andere woorden, een bepaalde indruk maken. Ouders die hun kinderen luid corrigeerden deden dat. Jonge Marokkaanse moeders, bijvoorbeeld, berispten hun kinderen op de tram in het Nederlands, terwijl zij tussendoor in hun moedertaal spraken. Sommige mannelijke reizigers vertoonden 'machogedrag', door iedereen aan te kijken bij het betreden van de tram (en zo de civil-inattention-rule te breken). Vaak ging zo'n man achter in de tram staan, zich vasthoudend met zijn handen boven zijn hoofd. Als hij al ging zitten, dan wijdbeens dwars op de stoel waardoor hij iedereen kon blijven aankijken. Ook flirten, tussen bijvoorbeeld twee Vlaamse meisjes en twee Marokkaanse jonge mannen, is een aantrekkelijk spel met betrekking tot het uitwisselen van blikken en indrukken. Mensen tonen op de tram ook verschillende identiteiten en benadrukken verschillende rollen. Migranten bijvoorbeeld kunnen via symbolen zoals specifieke klederdracht aandacht vestigen op hun etnische achtergrond of net het tegenovergestelde doen zoals het zich publiek positioneren tegen de eigen achtergrond. Een jonge Marokkaanse man op de tram vergezelt door een hond als huisdier druist eerder in tegen een aantal gewoonten van zijn thuiscultuur.

3) Conflictrelaties: minimale erupties en verstoringen (4)

Conflictrelaties nemen op de tram vooral de vorm aan van wrevel en ergernissen over het efficiënte gebruik van de tram om van punt A naar punt B te geraken. Wrevel en ergernis ontstaan over het doorkruisen van het organisatorische verloop zoals niet vlot in- en uitstappen, niet vlot je vervoerbewijs tonen of niet rustig plaats nemen. Reizigers verwachten snel verontschuldigingen van anderen als zij dit verloop verstoren. Blijven verontschuldigingen uit, dan uiten mensen hun ongenoegen non-verbaal en verbaal agressief.

Een aantal conflicten op de tram kunnen geduid worden vanuit sociaal economische en culturele kaders (Blokland en Soenen, 2004). Deze wrevel en ergernissen staan echter ook op zich. Hoe mensen conflict beleven en hoe ze erover praten, hangt immers ook samen met de alledaagse ervaringen op de tram. Zo stellen De Jong en Verkuyten (1994: 313) dat hoe de publieke ruimte beleefd wordt door stedelingen ook geworteld is "in hun alledaagse ervaringen van de lokale en materiële realiteit. De situatie wordt gestructureerd en krijgt betekenis op grond van datgene wat mensen concreet ervaren en niet alleen op grond van reproductie van bestaande ideologische thema's."

Deze totaliteit van kleine erupties en verstoringen kan echter ook escaleren en bijvoorbeeld stereotype beelden over migranten, vrouwen en ouderen bevestigen. Staat een Afrikaanse man in de weg tijdens het instappen van een Vlaamse man dan zijn "al die vreemdelingen" snel kop van jut. Kleine en korte contacten kunnen bijdragen aan een tijdelijk samenzijn maar tegelijkertijd kunnen minimale erupties en verstoringen kritieke punten vormen in het ontstaan van conflicten op de tram en hechten ze zich aan bij gepolariseerde maatschappelijk beladen thema's.

Private en parochiale werelden op de tram

De publiek sociale sfeer is op de tram het meest prominent aanwezig maar de private en parochiale wereld kunnen zich er ook construeren.

De privaat sociale sfeer betreft duurzame relaties zoals met familie of vrienden. Via de mobiele telefoon bijvoorbeeld, prominent aanwezig op de tram, voeren reizigers uitvoerige conversaties met intimi. Ook reizigers onderling praatten soms met elkaar alsof zij in hun woonkamer zaten. Ouders die kinderen van school ophaalden bespraken allerlei zaken duidelijk hoorbaar. Koppels beschimpten elkaar. Mensen tonen zichzelf en hun privé meer in de publieke sociale wereld en doorbreken daarmee de klassieke scheiding tussen privégedrag op privéterrein en publieke gedrag op publiek terrein. Er lijkt dan ook een verplaatsing te zijn van een binnen naar een buiten. (De Solà-Morales, 1992)

De parochiaal sociale sfeer kenmerkt zich door de gemeenschappelijkheid zoals die tussen kennissen, collegae, buren, enzovoorts, met wie men wat minder sterke banden heeft of "publieke familiariteit" deelt (Blokland-Potters, 1998:1987), daar herhaalde ontmoetingen tussen mensen tot bekend zijn met elkaar leiden.

Reizigers ontmoeten toevallig bekenden wanneer de tram door hun buurt rijdt, de fysieke ruimte met de meeste publieke familiariteit. Op weg naar het werk, naar school of andere terugkerende activiteiten volgen we dezelfde route waardoor we mensen leren kennen van gezicht en ook met hen kunnen beginnen praten (zie ook Lofland, 1998). Dit samenzijn is tijdelijk en gebonden aan de situatie. Deze tijdelijke ervaring staat echter voor een erg gewaardeerde vorm van samenzijn. Denken we maar aan de ervaring van moeders aan de schoolpoort. Ook Dyck (2002) stelde op basis van etnografisch onderzoek in suburbaan Canada vast dat ouders die hun kinderen wekelijks naar hun sportclub brachten, elkaar leerden kennen. "That these relationships may be restricted in range and episodic or even ephemeral in duration does not, however mean that they are lightly felt or inconsequential." (Dyck, 2002: 107).

Parochialisering kan zich echter op verschillende manieren construeren in de publieke wereld van de tram. Groepsgedrag van scholieren is een bekend voorbeeld. Zij veroorzaakten bijvoorbeeld op woensdagmiddag overlast door hun onderlinge conflicten.

Fysiek geweld deed zich alleen tussen scholieren voor (zie ook De Wree, e.a., 2006) die bekenden van elkaar waren.

"Ik stap op en word overweldigd door een volle tram: een meerderheid aan scholieren tussen twaalf en zestien jaar met verschillende etnische achtergronden. Ze zijn erg luidruchtig en nemen het territorium in. Ze zijn omnipresent. Ik sta recht in het midden van de tram. Aan de deur zit een Vlaamse jongen met een asymmetrisch punkkapsel. Hij heeft lange uitstekende piekjes haar naast zijn oren. Een Marokkaanse jongen van rond de veertien jaar, die aan de andere kant van de tram zit, roept naar die Vlaamse jongen "Juif!". (de piekjes van zijn punkkapsel doen hem denken aan de haarlokken vlak naast de oren van de orthodoxe Joden in Antwerpen). Een (van gestalte) kleinere Marokkaanse jongen (rond twaalf jaar) gaat voor de stoel van de Vlaamse jongen hangen. De Vlaamse jongen zegt niet veel, probeert zich terug te trekken en kijkt de andere kant op.(...) Eén van de Vlaamse jongens achteraan in de tram geeft een andere Vlaamse jongen een tik tegen het hoofd zodat zijn pet van zijn hoofd wordt gerukt en een bijkomende tik zorgt ervoor dat de pet net door het raampje kan en zo midden op straat belandt. De jongen van wie de pet is, springt overeind en begint zijn belager af te ranselen en stopt dan snel om onmiddellijk naar de noodrem te grijpen, net als we midden op het kruispunt zijn nabij het Antwerp Stadion.

Hoewel andere reizigers van hen dus weinig gewelddadigs te vrezen hebben, eigenen de scholieren zich zo de ruimte van de tram in heel sterke mate toe, zodat er, figuurlijk en soms letterlijk, weinig ruimte blijft voor anderen. Reizigers proberen vooral contact te vermijden en sommige ouderen voelen zich onveilig. Anderen zuchten en ergeren zich hoorbaar.

Erg interessant is het om vast te stellen dat in dergelijke situaties kleine banale contacten een krachtige impact kunnen hebben zoals blijkt uit het vervolg van de conflictsituatie:

"We rijden verder en er stappen nu ook Marokkaanse schoolmeisjes op met blauwe uniformen, met hun haar netjes in een staart, alsook een jonge Marokkaanse vrouw (met make-up op het gezicht, strakke jeans en modieuze vest). (…) Aan de volgende halte stapt er naast vele anderen een oude Vlaamse vrouw op, gekleed in een calçon, een rode anorak en een purper hoofddoekje (geknoopt zoals bij een boerinnetje) met een brilletje boven op haar hoofd, in het gezelschap van haar wit straathondje. Terwijl ze opstapt, zegt ze erg assertief: "schuif is op, ik moet er ook nog bij". Mensen kijken verschrikt op van deze kordate actie, anderen kijken opzettelijk naar de andere kant en proberen het gebeuren te vermijden. De vrouw knoopt echter spontaan het gesprek aan met de Marokkaanse meisjes in hun schooluniform. Ze zegt dat er niet veel plaats is: "maar ja, dat is normaal want het is woensdag, 't is met de school hé, dat kan niet anders". De meisjes knikken vriendelijk terug. Vervolgens begint ze ook te praten met de jonge Marokkaanse modern geklede vrouw die ook begrijpend knikt. Na een tijdje zegt ze plots tegen de 14-jarige Marokkaan die steeds "Juif" riep: "zeg, laat mij daar is zitten, ik mag daar toch zitten hé".

De jongen aarzelt even maar staat dan recht. Ze gaat zitten en lacht naar iedereen, ze begint nu met de 14-jarige Marokkaan en de kleinere Marokkaanse jongen in zijn gezelschap te praten. Ze knikken vriendelijk. De tramgebruikers lachen allemaal naar elkaar omdat de vrouw wel erg praatziek is. De jongeren kijken glimlachend naar mij. (…) Ondertussen ben ik vooraan in de tram gaan zitten. (…) Ik zie een oudere vrouw en vraag haar of ze moet zitten. Ze zegt: "nee geen probleem". Ze komt aan mijn kant staan en zegt in het plat Antwerps: "amai die hare mond staat ook niet stil, haar lippen zullen in beweging moeten blijven" en ze doet de mimiek na van de oudere vrouw met purper hoofddoekje die meer achteraan zit. De omstanders glimlachen (...) De Boliviaanse vrouw met kind (…) staat nu bij de vrouw met haar purper hoofddoekje. Ze kan het niet laten ook deze vrouw aan te spreken en vraagt haar of het gaat met haar kindje op de rug. De vrouw doet teken dat ze het niet begrijpt waarop de oude vrouw prompt haar duim naar voor steekt en vraagt "Ca va!? Ca va!?" De Boliviaanse knikt ja." (Soenen, veldnota's tram 12, 17 april 2002)

De kleine en korte contacten van deze praatzieke vrouw hebben een impact op het sociale klimaat op de tram. Eerst betreft het enkel de mensen rond haar maar daarna verspreidt het effect van haar banale praatjes zich over de hele tram. De conflictsituatie kantelt om naar een aangename sociale sfeer.

Ambivalentie: de kracht van korte contacten

De tram omvat een kluwen van menselijke connecties die via verschillende vertakkingen kunnen ontwikkelen. Deze totaliteit van vluchtige contacten kan zowel positieve als negatieve gevolgen hebben. Op de tram is er zowel vermijding (al dan niet beleefd), ontmoeting en conflict. Er zijn met andere woorden diverse gedrags- en interpretatiemogelijkheden. Op de tram vormen mensen zowel relaties die ervaringen van gemeenschap bevorderen als relaties die conflict aanwakkeren. We spreken van ambivalentie omdat het hier geen of-of situatie betreft maar een én-én-situatie. De situatie kan met andere woorden zijn tegengestelden omvatten. In deze informele setting is er anonimiteit omdat de omgeving bevolkt wordt door onbekenden, het nieuwe in de betekenis van het onbekende er aanwezig is en er vermijding is. Tegelijkertijd is er ook sprake van herkenbaarheid omdat men er samen met bekenden kan komen, de route vastligt en men er anderen al dan niet kortstondig leert kennen.

Vlottende sociale contacten, elders omschreven als "small talk in de wereld van onbekenden" (Soenen, 2006: 49), die een aangenaam tijdelijk samenzijn creëren zijn ook ambivalent van aard. Via dergelijke small talk kan men praten met iemand met wie men anders nooit zou praten, maar tegelijkertijd is men niet verplicht in te gaan op small talk als men wordt aangesproken. Men kan met andere woorden altijd heen en weer springen tussen ontmoeting en vermijding. Deze vloeiendheid kenmerkt het korte contact en resulteert in vrijblijvendheid. Vrijblijvendheid heeft echter een negatieve connotatie in het huidige denken over gemeenschap waarin gemeenschap diepgang en wederzijdse

verplichtingen veronderstelt. Vrijblijvendheid kan echter samengaan met een sociale betekenis voor de betrokkenen. Met onbekenden kan men praten over allerlei zaken zonder dat er verdere verplichtingen aan verbonden zijn. Eenmaal geëngageerd in de wereld van bekenden kunnen mensen, mits conflict, immers niet meer terugvallen op vrijblijvend en vluchtig contact. De combinatie van het kunnen delen van ervaringen en een zekere afstandelijkheid is een erg aantrekkelijk gegeven en bovendien uniek in collectieve ruimtes. Diepgaande zaken zijn niet voorbehouden aan familie en vrienden en zo worden privé zaken ook naar buiten gebracht. De reactie van onbekenden hierop is aantrekkelijk, net omdat het geen engagementen inhoudt. Dit is vergelijkbaar met hoe Jane Jacobs het stadsleven omschrijft: "Cities are full of people with whom (…) a certain degree of contact is useful or enjoyable; but you do not want them in your hair. And they do not want you in theirs either." (1972: 66). Small talk tussen onbekenden kan net door zijn vrijblijvendheid verschillende relationele opties tegelijkertijd aanreiken.

De ambivalentie in de microkosmos van de tram is niet enkel het kenmerk van deze specifieke tramlijn maar vormt ook een alledaags en sociaal potentieel van andere collectief gebruikte ruimtes waar een verstedelijking van de ruimte heeft plaatsgevonden zoals in stations, pretparken, shoppingcentra, bibliotheken, sportcentra,… (De Solà-Morales, 1992; Reyndorp en Hajer, 2001) (5). Deze ambivalentie wordt echter niet vaak gewaardeerd. Gezinnen vullen als ontspanningsactiviteit in het weekend de winkelstraten, ouderen vertoeven vaak in commerciële settings en jongeren hangen rond in shoppingcentra. Interpretaties van deze feitelijke gegevens vallen vaak terug op een doemdenken waarbij men zich afvraagt hoe het zover is kunnen komen. Zijn er geen andere, dus meer aangepaste ruimtes voor jongeren waar ze zich kunnen onttrekken aan het oog van volwassenen om zich te ontwikkelen? Worden ouderen aan hun lot overgelaten nu ze zich blijkbaar tevreden moeten stellen met wat geklets met verkoopsters in de C&A? Deze vragen en opmerkingen passen binnen de algemene teneur dat er vandaag de dag een teloorgang van het sociale leven op te tekenen valt. Oplossingen situeren zich vervolgens vaak in het nemen van formele initiatieven voor bijzondere groepen. Opvallend is dat er niet echt gekeken wordt naar hoe de betrokkenen interageren met elkaar in dergelijke settings en hoe ze dit zelf ervaren. In deze doeminterpretaties gaat men uit van de vooronderstelling dat het delen van diepgaande zaken in anonieme plaatsen en/of met onbekenden negatieve ontwikkelingen zijn. Het wijst op tekorten in het sociale leven van deze mensen. Eigenlijk stelt men hier tegelijkertijd dat diepgaande topics enkel en alleen behoren tot de kring van kennissen of intimi of in de privacy van het huis. Er wordt geopteerd voor een strikte opdeling van welk gedrag men kan vertonen in welke ruimte. Een bijkomstig gegeven is dat men het erg moeilijk heeft te onderkennen dat sociale processen zich ook kunnen voltrekken in privaat beheerde ruimtes. Deze twee worden immers als onverenigbaar gezien (Reyndorp en Hajer, 2001; Soenen, 2004).

Te gemakkelijk gaan we er veelal vanuit, dat enkel bepaalde settings (vooral formele sociale initiatieven) die gekoppeld zijn aan bepaalde relaties (diepgaande relaties) relevant zijn

voor gemeenschap en bepaalde mensen met bepaalde kenmerken (uit te drukken in een mooi rond percentage, bijvoorbeeld mensen die de krant lezen en naar het nieuws kijken) bijdragen aan gemeenschap. We denken onvoldoende na over de mogelijkheid dat mensen steeds opnieuw relaties met elkaar tot stand brengen, die samenhangen met een ervaring van gemeenschap in het sociale verkeer – of gebrek daaraan.

De tram bevat de potentie voor tijdelijke gemeenschap en geeft mensen daarom een kortstondig moment van zich thuis voelen en van 'warmte' (Müller, 2002). Op allerlei momenten in de tram ontstaat een spontaan intercultureel klimaat, worden vooroordelen ontkracht (terwijl zij op andere momenten dan weer bevestigd worden) en vermijden mensen elkaar niet alleen, maar vinden ook ontmoetingen plaats. Bij momenten gaat het op de tram allemaal indrukwekkend goed tussen mensen van zulk divers pluimage. Keurige vermijdingsrelaties, kortstondige hulp en vlottende sociale relaties maken de tram bij tijd en wijle tot een aangename publieke ruimte. En dat allemaal in de context van de anonimiteit; dezelfde anonimiteit die zo vaak de hoofdverdachte is van het gebrek aan gemeenschap.

Korte contacten hebben dus de potentie om een tijdelijk samenzijn te installeren met onbekenden weliswaar sterk gebonden aan tijd en ruimte. Het praatje met de Afrikaanse mama van de peuter eindigt wanneer we de tram verlaten, het kletsen met die ene chauffeur is er niet meer als hij geen dienst heeft, het elke dag opnieuw samen zijn met collega's verkopers op de tram eindigt als we van werk veranderen, na schooltijd de tram naar huis nemen met klasgenootjes eindigt als we van school veranderen. Deze tijdelijke en contextgebonden gemeenschapsvorm op de tram omvat bijgevolg steeds een element van ontbinding en scheiding. Gemeenschap en ontbinding: een contradictie?

Een 'light' versie van gemeenschap

Waar gemeenschap en sociale identificatie onder één noemer zijn gebracht, heeft het accent vrijwel uitsluitend gelegen op duurzame, veelal sterke relaties die we als bijzonder betekenisvol ervaren voor "dikke gemeenschap" (Soenen, 2006: 66), die betrekkelijk constant in onze ervaringswereld zijn, en essentieel is voor hoe we onszelf zien (zie bijvoorbeeld Hunter 1974; Eade e.a. 1997). Een gemeenschap vormt men met mensen die men erg goed kent en ziet als gelijken of met mensen die men daarom niet in realiteit ontmoet maar waarvan men denkt dat ze gelijk zijn aan onszelf. Zo voelt men zich bijvoorbeeld verbonden met mensen die ook vegetariër, winkelier of De Standaardlezer zijn. Gemeenschap gaat volgens Blokland-Potters (1998) over sociale plaatsbepaling ten aanzien van anderen. Het zijn pogingen om een coherente positie te bepalen in het alledaagse leven waarbij mensen zichzelf vergelijken met anderen, waarbij overeenkomsten en verschillen gezien worden. Zo'n sociale categorisering kan de basis zijn voor affectieve betrokkenheid als er van 'wij' en 'zij' gesproken wordt. Dat noemt dan een verbeelde gemeenschap (Anderson, 1991). Met verbeeld wordt niet iets imaginair bedoeld: "It is imagined because the members of even the smallest nation will never know most of their fellow-members, meet them, or even hear of them, yet in the minds of each lives the image of their communion" (Anderson, 1991: 6). Blokland-Potters bijvoorbeeld bestudeert gemeenschappen als verbeelde gemeenschappen: "Zij bestaan als mentale vooronderstellingen van het denken en voelen van 'wij behoren bij elkaar', en als alledaagse handelingspraktijken waarin we uitdrukken bij wie we horen, en waarin we anderen bij 'ons' insluiten of juist van 'ons' uitsluiten." (1998: 313)

Het concept gemeenschap wordt echter niet gerelateerd aan de meer vluchtige contacten. Deze niet duurzame relaties kunnen echter, zoals blijkt uit de resultaten van dit onderzoek, een gevoel van behoren creëren, een "light" versie van gemeenschap (Soenen, 2003). Dit is niet te verwarren met verbeelde gemeenschap, waar het gaat over een wij-gevoel in de zin van 'wij' tegenover 'zij' en waarbij dit bovendien uitdrukking krijgt. Door kortstondig contact met de ander kan de onbekende getransformeerd worden tot iets meer dan 'zij' maar ook iets minder dan 'wij'. Via small talk met onbekenden of via het creëren van een parochiale zeepbel in een omgeving van onbekenden ontstaat een tijdelijke sfeer van behoren tussen een 'wij' en een 'zij' in. Het is een kantelende vorm van gemeenschap die tegelijkertijd twee tegenstellingen (wij en zij) insluit. Deze ambivalente gemeenschapsvorm wordt als erg aantrekkelijk ervaren. Mensen transformeren onbekenden tot op zekere hoogte tot bekenden maar alles bekend maken is ook weer niet aantrekkelijk. Volgens Young (1990) ligt de aantrekkelijkheid van het leven in de stad in het niet familiaire karakter. "The erotic attraction here is precisely the obverse of community. In the ideal of community people feel affirmed because those with whom they share experiences, perceptions, and goals recognize and are recognized by them; one sees oneself reflected in the others. There is another kind of pleasure, however, in coming to encounter a subjectivity, a set of meanings, that is different, unfamiliar." (1990: 239-240). Deze aantrekkelijkheid ligt ook volgens Jacobs (1972: 73) niet in homogenisering. De vereiste dat veel gedeeld moet worden, drijft mensen net uit elkaar. Collectieve ruimtes of negatief geformuleerd 'niet-plaatsen' (Augé, 1995) dragen vandaag de potentie in zich om dergelijk stedelijk gegeven en een ambivalente gemeenschapsvorm te genereren.

Beperkte contacten tussen individuen, die men slechts eenmalig treft, kunnen lichte vormen van gemeenschap creëren die bijdragen aan een ervaring van 'thuis'. Zij zijn niet bepalend voor onze sociale identificaties, maar ook in deze contexten drukken we onze identiteiten uit. En we creëren zo lichte gemeenschap met mensen met wie we in andere situaties niet makkelijk zouden omgaan. Dit gevoel van behoren is tijdelijk en contextgebonden. Het samenzijn zal na verloop van tijd ook ontbonden worden (Amit, 2002: 16). Gemeenschap wordt zo dynamischer gezien als een proces van 'stitch en split'. Kinderen gaan naar een andere school waardoor de tijdelijke gemeenschap tussen moeders aan de schoolpoort ontbonden wordt; een toevallig maar boeiend gesprek met iemand op de tram die men daarna nooit meer ontmoet,... In de hier geformuleerde versie van gemeenschap gaat het niet zozeer om het bewerkstelligen van een collectieve identiteit maar om het creëren van multipele relationele vertakkingen. Tijdelijke gemeenschapsvormen

*Wissel*WERK CAHIER | 2006 | 'STITCH & SPLIT' p.40-55

worden ontbonden maar een aantal hierbinnen ontwikkelde sociale relaties kunnen zich verder ontplooien zoals een gesprek met een onbekende in een winkel met wie gaandeweg een duurzame relatie ontwikkeld wordt. Het geeft mensen de mogelijkheid om sommige persoonlijke relaties naar een andere context mee te nemen, andere relaties achter te laten of eerdere sociale relaties nieuw leven in te blazen. Telkens opnieuw bestaat ons alledaags leven uit een proces van 'stitch en split', van samenkomen en scheiden. Amit (2002: 3) heeft betoogd dat gemeenschap meer en meer als een 'idee' gezien wordt, en niet als een "actualized social form" zodat gemeenschap thans vooral vertaald wordt als collectieve identiteit en niet als interactie. Te vaak vergeten wetenschappers, politici, beleids- en praktijkwerkers dat gemeenschap niet kan losgekoppeld worden van een reële sociale basis, zelfs al is deze op het eerste zicht erg banaal.

Ruth Soenen

Ruth Soenen is als stadsantropologe verbonden aan het Onderzoekscentrum voor Interculturalisme, Migratie en Minderheden (IMMRC) van de Katholieke Universiteit Leuven. Ze verrichtte etnografisch onderzoek in volkswijken, scholen en collectieve ruimtes (winkels en openbaar vervoer) in de stad in het kader van het denken over diversiteit, leren, gemeenschap en publieke ruimte. Ze is auteur van het boek "Het kleine ontmoeten".

NOTEN

(1) De term 'stitch & split' ontleen ik aan de titel van een project van de vzw Constant (vereniging voor kunst en media, http://www.constantvzw.com) waar men verbindingen opzoekt tussen plekken, artiesten, disciplines en genres. Centrale vragen in het project zijn: waar en wanneer vinden we elkaar? en waar en wanneer blijven we compleet gescheiden? De manier van werken van 'Constant' en van het hier gepresenteerde wetenschappelijk onderzoek vertrekt van hetzelfde perspectief: verschillende elementen, die vaak als 'unmixable' worden gezien, worden met elkaar verbonden (stitch) maar kunnen nadien ook weer ontbonden worden (split). Zoals zal blijken sluit de term 'stitch & split' goed aan bij onze conceptuele reflectie over gemeenschap.

(2) Voor een bespreking over 'de wereld van korte contacten en gemeenschap' in het sociale praktijkwerk zie Soenen, 2006; p.100-117.

(3) Etnografie is het handelsmerk bij uitstek van antropologen. De kern van het onderzoek bestaat uit intensief veldwerk waarbij de onderzoeker meeleeft in de sociale realiteit. Etnografie is in zijn meest klassieke vorm vooral gekend als het bestuderen van anderen in vreemde culturen ver van hier. Door migratiestromen en thema's zoals etniciteit en armoede zijn antropologen zich gaandeweg ook meer gaan richten op Westerse samenlevingen.

(4) We bespreken hier enkel de meest voorkomende conflicten op de tram. Een meer uitvoerige omschrijving van andere conflictvormen op het openbaar vervoer zie Blokland en Soenen, 2004 en De Wree, e.a., 2006.

(5) Of er een ambivalent sociaal klimaat aanwezig is, moet uiteraard telkens opnieuw empirisch vastgesteld worden. Het is immers niet de ruimte op zich die bepalend is voor het sociale klimaat maar de relaties die erin aanwezig zijn.

BRONNEN

AMIT, V. (2002): "Reconceptualizing Community." In V. Amit (ed.), Realizing Community. Concepts, Social Relationships and Sentiments (European Association of Social Anthropologists). London: Routledge.

ANDERSON, B. (1991): "Introduction." In B. Anderson, Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism (rev.ed.). London: Verso.

AUGÉ, M. (1995): "Non-places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity" (tr. John Howe). London: Verso.

AUGÉ, M. (1998): "A Sense for the Other. The Timeliness and Relevance of Anthropology" (tr. Amy Jacobs). California: Stanford University Press.

BAUMANN, G. (1996): "Contesting Culture: Discourses of Identity in Multi-ethnic London." Cambridge: Cambridge University Press.

BECK, U. (1992): "Risk Society. Towards a New Modernity." London: Sage Publications.

BLOKLAND-POTTERS, T. (1998): "Wat stadbewoners bindt. Sociale relaties in een achterstandswijk." Kampen: Kok Agora.

BLOKLAND-POTTERS, T.V. (2006): "Het sociaal weefsel van de stad. Cohesie, netwerken en korte contacten" (Rede uitgesproken op 12 januari 2006 bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar Wetenschappelijk grondslagen van het opbouwwerk aan de Faculteit der sociale wetenschappen van de Erasmus Universiteit Rotterdam). Den Haag: Dr. Gradus Hendriks Stichting.

BLOKLAND, T. (2000): "Unraveling Three of a kind: Cohesion, Community and Solidarity". In: The Netherlands' Journal of Social Sciences, 36, (1), 56 – 70.

BLOKLAND, T., & SOENEN, R. (2004): "Veilig met de tram. Een etnografisch perspectief op veiligheid in het openbaar vervoer." In: Beleid & Maatschappij. Themanummer sociale onveiligheid, 3, (31), 173-184.

BODY-GENDROT, S. (2000): "The Social Control of Cities." London: Blackwell.

CORIJN, E., & DE LANNOY, W. (eds). (2000): "Crossing Brussels. De kwaliteit van het verschil." Brussel: VUBPress.

DE DECKER, P., & MEERT, H. (2000): "Mythisch of magisch? Over de gebiedsgerichte aanpak van sociale uitsluiting." In: J. Vranken, D. Geldof, G. Van Menxel en J. Van Ouytsel, Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 2000. Leuven: ACCO.

DE JONG, W. (1986): "Interetnische verhoudingen in een oude stadswijk: factoren van invloed op etnische tolerantie." Delft: Eburon.

DE JONG, W. en VERKUYTEN, M. (1994): "Racisme van 'De Geijkte Spangenaar'," in: Psychologie en Maatschappij, 18, 303-314.

DE SOLÀ-MORALES, M. (1992): "Openbare en collectieve ruimte. De verstedelijking van het privé-domein als nieuwe uitdaging." OASE, 33, 3-8.

DE WREE, E., VERMEULEN, G., & CHRISTIAENS, J. (2006): '(Strafbare) overlast door jongerengroepen in het kader van het openbaar vervoer. Fenomeen, dadergroep, onveiligheidsbeleving, beleidsevaluatie en-aanbevelingen." Antwerpen-Apeldorn: Maklu.

DYCK, N. (2002): "Have you been to Hayward Field?: Children's Sport and the Construction of Community in Suburban Canada." In: V. Amit (ed.), Realizing Community. Concepts, Social Relationships and Sentiments (European Association of Social Anthropologists). London: Routledge.

EADE, J. (red.). (1997): "Living the global city: Globalization as a local process." London: Routledge.

ELCHARDUS, M., HOOGHE, M., & SMITS, W. (1999): "Participatie in Vlaanderen. Een beschrijving van de deelname aan het verenigingsleven en het vrijwilligerswerk" (onderzoeksrapport Tor 1999/11, Vakgroep sociologie, VUB).

ELCHARDUS, M., HOOGHE, M., & SMITS, W. (2000): "Tussen burger en overheid. Een onderzoeksproject naar het functioneren van het maatschappelijk middenveld in Vlaanderen. Samenvatting en onderzoeksresultaten. Deel 1: oorzaken en gevolgen van middenveld participatie." (onderzoeksrapport Tor 2000/5, Vakgroep sociologie, VUB).

EMIRBAYER, M. (1997): "Manifesto for a Relational Sociology". American Journal of Sociology, 103, 281-317.

GELDOF, D., VAN MENXEL, G., & VRANKEN, J. (1999): "Maatschappelijke ontwikkelingen: de overgang naar een risicomaatschappij." In H. Baert, M. De Bie, A. Desmet, L. Hellinckx en L. Verbeke (eds.), Handboek samenlevingsopbouw in Vlaanderen. Brugge: die keure.

GIDDENS, A. (1990): "Consequences of Modernity". Stanford: Stanford University Press.

GOFFMAN, E. (1963): "Introduction". In E. Goffman, Behavior in Public Places. Notes on the Social Organization of Gatherings. New York: The Free Press.

GRANOVETTER, M.S. (1973): "The Strength of Weak Ties". American Journal of Sociology, 78, (6), 1360-1379.

HANNERZ, U. (1980): "Exploring the City. Inquiries towards an Urban Anthropology." New York: Columbia University Press.

HUNTER, A. (1974): "Symbolic Communities: The Persistence and Change of Chicago's Local Communities." Chicago: University of Chicago Press.

JACOBS, J. (1972): "The Death and Life of Great American Cities. The Failure of Town Planning (reissued)." Harmondsworth: Pelican Books.

JENKINS, R. (1990): "Social Identity." London: Roultledge

LOFLAND, L.H. (1998): "The Public Realm. Exploring the City's Quintessential Social Territory." New York: Aldine de Gruyter.

MÜLLER, T. (2002): "De warme stad. Betrokkenheid bij het publieke domein." Utrecht: Jan Van Arkel.

PUTNAM, R. (2000): "Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community." New York: Simon & Schuster.

REYNDORP, A., & HAJER, M. (2001): "In Search of a New Public Domain." Rotterdam: NAI Publishers.

SOENEN, R. (2003): "Ethnography of Actualised Social Relationships. The Ambivalence in the Everyday Life of City Dwellers." KOLOR, Journal on Moving Communities, 3, (2), 55–71.

SOENEN, R. (2004): "A Relational Approach on Children in the City: the Importance of Public Space, Non-places and Ephemeral Relationships for Learning." In G. Troman, B. Jeffrey and G. Walford (eds.), Identity, Agency, and Social institutions in Educational Ethnography. Studies in Educational Ethnography, Vol 10. London: JAI Press/ Elsevier Science.

SOENEN, R. (2006): "Het kleine ontmoeten. Over het sociale karakter van de stad." Antwerpen-Apeldoorn: Garant.

TAJFEL, H. (1981): "Human Groups and Social Categories. Studies in Social Psychology." Cambridge: Cambridge University Press.

TILLY, C. (1998): "Contentious Conversation." Social Research, 65 (3), 491-510.

WILDEMEERSCH, D., & GOUBIN, J. (1992): "Het Vormingswerk Uitgedaagd." Mechelen: VCVO.

YOUNG, I.M. (1990): "Justice and the Politics of Difference." Princeton: Princeton University Press.

CITATEN:

Li Gommeren *(Stafmedewerkster Kunst en Cultuur, KVLV): "Kunst op het Hof kan en mag niet als manna uit de lucht vallen en gedropt worden in één of andere regio die aan onze kwaliteiten voldoet. De inbedding in de plaatselijke KVLV-werking en in de regio is zeer belangrijk. Het project moet mee geschraagd worden door lokale actoren: vrijwilligers van de lokale KVLV-afdelingen (leden en bestuursleden), de eigenaars van de verschillende sites, de landbouwers, andere dorpsbewoners, kunstenaars,...). Zij worden van bij de start betrokken bij de concrete uitwerking van het project." ("Kunst op het hof: een driedaags kunst- en plattelandsevenenment" in WisselWERK, nr 1, tweede jaargang, p. 5)*

AONTAS *(Irish National Association of Adult Education): "Gemeenschapsleren ('adult education') is educatie en leren dat zijn wortels heeft in een proces van empowerment, sociale rechtvaardigheid, verandering, uitdaging, respect en collectief bewustzijn. Het is in de gemeenschap en van de gemeenschap. Het bouwt de capaciteit van de lokale gemeenschap op om zich te engageren in het ontwikkelen van antwoorden op educatieve en structurele achterstand en om deel te nemen in de besluitvorming en de politieke vorming binnen de gemeenschap." (geciteerd in "Burgerschapsvorming in Ierland", WisselWERK, nr 3, tweede jaargang, p. 12)*

Roel Stynen *(stafmedewerker Forum voor Vredesactie over een 'bomspotting'-actie): "In heel België komen Bomspotters bij elkaar op verzamelplaatsen? Ze schrijven zich in en ondertekenen de engagementsverklaring: ze verbinden zich ertoe de principes van burgerlijke ongehoorzaamheid te respecteren: de actie is strikt geweldloos, we tonen respect voor iedereen en nemen onze verantwoordelijkheid op. We staan recht in onze schoenen en voeren dus actie in alle openheid. Bussen en tientallen auto's vertrekken richting Kleine Brogel, Mons of Evere." ("Bomspotting XL, de dynamiek van een campagne." in WisselWERK, nr 3, tweede jaargang, p. 28)*

WANDELEN DOOR HET VRUCHTBARE VELD VAN DE GEMEENSCHAPSVORMING

Jos Pauwels

)(Samenvatting

De auteur bekijkt gemeenschapsvorming met een fenomenologisch 'veld'-denken. Met Einstein stelt hij dat problemen, ook inzake gemeenschapsvorming, niet kunnen opgelost worden met hetzelfde denken dat de problemen creëerde. Gemeenschapsvorming gaat over de relatie van een individu met een (sociale) gemeenschap. Vermits we waarnemen door het 'creëren van verschillen, zullen we ook in een 'gemeenschap' gefocust zijn op verschillen zoals wit en zwart, enz. Onze logische, analytische geest houdt van dit soort waarneming, maar voor de werkelijkheid van levende systemen, zoals gemeenschappen is dit 'kijken' (te) beperkt. Pauwels komt tot de conclusie dat het noodzakelijk is ons denken over gemeenschap en gemeenschapsvorming te verrijken met wetenschappelijke inzichten uit de hedendaagse natuurwetenschappen, zoals de morfische velden van Sheldrake, de relativiteitstheorie van Einstein, de snaartheorie en de kwantummechanica. Levende systemen zijn onvoldoende te begrijpen met het lineaire denken van oorzaak en gevolg. Als we gemeenschappen blijven zien met de ogen van Newtoniaanse (machinale) principes ontstaat er een steeds grotere discrepantie met een voortdurend veranderende wereld. Inzichten en praktijken kunnen groeien uit een fenomenologische positie die ons toelaat contact te krijgen met 'velden' waarin alle potentialiteit van tijd en ruimte tegelijk aanwezig is. Zo is bijv. de 'presence'-positie die Senge beschrijft een beweging naar innerlijke verdieping en verruiming. Ook systeemtherapeut Hellinger geeft de fenomenologische positie een operationele invulling. Hij onderscheidt drie 'morfische velden': die van het persoonlijk geweten, het collectief geweten en het transcendente veld en formuleert een aantal 'natuurlijke systeemwetmatigheden': wie komt hoort er bij; er moet een balans zijn tussen geven en nemen, er is een rangorde tussen wie eerst komt en daarna en het nieuwe heeft steeds voorrang op het oude. De focus van ons handelen kan niet langer liggen op het individu dat ons dwingt tot de dualiteit 'ik en de ander' maar zal noodzakelijkerwijs verschuiven naar de relatie en de verbinding tussen individuen. Die verbindende relatie ligt aan de basis van elk generatief gemeenschapsvormend handelen.

Duizenden jaren geleden werd een arts in China niet alleen afgerekend op het genezen van het individu maar ook op het aantal zieken dat in zijn gemeenschap aanwezig was. Eén zieke leverde de arts één kruis op in zijn tuin, bij twee zieken kreeg hij twee kruisen in zijn tuin. Bij een bepaald aantal kruisen verloor de arts zijn bevoegdheid. Daardoor keek zo'n arts met een scherp oog naar de grotere verbanden, de relaties in het 'gemeenschapssysteem' en of die al of niet ziekmakend waren.

Waarschuwing: In het artikel probeer ik de platgetreden paden van het klassieke denken over gemeenschapsvorming te verlaten en op zoek te gaan naar nieuwe wegen om te reflecteren over gemeenschapsvorming. Met Einstein geloof ik dat we "problemen niet kunnen oplossen met het denken dat de problemen creëerde". Ik hoop door het bewandelen van nieuwe wegen, nieuwe perspectieven te ontdekken om tot een diepere en rijkere vorm van gemeenschapsvorming te komen. Ik ga op tocht door de biologie en de natuurwetenschappen. Beide domeinen hebben een ontzettende evolutie ondergaan sinds ze hun positivistische denkwijzen aan de menswetenschappen leenden. Ons klassiek denken (en waarnemen) steunt nog steeds op achterhaalde Newtoniaanse wetmatigheden. Hoe zou het zijn om die wereld open te trekken en het idee toe te laten dat we deel zijn van een levend systeem? Hoe zou het zijn om de wondere multidimensionaliteit die de relativiteits- en kwantumwetten ons schetsen door te laten dringen in ons bestaan? Wat zeggen deze inzichten over de relaties en de gemeenschap van mensen? Kunnen we, als we ons dat denken eigen maken, niet veel grotere leerstappen zetten dan we voor mogelijk hielden? Met de fenomenologie en Hellinger laten we onze overtuigingen en ideologieën even los en betreden we het veld van het 'niet weten'. Voor mij is duidelijk dat deze inzichten kunnen leiden tot nieuwe praktische toepassingen en nieuwe vormen van gemeenschapsvorming. Dit artikel is een open uitnodiging om de 'verdieping' en 'actualisering' die deze hedendaagse werkelijkheidsinzichten mogelijk maken te exploreren en nieuwe prototypes van gemeenschap vormen en 'verenigen' te ontwikkelen. Voor wie vasthoudt aan zijn strikte ideologische overtuigingen, bevat dit artikel mogelijks politiek incorrecte uitspraken. Zij zijn bij deze verwittigd.

Jos Pauwels

Gemeenschapsvorming gaat in eerste instantie over de relaties tussen mensen, meer specifiek de relatie van een individu met de (sociale) gemeenschap. Wel laat ons eerst even stilstaan bij die relatie hier vertaalt als de verbinding deel – geheel.

VAN DELEN EN GEHELEN

In onze gewone manier van zintuiglijk waarnemen worden de ontelbare prikkels geordend in (en door) onze analytische geest. De 'indrukken' worden uitgeselecteerd tot beelden, 'compatible' met de manier waarop wij de wereld denken dat de wereld in elkaar zit. Het feit dat we selectief waarnemen is een verworvenheid van de klassieke waarnemingspsychologie. Onze 'normale' waarneming geeft ons slechts een beperkt beeld van de werkelijkheid. De kaart is met andere woorden, niet gelijk aan het gebied. Eigenlijk bekrachtigt deze uitspraak, afgeleid uit het neurolinguistische werk van Korzybski niets anders dan de metafoor van de grot van Plato. De werkelijkheid laat zich slechts zien in beperkte subjectieve modellen. Gewoon zintuiglijk waarnemen is in eerste instantie dus een mentaal proces.

We analyseren het geheel in zijn (onder-)delen. We creëren (minstens) dualiteiten. Met andere woorden, terwijl wij proberen vat te krijgen op onze wereld door de creatie van mentale modellen zijn we gefocust op het analyseren en het verdelen van het geheel in delen. Waarnemen is een handeling van distinctie. Eén van de redenen is dat wij alleen maar waarnemen via het creëren van verschillen. De waarneming ontstaat slechts in het verschil tussen licht en donker, hard en zacht, enz. In onze omgaan met gemeenschappen leidt dit tot een de neiging mensen te categoriseren door oud of jong, blank of bruin, slordig of net, Sporting Anderlecht of Club Brugge, allochtoon of autochtoon, enz…

En het is pas na de creatie van het verschil, dat we (een) model(len) van de werkelijkheid kunnen creëren. M.a.w. als we alleen geloven wat we letterlijk zien, en niet meer dan dat, reduceren we werkelijkheid tot zijn model. Dat model kan logisch, samenhangend en verifieerbaar zijn, maar het blijft een reductie.

Omdat ik een logische en analytische geest heb, of gewoon gezond verstand, is dat model best een bevredigende, relatief congruente en vooral bruikbare reproductie van de werkelijkheid. Maar omdat het voor de man (of vrouw – of staat u me toe deze reductie voor het gemak aan te houden?) in de praktijk een reductie is, zegt hij (ik hou de reductie dus aan): dit is slechts theorie; in de praktijk is het niet zo eenvoudig.

Zullen we ons even 'analytisch' laten gaan? Ik zit nu voor de computer, eigenlijk voor mijn flatscreen, daarvoor ligt een toetsenbord en naast dat toetsenbod ligt de muis te wachten op mijn orders. In het belangrijkste onderdeel, de computer zelve, of de 'case' weet ik een processor, werkgeheugen, een harde schijf, een CD-writer enz. De computer is een geheel van onderdelen en is afhankelijk van de werking van elk van de onderdelen. Als een onderdeel kapot is, als mijn harde schijf crasht bijv., moet ik dat onderdeel (laten) vervangen. Dit is een logische en de meest bruikbare manier om over machines te denken en tot bruikbare oplossingen te komen.

LEVENDE SYSTEMEN

Dit soort denken beperkt ons sterk bij het nadenken over levende systemen zoals gemeenschappen. Levende systemen zijn anders, zij creëren zichzelf. Ons lichaam, een paardenbloem, een virus, een team, een gemeenschap … creëert zichzelf. Anders dan een machine groeit en verandert een levend systeem constant en is het op elk moment aan het ontstaan in relatie (en aanpassing) met zijn omgeving.

Levende wezens ontstaan vanuit celdeling. In eerste instantie bezit elke cel alle noodzakelijke DNA-informatie waarmee een levend wezen zich tot een organisme kan ontwikkelen. Pas tijdens de ontwikkeling ontstaat er onderscheid en ontwikkelt de ene cel zich tot een niercel, de andere tot een haarcel in functie van wat hun onmiddellijke omgeving en

het welzijn van het organisme 'vraagt'. Een DNA-onderzoeker kan echter uit het kleinste haartje de volledige identiteit van een persoon opnieuw tot uitdrukking brengen. In elk onderdeel, in de kleinste cel, een microscopische kleine druppel speeksel van een levend organisme, zit de volledig informatie van het totale levende systeem. Een deel is dus veel meer dan een onderdeel, een manifestatie van het geheel.

Elk deel bevat – zoals Peter Senge e.a. dat noemen - de 'presence' van het geheel. En bovendien stelt zo'n levend wezen zichzelf steeds opnieuw samen. Mijn lichaam bijv. stelt zich steeds opnieuw samen. Tussen nu en het moment dat je deze zin volledig hebt gelezen, zijn vele cellen in mijn lichaam afgestorven of gesplitst. Mijn haar, mijn nagels zijn gegroeid, ik heb vocht verloren en mijn huid heeft zich aan de temperatuur aangepast. Mijn hand stelt zichzelf in de loop van één jaar volledig opnieuw samen.

De bioloog Rupert Sheldrake gaat ervan uit dat "zichzelf ordende systemen, met inbegrip van moleculen, kristallen, cellen, weefsels, organismen en gemeenschappen van organismen, geordend worden door morfische velden." Het morfische veld van een systeem draagt de 'informatie' dat een organisme toelaat zich om zichzelf (steeds opnieuw) te organiseren. Het verbindt het organisme met zijn omgeving. Het veld verleent de cellen een 'sociale identiteit' zodat zij zich kunnen vernieuwen en differentiëren in functie van het welzijn en de energiedoorstroming in het hele organisme. Levende systemen ontstaan en bestaan steeds in relatie tot hun omgeving.

Morfische velden zijn zowel werkzaam in 'de schepping' van één levend wezen als voor levende sociale systemen. Sociale systemen als gemeenschappen, verenigingen, instellingen, stellen zichzelf dus steeds opnieuw samen; zijn voortdurend in vernieuwing en in relatie tot hun omgeving. Hoe zij zich samenstellen is afhankelijk van het morfische veld en dus van wat (nieuwe) contexten vragen.

Als het morfologische veld niet meer meetrilt met de wat contexten vragen en dus aftakelt, missen we ook de connectie met en het bewustzijn van het grotere geheel. De cel verliest zijn sociale identiteit en komt in een soort doelloze, blinde deling terecht die het grotere organisme in gevaar brengt. Celmutatie leidt tot kanker: een lichaamskanker, een stadskanker...

LESSEN UIT DE HEDENDAAGSE NATUURWETENSCHAPPEN

Het begrip 'veld' is één van de belangrijkste doorbraken in de fysica. Je herinnert je wellicht de klassieke fysicaproef waarmee het begrip aanschouwelijk gemaakt werd: een magneet wordt heen en weer bewogen en het ijzervijlsel dat er rond gestrooid werd 'organiseert' zich in een patroon. Een 'onzichtbare' kracht – die verder gaat dan de fysieke

vorm van de magneet- beïnvloedt en organiseert de ruimte om hem heen. We spreken van een elektromagnetisch krachtveld. Intussen leven in een zee van elektromagnetische velden: radio en tv, GSM, draadloos internet. Fysici ontdekten dat veranderingen in een veld zich verplaatsen met dezelfde snelheid als het licht: 300.000 km per seconde en tot hun verrassing werd die exacte snelheid telkens opnieuw gemeten, ongeacht hun eigen snelheid of verplaatsing. Het is deze waarneming die Einstein 100 jaar geleden bracht tot het eenvoudige inzicht: de snelheid van het licht is 300.000 km per seconde ten opzichte van alles en iedereen. Dit is schokkend omdat het niet overeenstemt met onze eigen logica en waarneming: als je meeloopt met een rijdende tram is de snelheid van de tram vanuit jouw gezichtspunt lager. Als we mee zouden lopen met het licht zou dat logisch gezien ook zo moeten zijn. Maar dat is niet zo: de snelheid van het licht is invariant, licht kan nooit ingehaald worden. Met andere woorden, ruimte en tijd passen zich zo aan de waarnemer aan dat de lichtsnelheid steeds hetzelfde resultaat oplevert of: elke waarnemer heeft zijn eigen tijd en ruimte. Tijd en ruimte zijn dus relatief.

Alle dingen die zich in een gebied in de ruimte binnen een bepaalde tijdsperiode afspelen noemen we ruimtetijd. Bewegingen door ruimte en tijd zijn aan elkaar gelinkt. De totale ruimte kunnen we ons wellicht voorstellen, maar eigenlijk moeten we ook alle tijd in dezelfde tijdruimte als werkelijk aanwezig beschouwen. Het is onze waarnemingstraagheid die ons beperkt en ons slechts een fractie van de ruimtetijd laat waarnemen. Dit wil zeggen, en dat is het tweede schokkende gegeven, dat het onderscheid tussen heden, verleden en toekomst een illusie is. Voor ons voelt het alsof tijd loopt van verleden naar toekomst, dat zit diep in ons denken en taal ingebakken, maar in de fundamentele fysica, in de werkelijkheid zoals hij is en niet zoals wij waarnemen, klopt dit niet.

Het aanvaarden van Einsteins relativiteitsinzichten betekent het loslaten van het ons bekende Newtoniaans waarnemen van de werkelijkheid dat zich afspeelt binnen een ruimte en tijd die kenbaar zijn vanuit het heden en ons een vast, onveranderbaar en voorstelbaar kader geven waarin voorspelbaarheid en beheersing troef zijn.

De hedendaagse fysica bewijst dan onze gangbare manier van denken niet de werkelijkheid beschrijft en dat de ideeën over tijd en ruimte waarmee we nu werken ‘foutieve’ Newtoniaanse zienswijzen zijn. Werken met krachtvelden betekent dus ook anders leren omgaan met tijd en ruimte.

Maar Einstein gaat ook verder. Als hij de relatie tussen vorm en leegte beschouwt concludeert hij: “Alles is gemaakt van leegte; vorm is verdichte leegte”, m.a.w. alles in het universum, elk ding, inclusief de ‘lege’ ruimte waarin alles bestaat, is gemaakt van dezelfde substantie. Dat wil zeggen dat als we een onderscheid willen maken tussen het ’ik’ en de ‘gemeenschap’ we grenzen moeten ‘instellen’ die een duidelijk discriminerend verschil creëren. Deze grenzen die de wereld vormen zoals we haar waarnemen, bestaan op kwantumniveau niet! Wat we waarnemen als de afstand tussen ons of de vrije ruimte,

bestaat uit dezelfde deeltjes als wijzelf. We zitten dan dicht bij de vraag wat die substantiële deeltjes zouden kunnen zijn?

Wij bestaan uit atomen, atomen vormen moleculen, die moleculen vormen cellen, die cellen vormen organismen, die organismen vormen een samenleving. Elk atoom, alles wat bestaat, materie én lege ruimte, bestaat uit dezelfde substantie. Mensen stellen zich al duizenden jaren de vraag: waarvan is het fundamenteelste stukje materie? Niet het atoom, zoals we lang hebben gedacht, want in een atoom zitten elektronen en quarks.

Topfysici veronderstellen nu dat dit snaren zijn, eindeloos kleine, trillende draden die trillen met een bepaalde frequentie in een veel-dimensionele ruimte. Snaren zijn dus hele kleine draadjes die eruitzien als een snaar en die op verschillende manieren kunnen vibreren. Zoals een vioolsnaar verschillende noten kan voortbrengen, kunnen snaren verschillende deeltjes voortbrengen. Als de snaar op de ene manier vibreert, wordt ze een elektron, als ze op een andere manier vibreert, een quark. Het is dus de frequentie van de trilling die maakt dat de snaren zich organiseren tot bepaalde dingen en vorm en eigenschappen aannemen. Om de snaartheorie te formuleren wordt, naast de drie ons bekende alledaagse tastbare ruimtelijke dimensies, gewerkt met zes of zeven extra ruimtelijke dimensies. Die dimensies zijn in zulke kleine volumes opgerold dat we ons niet van hun bestaan bewust zijn. Aan elke dimensie zijn bovendien velden verbonden die verschillende waarden kunnen hebben. Dit willen zeggen dat we onze wereld eigenlijk niet driedimensionaal maar multi-dimensionaal moeten beschouwen. Bovendien stemt elke bepaalde set van elementaire deeltjes en krachten met een bepaald soort wereld overeen en vermits de waarnemer zijn werkelijkheid beïnvloedt…

Het mag duidelijk zijn dat naast de relativiteitstheorieën ook de kwantummechanica ons dwingt tot een radicale breuk in de manier waarop we de wereld moeten beschouwen. Voor de kwantumtheorie ging men ervan uit dat het, dankzij de klassieke fysicawetten, mogelijk was om vanuit een huidige toestand, exact te voorspellen wat er morgen gaat gebeuren. Intussen weten we dat die deterministische visie niet klopt. De kwantumtheorie leert ons dat je alleen de waarschijnlijkheid waarmee bepaalde feiten zich morgen zullen voordoen kan voorspellen. Kwantumexperimenten leren ons dat een voorwerp zich tegelijkertijd in elke mogelijke toestand (punt of golf) kan voordoen totdat het geobserveerd wordt. We noemen die toestand, waarin de potentialiteit van verschillende ‘posities‘ aanwezig is de ‘superpositie’. Het is het proces van observeren dat het voorwerp in een bepaalde positie bevriest en de toestand waarin een voorwerp zich bevindt beperkt tot één bepaalde toestand. ‘De waarnemer beïnvloedt de werkelijkheid die hij waarneemt’ zegt het onzekerheidsprincipe van Heisenberg. Dat wil zeggen dat de werkelijkheid wordt gecreëerd door waarneming of dat er m.a.w. geen werkelijkheid bestaat die geen waarneming is. Alle interacties die we hebben met anderen of met een gemeenschap, die voorwerp zijn van observatie of van zelfobservatie, hebben de neiging om te ‘bevriezen in een bepaalde toestand.

REACTIEF DENKEN EN LEREN

Bij al wat we doen dragen we de herinneringen en de ervaringen mee van onze eigen ervaringen. Ik heb de neiging de jeugdbeweging nu, te zien zoals ik die meemaakte (dertig jaar geleden) als kind en jeugdleider; het verenigingswerk met de bril van toen te bekijken. Sociologisch hebben we de neiging tot reproductie. Zoals we in het eerste deel van dit artikel over deel en geheel reeds beschreven, onze manier van waarnemen en ordenen van gedachten maakr dat we de neiging hebben om binnen deze vertrouwde denkpatronen te blijven en de wereld te blijven zien vanuit onze vertrouwde categorieën. Dus eigenlijk zie ik de gemeenschap waarin ik leef met de ogen van mijn 'verleden'. Reactief denken en leren bestaat uit zich herhalende en zich daardoor versterkende gedragspatronen. De beperking van onze realiteit tot een Newtoniaans machinaal denken maakt dat we onze oude mentale modellen blijven downloaden en uitspelen.

Het is dit reactief principe dat de recente wijziging van de decreten volwassenenwerk in onze sector onvermijdelijk maakte. Naast 'gewoonte' houdt ook de angst om controle te verliezen ons vast in dit 'reproducerend denken'. Robin Corey beschrijft hoe angst als doeltreffende politieke strategie gebruikt wordt door totalitaire regimes. Wij herkennen dat in 'reactionaire' programma's van bijv. het Vlaams Belang: schep angst, schep onveiligheid en de mensen zullen zich vastklampen aan conformistische strategieën die de illusie van het veilige en het voorspelbare bekende beloven.

Gemeenschappen, organismen, instellingen zijn levende systemen; als we ze blijven 'zien' met de ogen van de Newtoniaanse (machinale) principes met zijn metaforen van 'controle', 'voorspelbaarheid' en beheersing, ontstaat er een steeds grotere discrepantie met de wereld zoals hij zich door de globalisatie, het vrij verkeer van goederen, mensen én ideeën en de nieuwste inzichten van de natuurwetenschappen vormt. Einsteins stelregel was: "je kan een probleem niet oplossen met hetzelfde denken dat het probleem creeerde". Ingrid Daubechies (52), topwiskundige en professor aan de VUB en de Princeton University, bevestigt in een interview met De Morgen: "Ik wil zaken echt begrijpen en ik ben tegendraads. Dat advies geef ik ook aan al mijn studenten."

DIEPERE LEERNIVEAUS OF DE INNERLIJKE VERDIEPING OF DE TEGENDRAADSE IMPULS

De basis om tot diepere leerniveaus te komen is het besef dat de levende systemen waarvan wij deel zijn, inherent niet-statische systemen zijn. In een organische dynamiek van ontwikkeling zal een systeem de essentiële aspecten voor zijn voortbestaan bewaren en zich tegelijkertijd verder proberen te ontwikkelen.
Wanneer we ons bewustzijn verruimen en contact houden met 'het geheel', worden we ons ook bewust van wat zich kan ontvouwen. Levende systemen, instellingen, verenigingen

kunnen zo toegang krijgen tot de grotere 'morfische velden' waardoor ze datgene wat gezond is voor het grotere geheel in hun handelen en ontwikkelen kunnen opnemen. 'Presence' zoals P. Senge e.a. het noemen is de competentie die we gebruiken om toegang te krijgen tot het veld, buiten tijd en ruimte waarin alle potentialiteit nog aanwezig is.

Senge en zijn medeonderzoekers beschrijven de zeven opeenvolgende stappen die leiden tot een wezenlijke verandering in een U-vormig model. Eerst is er een moment van observeren naar waarnemen of gewaarworden; je zet je vooronderstellingen opzij om het grote samenhangende geheel te zien, m.a.w. je heroriënteert en laat los. Op de bodem van de U-vorm kom je tot 'presence' en vind je de ruimte die nodig is om aanwezige innerlijke kennis op te laten borrelen. Hoe dieper je naar beneden gaat in de U, hoe dieper de transformatie of verandering waarin het individu of de groep de werkelijkheid onder ogen ziet en één wordt met de wereld. De drie handelingstappen volgen in een natuurlijke beweging naar boven van kristallisatie (inbeelden wat zich ontvouwt) verwerkelijking en institutionalisering. De bij de verandering betrokken personen handelen vanuit een gemeenschappelijk gevoelde logica, de verandering wordt meestal zonder veel moeite doorgevoerd.

Presence is in wezen een zijnstoestand, een persoonlijke ervaring. Niet enkel een volledig bewust in het hier en nu zijn, maar een diep luisteren, een openstaan voor wat zich aandient. Als we met Einstein beseffen dat verleden, heden en toekomst in hetzelfde moment aanwezig zijn, is presence een manier om toegang te krijgen tot de toekomstvelden, waarin de dingen zich (nog) aan het vormen zijn. Levende gemeenschappen krijgen op die manier toegang tot het 'organiserende morfische veld' waar ze kunnen exploreren wat gezond is voor het grotere geheel.

Ook in de spirituele tradities vinden we deze 'bewustzijnsverruimende beweging' terug. In de christelijke traditie spreekt men over een 'openbaring' of de 'Heilige Geest', in de mystieke tradities van de Islam, zoals het soefisme spreekt met over 'het openmaken van het hart', als vrijzinnige verwijs ik van een waarachtig 'vrijdenken', los van vooronderstelling of overtuiging. Ik ga er dus vanuit dat deze beweging naar innerlijke verdieping, noodzakelijk is in de werking van elke vereniging of instelling die met gemeenschapsvorming wil bezig zijn.

DE WERELD ZOALS HIJ ZICH VERTOONT AAN DE WAARNEMER OF UITGAAN VAN EEN FENOMENOLOGISCHE BASISHOUDING

Fenomenologie - uit het Grieks Phainomenon of verschijnsel - is een oude filosofische methode die start van de positie dat er geen andere werkelijkheid is dan die welke zich aan ons vertoont. Mensen (en wetenschappers in het bijzonder) zoeken de werkelijkheid te beschrijven zoals zij 'is'. Daarmee staat de fenomenologie enigszins tegenover een wetenschappelijk discipline die zoekt naar herhaalbare resultaten, zodat een zekere

voorspelbaarheid ontstaat. Een strikt wetenschappelijk denken is lineair, terwijl de fenomenologische traditie de werkelijkheid eerder in cirkels ziet, de rimpelende uitdeinende golven rond de steen die het water raakt. Voor levende, dynamische systemen in een snel evoluerende, complexe maatschappij en een onzekere toekomst lijkt dit mij een betere metafoor.

Gregory Bateson wees erop dat de steen die men een schop geeft, precies zo ver zal vliegen als de energie die men heeft toegediend. De hond die men met dezelfde energie een schop geeft, zal niet alleen een eind vliegen maar kan ook verder weglopen of terugkomen en bijten. Een levenloos systeem reageert volgens de onveranderlijke wetmatigheden van actie en reactie. Bij een levend wezen zorgen interne processen voor een respons in plaats van alleen maar een reactie. De mens met een bewustzijn kan daarenboven heel wat van deze interne processen bijsturen.

Daarom zet de fenomenologie, met het begrip intentionaliteit, de positie van de waarnemer centraal. Het is het bewustzijn, de beleving en de lichamelijkheid van de observator die bepalen hoe de werkelijkheid aan ons verschijnt. En daarmee zitten we terug bij de ontdekkingen van de kwantum- en relativiteitsleer.

Als de fenomenoloog recht wil doen aan de volheid van de manier waarop de dingen zich tonen en de werkelijkheid waar wil te nemen zoals die zich voordoet, in zijn volle omvang, los van overtuigingen en bedachte verklaringen, zal hij zich moeten leegmaken, losmaken van vroegere ervaringen, vooronderstellingen en innerlijke bewegingen zoals emoties, wil of oordeel.

In die zin bestaat er een belangrijk onderscheid tussen observeren en waarnemen. Observeren is kijken naar details met als doel te weten en analyseren. De waarnemende houding laat ons toe het geheel te zien en binnen te laten. Dat is een innerlijke houding van openheid. Als de aandacht tegelijk gefocust en breed is, geconcentreerd en leeg, 'openbaren' oplossingen zich via het wetend veld als vanzelf aan ons. Deze waarnemende fenomenologische houding herkennen we ook als de positie op de bodem van het U-model van Senge e.a. en de 'superpositie' in de hedendaagse natuurwetenschappen.

DE ORDENINGEN IN EEN SYSTEEM OF DE WAARNEMING VAN ORGANISCHE WETMATIGHEDEN

Een van de fenomenologische systeemdenkers die de 'presence' positie een operationele invulling geeft, is de systeemtherapeut Bert Hellinger. Na verschillende jaren intense waarneming van familie- en organisatiesystemen vertaalde hij een aantal zich steeds herhalende mechanismen, als organische wetmatigheden die in systemen (gezin, familie, team, school, vereniging, organisatie, gemeenschap, …) werkzaam zijn.

Hellinger gebruikt een opstellingsmethode om de werkelijkheid waar te nemen. 'Representanten' worden in een ruimte gepositioneerd. Er ontstaat bijna onmiddellijk een 'wetend veld': informatie over het gehele systeem en de onderliggende dynamieken worden door de positie die ieder inneemt - en de bijhorende gevoelens, emoties en gewaarwordingen die hij daarbij voelt – beschikbaar. Het menselijk lichaam heeft blijkbaar het vermogen om, eenmaal in 'het veld' geplaatst, waar te nemen over wat er zich afspeelt in het systeem. Het gebeurt slechts zelden dat iemand er niet in slaagt deze representerende waarneming te doen. Het veld waarover sprake is wat Rupert Sheldrake 'het morfische veld' noemt.

Ieder van ons groeit op, werkt en leeft in systemen. In elk van die systemen nemen en krijgen wij een eigen plek. Als ieder zijn plek vindt en krijgt, is een optimale verbinding mogelijk en ontstaat er een zekere dynamiek in het systeem. Een team werkt goed samen, in een buurt is het prettig om te wonen, de plaatselijke vereniging straalt van energie... en dat alles gaat zonder al te veel moeite. Het vormende morfische veld kan zijn werk doen.

Soms is de ingenomen (of gekregen) plek – ondanks alle positieve intenties die eraan ten grondslag liggen - niet de juiste. Er ontstaat dan een 'verstrikking' die belemmerd of zelf soms ziekmakend werkt. Zonder in te gaan op de opstellingspraktijk bekijk ik enkele inzichten en begrippen van Hellinger naar mogelijke principes voor gemeenschapsvorming.

In eerste instantie is er het onderscheid dat Hellinger maakt tussen verschillende 'velden': het 'persoonlijk', het 'collectieve' geweten en het 'transcendente veld dat de beide andere transcendeert.

Het persoonlijk geweten wordt bewust ervaren en heeft drie fundamentele behoeften. Elk lid van een gemeenschap zal steeds streven naar een 'bij de groep horen'. In verschillende groepen zal hij dat gedrag vertonen dat belangrijk is om erbij te horen (binding). Als hij iets doet dat het erbij horen in gevaar brengt, voelt hij zich schuldig en zal hij zijn gedrag bijsturen zodat hij er terug bij hoort. Daarnaast is er de behoefte aan een balans in geven en ontvangen. In relaties ontstaat er rust als gever en ontvanger een gevoel hebben evenveel te geven als te ontvangen. Deze behoefte stimuleert de uitwisseling en het verdiepen van de relatie tussen leden van de groep. Ten laatste is er de behoefte aan rangorde. Bepaalde spelregels moeten gelden en gerespecteerd worden. Ons persoonlijk geweten zoekt naar orde, sociale regels en voorspelbaarheid. Wie daartegen 'zondigt' voelt dat hij daarvoor een prijs moet betalen.

Het collectieve geweten is onzichtbaar en niet voel- of hoorbaar. We kunnen alleen zijn uitwerkingen gadeslaan. Het werkt in het verborgene en houdt geen rekening met ideeën en meningen of normen, alleen de evolutie van het systeem is van belang. Het gaat bij het groepsgeweten niet om de sturing van het bewustzijn van het individu, maar om het vormend principe van het morfische veld van de collectiviteit. Het systemische

veld heeft zijn grootste uitwerking en kracht in het gezin, dan volgt de sociale omgeving, de gemeenschap en 'het volk'. Verstoringen in het collectieve veld blijven in het groepsgeweten als in een geheugen aanwezig, wat de ene generatie onverwerkt laat, toont zich opnieuw aan in de volgende generatie. Stel dat een (leden)groep in conflict uit elkaar gaat, dan zullen deze conflictlijnen in het collectieve veld aanwezig blijven en zal dit 'gebeuren' zich opnieuw, in dezelfde of een andere gedaante, tonen in de nieuw samengestelde groep. Pas als er een bewustzijn en 'erkenning' van de verstoring komt kan de harmonische orde hersteld worden.

In het systemisch bewustzijn werken dezelfde drie behoeftes. Het collectieve geweten verlangt dat alle leden erbij horen. Dat wil zeggen dat als iemand wordt uitgesloten, het veld de volledige orde zal proberen te herstellen door een ander lid zijn plaats te laten innemen. Ook de behoefte aan balans tussen geven en nemen en de behoefte aan ordening spelen door. Het rangorde principe maakt dat wie eerst komt, voorrang heeft op wie later komt. Een principe dat we in onze arbeidsordening kennen als anciënniteit. Het nieuwe systeem krijgt in de rangorde ook steeds voorrang op het oude.

Daarbij maakt het collectief geen onderscheid tussen onze ideeën over goed of kwaad. Wordt in een gemeenschap iemand uitgesloten omdat hij 'ongewenst' is, dan zorgt het collectieve geweten ervoor dat 'onschuldige' leden in volgende generatie(s) dit steeds opnieuw 'uitspelen', totdat de uitgeslotenen hun 'plaats' krijgen. Het persoonlijke en collectieve geweten kunnen in tegenspraak zijn met elkaar. Terwijl het persoonlijke geweten door de verontwaardiging over een daad van ons, kan verlangen iemand uit te sluiten, eist het collectieve geweten dat hij recht houdt op zijn plaats.

Het transcendente geweten is de fenomenologische positie of de 'presence' bij uitstek. Het gaat om een 'waarnemen' boven elk mentaal weten. Het vraagt van ons een loslaten van het bekende, een in het 'niet-weten' gaan. We zouden het een supra-mentaal veld kunnen noemen. In deze positie overstijgen we de machinale (analytische) visie en de deel-geheel problematiek. We gaan door een dieper leerproces omdat we de dualiteit en de schuld waarmee ons persoonlijke en collectieve geweten ons onvermijdelijk opzadelen, overstijgen.

AANDACHTSPUNTEN VOOR GEMEENSCHAPSVORMING BEKEKEN VANUIT BOVENSTAANDE PRINCIPES

Als we deze wetmatigheden doortrekken in de gemeenschapsvorming dwingen zij ons tot consequent en verantwoord handelen, eerder dan tot ideologische posities. Ideologie vertrekt van de mentale dualiteit en verdeelt. Wij pleiten voor een connectie met het unificerende supra-mentale veld. Alleen als we ons verbinden met het geheel komen we tot niet verdelende en dus 'ecologische' uitspraken. Ecologie moet hier begrepen worden

als ecologisch voor ieder organisme, dus voor individu en in zijn niet-gescheiden zijn van de gemeenschap in uitbreiding dus ook voor de gemeenschap(pen).

Als we de relatie tussen de organische wetmatigheden die in gemeenschappen spelen en de mentale 'ideologische' concepten rond gemeenschapsvorming vergelijken, stoten we regelmatig op tegenstrijdigheden. Het lijkt ons bijzonder belangrijk om de systeemwetten beter te zien en te eerbiedigen. Elke wetmatigheid zal in zijn uiterste consequentie tot agogische stimulansen voor alle partijen leiden. Ik geef een paar voorbeelden:

De eerste wetmatigheid: 'wie komt, hoort erbij' kan je vanuit de verschillende 'partijen' bekijken. Voor wie komt en deel zal uitmaken van een gemeenschap moet duidelijk zijn: als je komt ben je welkom. Dat betekent dat je je positie krijgt en moet innemen. Want evengoed geldt: als je komt, neem je jouw positie in de groep. Dat wil zeggen dat je volledige verantwoordelijkheid in en tegenover de gemeenschap moet nemen. Je engageert je om de taal die in de gemeenschap gesproken wordt te leren en te gebruiken, je eerbiedigt de regels en de normen die gelden in de gemeenschap. Daarnaast kan en moet – opnieuw, het gaat om het eerbiedigen van de dwingende wetten van het collectieve geweten - je positie innemen in de verschillende gemeenschappen met verschillende culturele en religieuze geplogenheden waarvan je deel uitmaakt.

De tweede wetmatigheid: 'de balans tussen geven en nemen'. Je ontvangt en je geeft. Als je niet geeft aan de gemeenschap en wel ontvangt ontstaat er een probleem. Wat geven en nemen is wordt ook subjectief gestuurd door de heersende normen en overtuigingssytemen van de collectiviteit. Als je het gevoel hebt – en dat wordt ook zo erkend en benoemd door het collectief en persoonlijk geweten - dat je veel geeft door huisvader of leesmoeder te zijn en veel erkenning terugkrijgt, kan de balans correcter zijn dan als je veel geld verdiend met een 'hoge status'- kaderfunctie.

De derde wetmatigheid, de rangorde, vertaalt zich o.a. in wie eerst komt heeft iets meer, een ander soort rechten en plichten en de nieuwe gemeenschap heeft voorrang op de oude. De uitspraak 'ze pakken ons werk af' gaat terug op dat gevoel van een verstoorde rangorde. De ideeën van positieve discriminatie vloeken soms met de systemische wetmatigheden.

De biografie van elk individu speelt zeker ook door in wat het collectief en persoonlijk geweten nodig heeft. Het principe van het collectieve geweten zoals 'het volk' leidt tot controversiële stellingen. Ieder is gebonden aan het lot van zijn volk en kan dat niet ontvluchten. De opvang van vluchtelingen heeft dus twee kanten, eerst de materiële vaak 'levens'-noodzakelijke kant, anderzijds verstoort het iets op het niveau van het groeps geweten en 'betalen' de vluchtelingen hun vlucht vaak met ziekte en angst. Vanuit het collectieve geweten zou iemand het lot van zijn volk moeten dragen en verantwoordelijkheid moeten nemen. Maar het collectieve veld laat ook toe de verstoringen te helen. Ooit zette Hellinger in een opstelling Palestijnen en Joden tegenover elkaar. Na verloop

van de opstelling bleef aan beide zijden diepe rouw als basisgevoel. Als gevraagd werd wat zij van die anderen wilden, was dat vooral dat de ander erkende hoeveel zij hadden geleden. Geen van de kampen wilde land, wraak of excuses. Slechts het verlangen om te worden erkend in wat is: pijn en rouw.

Het systematisch en doelgericht 'analytisch' handelen heeft zijn beperkingen waar het om levende systemen gaat. Om goed en ingrijpend te werken is het belangrijk respect te hebben voor de systeemwetmatigheden en voor traagheid waarmee 'vormende velden' zich transformeren. De organische wetmatigheden zijn natuurlijk aan verandering onderhevig en kunnen ook gestimuleerd worden in bepaalde richtingen maar dat is lange termijn werk. Daarom is een stuwende inwerking vanuit respect naar de verschillende factoren in de beweging belangrijk. De juiste manier om met respect en begrip door te dringen tot 'vormende veld' is niet de dualiteit maar de aandacht voor het geheel; dat is ook de enige garantie, een voor alle individuen en gemeenschappen, 'ecologische' actie. Dus om optimaal naar een dieper leerniveau en fundamentele veranderingen te werken, is de connectie met de toekomstvelden door de 'presence' belangrijk. Geconnecteerd met het 'eenheidsveld' of zoals door Hellinger genoemd, het transcendente bewustzijn, kan onze focus niet langer liggen op het individu; dat dwingt ons immers tot de dualiteit 'ik en de ander'. De focus moet dus noodzakelijkerwijs verschuiven naar de relatie en de verbinding tussen individuen. Het is deze verbindende relatie die aan de basis ligt van elk generatief gemeenschapsvormend handelen.

De hedendaagse inzichten van de natuurwetenschappen en het besef dat we levende organismen zijn, dwingen ons tot nieuwe agogische (fenomenologische?) posities en nieuwe multidisciplinaire en pragmatische onderzoeksattitudes. De relativiteitsinzichten betreffende het wezen van de tijd geeft aanleiding tot nieuwe mogelijkheden van participatief toekomstonderzoek. Dit vertaalt zich nu reeds in toekomstscenario's die robuuste strategieën voor toekomstvelden verkennen. Als het (agogisch) handelen verbonden wordt met mogelijke ontwikkelingen die als voelbare mogelijkheden aanwezig zijn in het (de) zich ontwikkelende morfische veld(en), kunnen veranderingen naar een dieper gemeenschapsbegrip, of gemeenschapsvorming wellicht eleganter verlopen. Vanuit het toekomstveld kunnen levende gemeenschappen toegang krijgen tot datgene wat gezond en optimaal is voor de ontwikkeling van een harmonie in het grotere geheel/organisme en bij extensie de grote wereldgemeenschap. Wie op een open bewuste manier het 'supra-mentaal' veld van de gemeenschap verkent kan de vruchtbare kracht benutten. Dat is gemeenschapsvorming in zijn diepste betekenis.

Jos Pauwels
Jos Pauwels is lector Sociaal Cultureel Werk aan de Hogeschool Antwerpen. Hij is voorzitter van SoCiuS en Creator en bestuurslid van Timotheus en HVV.

BRONNEN

BATESON, Gregory (1972): "Steps to an Ecology of Mind." San Francisco: Chandler Press.
COREY, Robin (2004): "Fear, the history of a political idea." New York: Oxford University Press.
EINSTEIN, Albert (1916, vert. 1978): "Over de speciale en algemene relativiteitstheorie." Utrecht: Het Spectrum.
GREEN Brian (2005): "De ontrafeling van de kosmos, over de zoektocht naar de theorie van alles." Utrecht: Het Spectrum.
HELLINGER Bert (1998): "Love's hidden symmetry." Phoenix (Arizona, USA): Zeig;Tucker &co.
HELLINGER Bert (2002): "De wijsheid is voordurend onderweg." Groningen: Het Noorderlicht.
KORZYBSKI, Alfred (1930): "Science and Sanity. An introd. to non-Aristotelian systems and general semantics". Lancaster: International non-Aristotelian Library Pub Co.
SENGE Peter, e.a. (2004): "Presence, Human purpose and the field of Future." Cambridge, USA: SoL.
SHELDRAKE Rupert (1983): "Een nieuwe levenswetenschap." 's Gravenhage: Uitgeverij Miranda.
SHELDRAKE, Rupert (1993): "De wedergeboorte van de natuur." Amsterdam: Uitgeverij Maarten Muntinga (Rainbow Pockets).

CITAAT:

Elke Vandeperre en Remi Verwimp *(leerhuisbegeleiders van Motief): "In de dialoog tussen christenen en moslims kunnen gemeenschappelijke verhalen uit de twee geloofstradities het uitgangspunt vormen in het leerhuis. Ook dan is het niet het doel om tot één gemeenschappelijke conclusie te komen, maar wel om de verschillende oogpunten ten volle aan het woord te laten en het verband te leren zien tussen het verhaal van mensen en de plek waar hun voeten staan." (Motief: het "leerhuis"-model" in WisselWERK, nr 2, derde jaargang, p.23)*

Selamet Belkiran *(coördinator Unie van Turkse Verenigingen): "Het hoeven ook niet altijd de grote projecten te zijn. Voor een artikel in Klasse ging een Vlaams gezin op bezoek bij een Turks gezin. Zo iets is heel eenvoudig, je komt een nieuwe wereld binnen, kijkt hoe het er aan toe gaat, enzovoort. Het zou leuk zijn om zoiets verder te zetten en uit te breiden; nog boeiender zou het zijn als buren bij elkaar op bezoek gingen." ("Cultuur als hefboom voor integratie." in WisselWERK, nr. 1, derde jaargang, p.8)*

GEMEENSCHAPSVORMING EN DIVERSITEIT

)(de Dr. Jeckyll & Mr. Hyde of de Bert & Ernie van het hedendaagse samenleven?

Reyhan Görgöz

)(Samenvatting

De auteur bekijkt gemeenschapsvorming vanuit het diversiteitsdenken. In het eerste deel van haar artikel ziet ze diversiteit en gemeenschap als gegevenheden. Diversiteit wordt gekenmerkt door ontelbare gelijkenissen en verschillen waarvan er slechts een klein aantal worden geproblematiseerd. De erkenning van diversiteit heeft niet alleen te maken met de aanwezigheid van verschil maar ook met de subjectieve appreciatie van dat verschil. Ondanks een aantal negatieve kanten biedt een gemeenschap ook unieke kansen op solidariteit, veiligheid, inspraak die de grenzen van de macht bewaakt, rechten voor het individu... De verhouding tussen gemeenschap en diversiteit kan enerzijds omslaan in een relatie à la Dr. Jeckyll & Mr. Hyde: een onnatuurlijke verhouding die de gespletenheid weerspiegelt waarmee onze samenleving omgaat met het 'anderszijn'. Het kan ook gaan om een 'Bert & Ernie' relatie, een onafscheidelijk duo waarbij de erkenning van de ene, de voorwaarde is voor het realiseren van de andere. Görgöz onderzoekt de voorwaarden voor een positieve relatie tussen beide begrippen waarbij de focus ligt op de betekenis, het nut en de plaats van gemeenschapsvorming in het kader van een pluriforme samenleving. Een 'Bert & Ernie' relatie tussen beide begrippen is te verkiezen, maar is niet evident: het vergt een permanent streven naar dialoog en gelijke kansen. Als die ontbreken krijgen zowel gemeenschap als diversiteit een pervers karakter. Twee kwesties zijn in het artikel aan de orde: hoe kan het ontstaan en het bestaan van verschillen in de samenleving worden begrepen? En is dit compatibel met het streven naar gemeenschapsvorming?

Gemeenschapsvorming en diversiteit zijn dè hippe concepten binnen de wereld van het sociaal cultureel werk. Ze geven aan dat we in een tijd (en samenleving) leven waarin we worstelen met de verhouding tussen de rechten en plichten van het individu en de gemeenschap; ze duiden op het feit dat 'gemeenschap' niet langer een evidentie is en dit terwijl individuen misschien meer dan ooit snakken naar gemeenschap zonder hiervoor hun recht om 'divers' te zijn te willen opgeven. Hierin ligt ongetwijfeld een nieuwe uitdaging voor het sociaal cultureel werk en voor het overheidsbeleid.

Binnen de context van dit artikel betekent gemeenschapsvorming een activering van de individuen tot participatie, organisatie, emancipatie en verantwoord burgerschap (Bouverne-De Bie, 2006). Het begrip lijkt enerzijds een echo van een ver verleden, van vrij homogene dorpsgemeenschappen waarbij iedereen elkaar kent en gedeelde verantwoordelijkheden hebben ten opzichte van elkaar. Anderzijds neemt het niet weg dat ook zonder dit idyllische ideaal, we 'gedoemd' zijn om, in al onze verschillen, met elkaar samen te leven.

Over hoe gemeenschap en diversiteit zich ten opzichte van elkaar verhouden, bestaat onduidelijkheid. Sommigen zien een verhouding à la Dr. Jeckyll & Mr. Hyde in de relatie tussen beide: hun verhouding is onnatuurlijk en ze weerspiegelen de gespletenheid waarmee onze samenleving omgaat met het 'anderszijn'. Anderen zijn optimistischer en zien in beide een soort Bert & Ernie relatie, een onafscheidelijke duo, waarbij de erkenning van de ene, de voorwaarde is voor het realiseren van de andere.

In dit artikel worden de voorwaarden onderzocht voor een positieve relatie tussen beide begrippen. De focus ligt hierbij op de betekenis, het nut en de plaats van gemeenschapsvorming in het kader van een pluriforme samenleving. De kern van dit betoog is dat wij kiezen voor een Bert & Ernie relatie tussen gemeenschapsvorming en diversiteit, maar deze keuze is niet evident. Het vergt namelijk een permanent streven naar dialoog en gelijke kansen. Als één van beide ontbreekt, krijgen beide vroeg of laat een pervers karakter zoals Dr. Jeckyll & Mr. Hyde. Twee kwesties zijn in dit artikel aan de orde: hoe kan het ontstaan en het blijven bestaan van verschillen in onze samenleving worden begrepen? En is dit compatibel met het streven naar gemeenschapsvorming?

1. DIVERSITEIT EN GEMEENSCHAP ALS FEITELIJKHEDEN

Ons vertrekpunt ligt in het feit dat het bestaan van diversiteit en gemeenschap een gegeven is, niet iets dat in vraag dient gesteld te worden. We hoeven niet te kiezen voor één van beide. We hebben niet te kiezen: diversiteit en gemeenschap zijn er altijd al geweest, ze zijn er nog steeds en ze zullen er altijd zijn.

Diversiteit als gegevenheid

Diversiteit kan worden omschreven als gelijkenissen en verschillen op vlak van kenmerken op individueel-, groeps- en samenlevingsniveau (Van Mens-Verhulst, 2003; Görgöz, 2006). Diversiteit wordt weerspiegeld in kenmerken als leeftijd, taal, sekse, etnische afkomst, seksuele en affectieve oriëntatie, inkomensniveau, klasse,… Gelijkenissen en verschillen zijn gedeeltelijk objectief waarneembaar, maar worden vaak ook gekleurd door de manier waarop we kijken naar die kenmerken. Dit 'kijken naar' wordt beïnvloed door de subjectieve beleving. De manier waarop een vakbondsmedewerker kijkt naar de arbeidsparticipatie van een 65-plusser zal ongetwijfeld anders zijn dan de werkgever van het bedrijf. Een persoon die leeft onder de armoedegrens, zal zijn/haar situatie anders percipiëren dan de maatschappelijke assistent die deze persoon begeleidt. De manier waarop een Oegandees zijn cultuur beleeft, is ongetwijfeld anders dan hoe een Vlaming deze cultuur begrijpt.

*Wissel*WERK CAHIER | 2006 | GEMEENSCHAPSVORMING EN DIVERSITEIT p.70-85

Kenmerken die differentiëren zijn ook niet louter 'objectief'. Individuen verschillen immers op onnoemelijk veel criteria van elkaar maar slechts een aantal van deze verschillen worden 'geproblematiseerd'. Sekse of seksuele oriëntatie zijn biologische kenmerken van het individu die diens positie in de samenleving sterk kunnen beïnvloeden. Het diversiteitsdenken tracht hieraan tegemoet te komen. Onderzoek geeft echter aan dat ook kenmerken als fysieke aantrekkelijkheid de positie van individuen binnen interactienetwerken sterk kunnen beïnvloeden. Echter, dit kenmerk wordt zelden binnen een diversiteitsdiscours geplaatst: de erkenning van diversiteit is dus enerzijds functie van de aanwezigheid van verschil en anderzijds van de subjectieve appreciatie van dat verschil.

Diversiteit is aanwezig en is altijd aanwezig geweest, ook al werd ze niet altijd als dusdanig erkend. In 1953 was de communistische regering in Oost-Duitsland misnoegd over de onlusten bij het volk ten gevolge van de algemene armoede. Berthold Brecht schreef hierover: 'After the uprising of the 17th June/The Secretary of the Writers Union/Had leaflets distributed in the Stalinallee/Stating that the people/Had forfeited the confidence of the government/And could win it back only by redoubled efforts. Would it not be easier in that case for the government/ To dissolve the people and elect another?' Eenzelfde redenering kan toegepast worden op de gemeenschap. Als de gemeenschap vindt dat haar bevolking te divers is door de te grote verschillen tussen de seksen, in seksuele oriëntatie, in etniciteit, in geloofsovertuiging,… dan moet de gemeenschap maar het volk ontbinden en een nieuw en minder divers volk kiezen? Wij menen dat de klok niet kan teruggedraaid worden naar een tijdperk waar meer homogeniteit aanwezig was, want zo'n tijdperk heeft nooit bestaan… Men kan zich de vraag stellen in welke mate de huidige trend naar een erkenning van diversiteit niet juist betekent dat onze samenleving opener staat voor diversiteit. Diversiteit is duidelijk een gegevenheid in Vlaanderen. Het beleid, wil het effectief zijn, kan niet anders dan zich schikken aan deze gegevenheid en er het beste van te maken.

Gemeenschap als gegevenheid

De erkenning van diversiteit wordt niet aangevochten. Ze is en zal er altijd zijn. Wat wel eens uit het oog wordt verloren, is dat gemeenschap evenzeer een gegevenheid is. We worden geboren in een samenleving die we niet zelf gekozen hebben. Zelfs als kiezen we ze, we weten nauwelijks waar we terecht zullen komen. Er bestaat niet zoiets als een samenleving à-la-carte. Zelfs in de meest negatieve zin zullen we, in al onze diversiteit, toch altijd met elkaar geconfronteerd worden en zullen we die diversiteit moeten kunnen overstijgen om aan 'gemeenschappelijke' problemen het hoofd te bieden.

Echter, gemeenschap is niet louter iets negatiefs en ook niet louter een feitelijkheid die we moeten leren aanvaarden. Een gemeenschap biedt ook unieke kansen aan het individu, kansen die er zonder die gemeenschap niet zouden zijn: er is geen solidariteit zonder gemeenschap; geen veiligheid mogelijk zonder een gemeenschap die deze waarborgt; geen

inspraak zonder een gemeenschap die de grenzen van de macht bewaakt; geen rechten voor het individu – in de feitelijkheid althans – zonder dat deze door de gemeenschap worden erkend. De gemeenschap is dus meer dan de som van de individuen die er deel van uitmaken en kan bijgevolg gezien worden als een autonoom gegeven met een eigen legitimiteit. Dit betekent dat we in al onze diversiteit het begrip gemeenschap niet eenvoudigweg kunnen negeren of afwijzen.

Tezelfdertijd moeten we ons ervan bewust zijn dat 'gemeenschap' een relatief begrip is. Het al dan niet bestaan van een gemeenschap en de paradoxen die hiermee gepaard gaan, is geen onderwerp van dit artikel. Wat wel onderwerp is, is de opgave om het verschil en het anderszijn van individuen en groepen ernstig te nemen. We dienen de "pluraliteit als basisgegeven van onze samenleving te aanvaarden, hoe onzeker dat ons ook maakt" (Wildemeersch, 2006). Het vormen van een gemeenschap kan op verschillende niveaus en die kunnen elkaar tegenwerken: er is ten eerste gemeenschapsvorming op niveau van de groep mogelijk i.e. de diversiteit gebaseerd op sociaal-culturele, seksuele, klasse-specifieke,… kenmerken, en ten tweede gemeenschapsvorming mogelijk op een hogerliggend niveau nl. op nationaal vlak.

In dit artikel gaan we ervan uit dat het vooral het gebrek aan gemeenschapsvorming op het niveau van onze belangrijkste instituties die het politieke, sociale en maatschappelijke leven vorm geven – i.e. de erkenning van één Belgische en/of Vlaamse gemeenschap – als 'problematisch' wordt ervaren. Het is deze vorm van gemeenschap waarop zal gefocust worden in dit artikel.

2. DIVERSITEIT, DIVERSITEIT EN DIVERSITEIT IS DRIE

Met betrekking tot de relatie tussen gemeenschapsvorming en diversiteit is het zinvol de theorie van Blau van nabij te bekijken. Diversiteit of de opsplitsing van onze samenleving in subgroepen gebeurt volgens Blau (1964, 1974) op basis van nominale en graduele parameters (1). Deze parameters verdelen de populatie op basis van een aantal kenmerken. De aard van die 'verdeling' – we onderscheiden drie vormen – heeft een aantal consequenties met betrekking tot interacties en relaties, en dus ook op vlak van de mogelijkheid tot gemeenschapsvorming.

In het kader van het denken over diversiteit betekenen nominale parameters – welke een eerste vorm van 'verdeling' in de hand werken – de verdeling van de bevolking in subgroepen waarbij een duidelijke afgrenzing bestaat tussen groepen onderling maar waar geen hiërarchie of rangorde bestaat. Voorbeelden hiervan zijn groepen of categorieën op basis van geslacht, religie, beroep, buurt waar men woont, interesses… Nominale paramaters genereren heterogeniteit. Hierbinnen is diversiteit een 'gegevenheid' en tegelijkertijd niet problematisch voor contacten tussen individuen en groepen onderling. Op zich heeft de

buurt waarin mensen wonen geen negatieve invloed op contacten met mensen uit andere buurten. Religieuze praktijken kunnen in principe niet vergeleken worden in gunstig en minder gunstig en er kan in principe geen sprake zijn van een hiërarchie tussen de verschillende geloofsovertuigingen. Een anders-zijn van mannen en vrouwen is geen synoniem voor meer-zijn.

Hoe meer differentiatie aanwezig is op één kenmerk zoals de buurt waar men woont, hoe meer heterogeniteit in de samenleving, hoe groter de spreiding van individuen over verschillende nominale parameters; hoe groter de kans en evidentie om contact te hebben met individuen uit verschillende groepen, hoe kleiner de grenzen tussen groepen waar individuen deel van uitmaken. Deze vorm van differentiatie benoemt diversiteit positief en faciliterend voor contacten onderling. In dit geval is gemeenschapsvorming mogelijk indien men erin slaagt om een aantal algemene principes die voor iedereen gelden, te promoten en de individuen bereid zijn om deel te nemen aan deze gemeenschap. Dit vrijwillig deel willen nemen is in deze context van heterogeniteit mogelijk en wenselijk omdat deze heterogeniteit positief wordt benoemd. Er zijn geen restricties op vlak van kansen, participatiemogelijkheden…

Het niet inhouden van restricties op nominaal niveau is echter heel relatief. De samenleving is namelijk niet gekenmerkt door de verdeling van de populatie over één enkel kenmerk op de nominale parameter. Individuen uit verschillende buurten kunnen geplaatst worden over verschillende verdelingen nl. beroep, etnische afkomst, geslacht… Zo is het een normale gegevenheid dat indien je een nachtwinkel in het Gentse binnenstapt, deze uitgebaat is door een Pakistani. Het opmerkelijke is dat indien je elders in Gent of een andere stad in Vlaanderen een nachtwinkel zou binnenstappen, je ook veel kans heb op een Pakistani uitbater. Is dit toeval of hangt het beroep 'zelfstandige nachtwinkelhouder' samen met Pakistani? Men zegt in de volksmond wel eens 'soort zoekt soort'. De vraag hierbij is in welke mate de verschillende nominale parameters in de samenleving samenvallen en op die manier van een 'soort' een meer 'absoluut' versus een meer 'relatief' begrip maken.

Een tweede vorm van diversiteit ontstaat door graduele parameters die, in tegenstelling tot de nominale parameters, wel een hiërarchie inhouden door de verticale differentiatie of ongelijkheid die ze genereren. Deze parameters maken een onderscheid tussen mensen op basis van kenmerken zoals inkomensniveau, onderwijsniveau, leeftijd en macht. Het grote verschil tussen de nominale en de graduele parameters is dat deze laatste een ordening inhouden gaande van weinig naar veel. Zo ontstaat er een hiërarchie tussen mensen op basis van bijv. inkomensniveau. Mensen met een hoog inkomen kunnen het zich veroorloven om in een 'betere buurt' te gaan wonen. Ze besteden meer geld aan vrije tijd, voeding en gezondheid in tegenstelling tot individuen die net rondkomen met hun loon of vervangingsinkomen. Dit geeft een andere vorm van diversiteit omdat het een impact heeft op de contacten tussen mensen. Individuen die in de 'betere woonwijken' wonen, komen frequenter in contact en bouwen relaties uit met mensen die ze

ontmoeten bij het uitoefenen van hun job of hobby's, kortom met individuen uit dezelfde socio-economische klasse… Grenzen tussen groepen krijgen een restrictief karakter en het lidmaatschap van de ene groep maakt het niet evident om ook een lidmaatschap te hebben in een andere groep.

De problematische kant van diversiteit is hier het bestaan van statusongelijkheid. Kansen, mogelijkheden en rechten worden namelijk verbonden aan de hiërarchische kenmerken van de graduele parameters. Dit is heel duidelijk in de sportbeoefening: kinderen uit de lagere sociale klasse zien we uitzonderlijk de sport 'schermen' uitoefenen terwijl dit misschien wel gewenst zou zijn (Scheerder et al., 2001). Vrijetijdsmogelijkheden zijn namelijk objectief open voor iedereen maar de graduele parameters hebben effecten op de sociale netwerken van individuen. Deze netwerken van mensen uit een hogere sociale klasse zijn minder zichtbaar en toegankelijk voor individuen uit een lagere sociale klasse waardoor bijv. de keuze voor de sport 'schermen' minder gekend of evident is om uit te oefenen door kinderen uit minder gegoede gezinnen. Diversiteit is in dit geval niet overal en voor iedereen mogelijk omwille van de ontoegankelijkheid of ongekendheid van bepaalde voorzieningen.

Hoewel nominale en graduele parameters de 'evidentie' van gemeenschapsvorming in de weg staan, is het vooral de samenhang tussen nominale en graduele parameters – welke als een derde vorm van diversiteit kan worden beschouwd – die de doodsteek is voor gemeenschapsvorming. Concreet impliceert dit dat het gemiddelde inkomensniveau gaat samenvallen met het al dan niet behoren tot een etnische, culturele of sociale minderheid. Dit samenvallen van parameters zorgt voor een versterking van de breuklijnen in de samenleving (Elchardus en Glorieux, 2002; Vrancken et al., 2005) en vermindert de legitimiteit van het overkoepelende geheel. De communautaire tegenstellingen in België vormen een voorbeeld van het problematische karakter van een te sterke correlatie tussen parameters. Men kan stellen dat heel wat conflicten in België gaande van de Koningskwestie, de schoolstrijd, communautaire conflicten hun krachten vinden in het feit dat verschillende parameters te sterk met elkaar samenhangen. Toen in mei 1940 koning Leopold III weigerde om met zijn regering in ballingschap te gaan, ontstond een definitieve breuk in België door politieke tegenstellingen. Al van bij het begin van de koningskwestie kwamen de meervoudige tegenstellingen tot uiting. Vlamingen, vooral uit de landelijke gebieden behorende tot de katholieke zuil, waren voor de terugkeer van de koning en eisten dit op via het afdwingen van een referendum. De Walen, Franstaligen en vooral arbeiders in de industrie, waren socialisten en tegen de terugkeer van de koning. De volksraadpleging die werd gehouden in 1950, maakte deze diepe verdeeldheid duidelijk: in totaal waren er 2.933.382 stemmen voor Leopold's terugkeer op de troon (57,68%) en 2.151.881 stemmen tegen (42,32%) maar de verdeling van de voor- en tegenstemmen was sterk regionaal bepaald (cijfers zie Wikipedia). Dit voorbeeld geeft aan dat de mogelijkheden tot 'gemeenschapvorming' – in dit geval op het niveau van België – onder druk komen te staan wanneer te veel breuklijnen samenvallen.

De breuklijnen die tot uitdrukking kwamen tijdens de koningskwestie zijn elementen van de Belgische geschiedenis en brachten het land op de rand van de afgrond. De breuklijnen die zich in de hedendaagse Vlaamse/Belgische samenleving aftekenen zijn niet onschuldiger van aard. Etnisch culturele diversiteit (welke de laatste decennia sterk is toegenomen) is in principe nominaal van aard maar lijkt sterk geassocieerd te zijn met een aantal indicatoren van sociaal-economische ongelijkheid: woonplaats, inkomen, scholingsgraad, taal en godsdienst. Deze associatie tussen de verschillende nominale en graduele kenmerken van bevolkingsgroepen heeft tot resultaat dat er grotere verschillen en ongelijkheid ontstaat tussen mensen. Dit leidt tot een wij-zij onderscheid en beperkte ingroup-outgroupcontacten in de samenleving. Uit recent onderzoek van Hooghe et al. (2006) blijkt o.a. dat Vlaamse jongeren zich moeilijk kunnen voorstellen dat zij een partner van een andere culturele of religieuze achtergrond zouden hebben. Eén van de redenen hiertoe is de kleinere kans om deze partners te ontmoeten. Een jongere vertelde tijdens een nieuwsuitzending (VRT, d.d. 30 september 2006) dat zij geen allochtone vrienden heeft omdat die in andere studierichtingen zitten en zij er gewoon niet mee in contact komt. Dit is een individuele uiting van het feit dat een graduele parameter tot effect heeft dat leerlingen uit het ASO minder contact hebben met TSO en BSO leerlingen, waaronder veel allochtonen.

Eén van de belangrijkste indicaties van beperkte ingroup- en outgroupcontacten tussen allochtonen en autochtonen is het feit dat gemengde huwelijken weinig voorkomen. Onderzoek van Blau et al. (1984) bevestigd dit, terwijl meer recentelijk Bijl e.a (2005) vinden dat in "Nederland 15% van allochtone mannen huwen met autochtone vrouwen en 21% allochtone vrouwen met mannen. Indien we cijfers tussen Turken en Marokkanen en Nederlanders van naderbij bekijken is dit percentage beduidend lager en het is meer een uitzondering dan de regel: tussen 1999 en 2001 is bij de tweede generatie Marokkaanse mannen een afname te constateren van 16% naar 11%. Bij de tweede generatie Marokkaanse vrouwen is er in die periode juist bijna een verdubbeling (van 4,4% naar 8,0%) van het percentage dat trouwt met een Nederlandse partner" (Bijl et al., 2005, p. 76). Gemengde paren lopen daarentegen een hogere echtscheidingskans dan homogene niet-westerse allochtone paren en homogene westerse paren omwille van te grote en niet-overbrugbare verschillen tussen de partners (Van Huis et al., 2004, p. 30-33). Dit is in iets mindere mate ook van toepassing op interhuwelijken tussen individuen met een totaal verschillende sociale achtergrond.

Volgens een rapport van Gijsberts en Dagevos (2005) is de afstand tussen allochtonen en autochtonen in Nederland groot omdat Turken en Marokkanen sterk gericht zijn op de eigen groep: "dit geldt voor de grote meerderheid van de eerste generatie, maar ook bij bijna de helft van de tweede generatie ligt het zwaartepunt van de contacten meer bij de eigen groep dan bij autochtone Nederlanders. Bovendien neemt onder de tweede generatie de oriëntatie op de eigen landgenoten niet af. […] De concentratie van minderheden in sommige wijken van de grote steden en de daardoor ontstane ruimtelijke segregatie zal de

omgang tussen autochtonen en allochtonen ook in de toekomst belemmeren'". Dit wordt overigens bevestigd in de Vlaamse context (Snauwaert et al., 1999).

Samenvattend kunnen we stellen dat diversiteit op zich wellicht weinig gevaar inhoudt voor gemeenschapsvorming. Echter, de huidige situatie waarin al te vele nominale parameters met elkaar samenhangen en al te sterk geassocieerd zijn met graduele parameters, leidt ertoe dat diversiteit, op vlak van etniciteit althans, problematisch kan worden. Dit drukt zich uit via een sterk onderscheid tussen de 'ingroup' enerzijds en de 'outgroup' anderzijds. En dit wij- versus zij-gevoel is dodelijk voor de stabiliteit van de ruimere gemeenschap. Segregatie is hierbinnen de norm in plaats van, idealiter, contact.

3. VERMIJDEN DAT GEMEENSCHAP EN DIVERSITEIT UITMONDEN IN EEN GESPLETEN SAMENLEVING

De overheid en het sociaal werk benadrukken, niet ten onrechte, dat het erkennen van zowel gemeenschapsvorming als diversiteit belangrijke concepten zijn binnen gemeenschapsvorming. De schrik van een Dr. Jeckyll en Mr. Hyde verhouding tussen gemeenschap en diversiteit is niet ondenkbeeldig: er bestaat een reëel gevaar dat diversiteit de gemeenschapsvorming in de weg staat en dat gemeenschapsvorming een ontkenning inhoudt van de bestaande diversiteit. Het hoeft echter niet als dusdanig te verlopen.
Op basis van de theorie van Blau kunnen we twee factoren aanstippen die ervoor kunnen zorgen dat het niet zo ver hoeft te komen: enerzijds is er de nood aan ontmoeting en dialoog die het overbruggen van diversiteit op vooral de nominale parameters mogelijk maakt, anderzijds is er de nood aan gelijke kansen om een te sterke correlatie tussen nominale en graduele parameters te vermijden.

De nood aan dialoog en (kwalitatieve) contacten

"Dat allochtonen en autochtonen weinig met elkaar omgaan, heeft veel te maken met het feit dat zij sterk gescheiden wonen en leven. Alleen al hierdoor is de ontmoetingskans met leden van de eigen groep sterk toegenomen. Als er veel niet-westerse allochtonen in een buurt wonen, gaan allochtonen veel minder om met autochtonen. Dit speelt het sterkst in de grootste steden" (Gijsberts en Dagevos, 2005). Dit is echter niet enkel het geval tussen allochtonen en autochtonen. Het al dan niet hebben van contacten hangt immers samen met andere nominale kenmerken dan de etnische achtergrond. Ook kenmerken zoals seksuele oriëntatie, sociale klasse… kan leiden tot minder contacten met andere groepen.

Een zekere vorm van segregatie is op zich niet problematisch. Individuen kunnen zich verenigen op basis van diverse interesses, kenmerken,… De vraag is of segregatie actief ondersteund moet worden vanuit de overheid in het kader van gemeenschapsvorming en hiermee bedoelen we gemeenschapsvorming op basis van de subgroepen. De problema-

tiek ligt dan niet in het feit dat de overheid verenigingen mag/kan ondersteunen, maar in het feit of de overheid verenigingen die zich al te zeer enten op specifieke nominale parameters wel actief moet ondersteunen. Het leidt geen twijfel dat verenigingen een belangrijke en positieve rol spelen, zeker met betrekking tot de trend naar atomisering en individualisering binnen onze samenleving. Verenigingen ontstaan (gelukkig maar) spontaan uit het sociaal weefsel van de samenleving. Het feit echter dat mensen zich meer gaan bewegen in eigen 'kringen', omdat men nu eenmaal gelijken opzoekt in het aangaan van sociale relaties, kan leiden tot verenigingen die het wij-zij gevoel versterken. In een samenleving die reeds scheuren vertoont, kan dit bijdragen tot het problematisch karakter van gemeenschap.

Binnen het streven naar gemeenschapsvorming kan het wij-zij gevoel op twee manieren bestreden worden: via het versterken van de verschillende groepen - om daarna een gemeenschappelijkheid tussen de verschillende groepen te promoten - en via het versterken van banden en het bouwen van bruggen tussen de verschillende groepen. Zo worden dialoog en relaties gestimuleerd tussen de verschillende groepen. In de literatuur heeft dit tweeledig werken aan gemeenschapsvorming veel gelijkenissen met de twee elementen van sociaal kapitaal nl. bonding en bridging social capital (Briggs, 1997; In: Stouthuysen en Duyvendak, 1999, p. 600):

Een eerste manier nl. bonding capital, is het werken aan gemeenschappen via het verenigen van individuen die al met elkaar geassocieerd zijn (Gittell en Vidal, 1998). Het is een 'naar binnen gericht proces' en betekent letterlijk lijmen, binden, hechten: 'bonding wijst op sterke onderlinge niet-verzakelijkte bindingen tussen mensen, waarbij wederkerigheid, vertrouwen, solidariteit en betrokkenheid centraal staan''(Van Regenmortel, Demeyer, Vandenbrempt en Van Damme, 2006, p. 287). Binnen het kader van 'bonding capital' is het stimuleren van zelforganisaties en van netwerken tussen zelforganisaties bevorderlijk voor de politieke integratie van allochtonen (Fennema en Tillie, 2001, p. 33-35). Indien er voldoende 'bonding kapitaal' is binnen bepaalde groepen, zijn deze meer geneigd om een collectieve actie op te zetten. Voorbeelden hiervan zijn de collectieve reactie van krakers in het bezetten van een gebouw in het Brusselse (De Standaard, d.d. 14 oktober 2006) of de reactie op het slopen van kraakpanden in de Brugse Poort in Gent in voorbereiding van het project 'zuurstof in de wijk' (De Standaard, d.d. 21 december 2004) of de collectieve reactie in Antwerpen op de moorden in 2006 of de reactie vanuit Islamitische hoek op Mohamedcartoons.

De voordelen van het versterken van groepsgemeenschappen ligt in de versterking van de etnische gemeenschap (Coffé en Geys, 2006, p. 34). Aangezien relaties tussen 'gelijken' (of meer algemeen groepen die een positief zelfbeeld hebben) vruchtbaarder zijn, ligt hierin een opportuniteit voor gemeenschapsvorming op een meer globaal niveau. Het nadeel hiervan is echter dat het versterken van groepsgemeenschappen evenzeer kan leiden tot een nog hogere mate van segregatie en dit bijgevolg 'bridging' bemoeilijkt en

de kansen op dialoog verminderen. We zijn van mening dat het stimuleren van 'bonding capital' – wat in se geen slecht gegeven is, al was het maar als dam tegen het individualisme – niet voldoende is in het vormen van een gemeenschap. Integendeel, het in te sterke mate terugvallen op de ingroup kan de communicatie met de outgroup bemoeilijken. In het sociaal-cultureel werk bestaan heel wat aparte organisaties en verenigingen voor specifieke doelgroepen. Deze initiatieven worden in het leven geroepen door de specificiteit van de noden en behoeften van minderheden. Dit is terecht, maar een vereniging opstarten op basis van financiële situatie, een functiebeperking, etnische afkomst, seksuele geaardheid… is niet het alfa en omega om de positie van die minoriteiten te verbeteren. Er moet tegelijkertijd gewerkt worden aan het bouwen van bruggen tussen deze specifieke initiatieven.

Indien men contact en dialoog wil bereiken, mag men dus de tweede weg niet uit het oog verliezen nl. het leggen van contacten met andere groepen. Hiervoor is 'bridging capital' nodig, namelijk. de capaciteit om 'vreemden' of individuen uit diverse groepen te verenigen. Het is een naar buiten gericht proces en het verwijst "naar netwerken die mensen met externe hulpbronnen verbinden (vb. financiële hulpbronnen, de arbeidsmarkt, opleidingsmogelijkheden, huisvesting) en die hen toegang tot informatiebronnen verschaffen" (Gittell en Vidal, 1998). Deze manier bevordert het gemeenschapsgevoel en –leven met betrekking tot het ruimere geheel waarvan men deel uitmaakt.

Het beschikken over 'bridging capital' namelijk netwerken en gedeelde normen die bestaande gemeenschappen overstijgen, blijkt cruciaal als hefboom voor de integratie van diverse bevolkingsgroepen en als basis voor gemeenschapsvorming. Via bridging capital wordt segregatie tegengegaan en dialoog gepromoot. Zo wordt de grote associatie tussen diverse parameters tegengewerkt en is een grotere bewegingsvrijheid mogelijk voor zowel individu als groep. Het tegengaan van segregatie is niet alleen belangrijk in het kader van het stimuleren van dialoog en contacten maar ook in het bestrijden van stereotypering van andere groepen, wat een resultaat is van een hoge mate van bonding capital. Deze stereotypering heeft echter een negatieve invloed op individuen en groepen in de samenleving. Zo worden grenzen veel duidelijker geformuleerd en heeft het lidmaatschap meer stringente voorwaarden. Indien een lid van de groep contacten heeft met andere groepen wordt dit wel eens als deviant beoordeeld en kan een individu worden uitgesloten. Een voorbeeld hiervan zijn gemengde huwelijken. Exogame huwelijken worden vaak beschouwd als één van de belangrijkste grensoverschrijdende handelingen welke sterk ontmoedigd en/of gestraft worden door uitsluiting uit de groep, door de persoon te labellen als overloper… Stimuleren van netwerken binnen groepen kan dus belangrijk zijn voor de interpersoonlijke support, maar men dient te erkennen dat het versterken van 'intra-goup' relaties alleen, niet zaligmakend is. Men dient hiermee rekening te houden.

Naast het leggen van contacten – wat een vrij rationele strategie tot gemeenschapsvorming is – mag men het belang en de kracht van het emotionele karakter van gemeen-

schapsvorming niet onderschatten. Vlamingen en Belgen hebben, naar onze inschatting, weinig 'collectieve en mobiliserende symbolen' die de uitdrukking zijn van hun gemeenschap. We lijken wel over een soort aversie te beschikken tegen dit soort symbolen. Een vlag is hier een lap stof, een nationale feestdag is een dag vakantie. Ons enthousiasme voor de symbolen die we hebben is niet bepaald van die aard dat het 'wervend' werkt en in staat is de diversiteit te overbruggen, laat staat dat ze in staat is wervend te werken voor de 'Nieuwe Belgen'. Dit is totaal anders in bijv. de ervaring van Turkije. Het 'Turk zijn' heeft historisch sterke wortels in de geschiedenis van het land. Mustafa Kemal Atatürk stichtte het republiek Turkije op 29 oktober 1923 met het idee van een natie die elke raciale en religieuze connotatie uitschakelt en staat voor "een formatie gebaseerd op een gemeenschappelijk verleden, een gemeenschappelijke taal en een gemeenschappelijke cultuur." (2) Nationaliteit is hier een legalistisch begrip, een nationaal samenhorigheidsgevoel gebaseerd op een duidelijk geconstrueerde gemeenschappelijkheid. Atatürk installeerde deze gemeenschappelijke nationaliteit, ondanks de aanwezigheid van 28 culturen en 17 talen. Etnische groepen die verwant waren aan elkaar werden samengevoegd tot één natie. In het Turkse nationalisme ligt de nadruk op verbroedering en gemeenschappelijke standaardtaal. Anno september 2006 werd de bevrijdingsoorlog onder leiding van Atatürk gevierd in o.a. Izmir. Aan alle openbare gebouwen maar ook aan massaal veel huizen en appartementen hingen enorm grote Turkse vlaggen wekenlang te wapperen. Deze bedekten in appartementsblokken balkons van een aantal appartementen. De vlaggen en afbeeldingen van Atatürk waren dominant aanwezig in het straatbeeld. Het belang van de aanwezigheid van de nationale vlag is ook terug te vinden in Denemarken. Daar is bijna elk huis voorzien van een mast met een vlag. De fierheid vanuit een trots om Turk te mogen zijn, komt in het Turks onderwijs elke morgen expliciet aan bod via het opzeggen van de 'Örenci Andı' dat begint met de woorden "Ik ben Turk, ik ben rechtvaardig, ik ben werklustig," en eindigt met "wat een geluk om Turk te mogen zijn". Waar men hier het gevoel kan hebben dat gemeenschapsvorming de 'diversiteit' in het gedrang brengt, zien we duidelijk het contrast met het 'Vlaming of Belg zijn' waar schijnbaar een 'smet' lijkt aan te kleven. Zou het kunnen dat een minimum aan zelftrots van belang is om wervend genoeg te zijn om gemeenschap te kunnen vormen?

Voor de overheid is het belangrijk te zien dat de 'bonding' en 'bridging' vormen van sociaal kapitaal complementair zijn aan elkaar en dat vooral het verwaarlozen van de laatste vorm – de eerste ligt in ieder geval sterker in de natuur van de mens – een fout uit het verleden is die niet voor herhaling vatbaar is. Indien de overheid actief wil werken aan gemeenschap ligt haar verantwoordelijkheid dus vooral in het slaan van bruggen. Gemeenschapsvorming kan enkel een kans krijgen indien er expliciet en resultaatsgericht werk wordt gemaakt van het bevorderen van dialoog en kwalitatieve relaties tussen alle individuen in de samenleving. Het versterken van kleine gemeenschappen om de ingroep-relaties te verstevigen is binnen het kader van gemeenschapsvorming absoluut ongunstig als er niet tegelijkertijd gestreefd wordt naar intergroup-relaties. Investeren in integrale werkingen is hierbij de boodschap voor de overheid.

De nood aan gelijke kansen

Men kan zich de vraag stellen in welke mate de oproep tot gemeenschapsvorming geen lege doos is, zolang ze niet samengaat met gelijke kansen. Ons inziens is naast dialoog die verandering beoogt op sociaal-cultureel vlak, ook aandacht nodig voor de sociaal-structurele en economische ongelijkheid. Als we er vanuit gaan dat een te sterk belang van graduele parameters in de differentiatie van de bevolking en vooral van een te sterke samenhang tussen nominale en graduele parameters, een barrière vormen voor gemeenschapsvorming, dan is het cruciaal om gelijke kansen te bieden voor diverse groepen die voornamelijk het slachtoffer zijn van sociale uitsluiting. Gelijke kansen maken op structureel vlak een systeem van gelijkberechtiging mogelijk. Er dient hierbij niet zozeer nadruk gelegd te worden op unieke groepskenmerken die mensen verenigen maar op het feit dat alle individuen in de samenleving dezelfde kansen moeten krijgen. Willen we individuen die deel uit willen maken van de gemeenschap en een gemeenschap die alle individuen omvat, dan is dit een cruciaal element in de weg ernaartoe.

Er zijn meerdere argumenten te bedenken waarom het werken aan gelijke kansen bevorderlijk is voor een minder problematische relatie tussen diversiteit en gemeenschapsvorming. Een eerste argument ligt in het versterken van gelijkenissen in plaats van verschillen. Het is van cruciaal belang om gelijkenissen, om wat ons bindt, te versterken om minoriteiten de kans te bieden om gelijke posities in te nemen en het evengoed te doen op vlak van onderwijs, werkgelegenheid… Indien wij segregatie willen tegengaan, dan moeten we de structurele factoren welke deze in de hand werken –de sociaal-economische factoren spelen hierbij een belangrijke rol –, ontmantelen. Dit kan door het bieden van hefbomen vanuit het beleid om vanuit de doelgroep zelf een verbetering op gang te brengen. Een voorbeeld van een hefboom is de verbetering van de leef- en omgevingskwaliteit. Deze hefbomen worden gekaderd binnen een kansenbeleid die bovendien 'inclusief' en 'territoriaal geïntegreerd' dienen te zijn.' (Peeters, 1995, In: Stouthuysen en Duyvendak, 1999, p. 588). Gezien de blijvende ongelijkheid dient men dus meer te investeren in het aanbieden van gelijke kansen voor iedereen. Een ander argument om actief te werken aan een gelijke kansenbeleid is om radicalisering tegen te gaan door minoriteiten kansen te geven binnen het systeem! Hen niet betrekken in het systeem betekent letterlijk een onmogelijke realisatie van gemeenschapsvorming en een desinteresse in de samenleving vanuit de overheid.

Voorbeelden van het bieden van gelijke kansen voor individu en subgroepen zijn bijv. een actief en resultaatsgericht beleid in de democratisering van het onderwijs; het promoten van een diversiteitsbeleid bij de overheid, in organisaties en bedrijven; het streven naar meer (h)erkenning in initiatieven en aanbod van organisaties en diensten; het blijvend proberen betrekken van diverse minoriteitsgroepen en in overleg met hen een beleid uitstippelen; een grondige evaluatie en bijsturing van organisaties in de sociale sector; onderzoek naar en uitbouw van genoeg en degelijke infrastructuur voor minoriteiten; het formeel aanbieden van mobiliteitskansen, participatiekansen, onderwijs- en opleidingskansen...

Enkel indien via de overheid expliciet gewerkt wordt aan opleiding, werk, participatie, taal, rechten... kunnen gelijke kansen geboden worden aan minoriteiten. Maar er is duidelijk niet enkel een initiatief vanuit de overheid vereist. Ook de minoriteitsgroepen zelf hebben een verantwoordelijkheid op te nemen in het voor zichzelf mogelijk maken van gelijke kansen door kansen te grijpen die gegeven worden vanuit de overheid.

Een heikel punt in het denken aan gelijke kanseninitiatieven is de mate waarin positieve discriminatie al dan niet gewenst is voor groepen die het sociaal-economisch slechter doen in onze samenleving. Voordeel van positieve discriminatie is de daarmee samenhangende expliciete aandacht voor diversiteit in diverse contexten en de kansen die hiermee worden geboden aan individuen die deze normaliter moeilijker zouden 'verdienen'. Een illustratie hiervan in het inbouwen van quota's of streefcijfers bij de overheidsdiensten, in de politiek en in bedrijven voor vrouwen. Anderzijds kan de éénzijdige aandacht voor het geslacht van het individu, haar het gevoel geven een 'excuus-truus' te zijn en daarmee samenhangend het gevoel te krijgen dat zij deze functie niet verdiend heeft op basis van capaciteiten maar op basis van sekse. Positieve discriminatie kan bij mensen die niet kunnen genieten van dit 'voorrecht', weerstand wekken. In een bedrijf zal dit bijv. niet gunstig zijn voor de algemene sfeer en de integratie van deze persoon in de personeelsgroep. In het kader van het al dan niet overwegen van positieve discriminatie, is het van groot belang genoeg aandacht te besteden aan de vele voor- en nadelen hiervan en is het noodzakelijk een structurele dialoog en discussie te voeren op diverse geledingen vooraleer over te gaan op eventuele actie.

Niet enkel het individu, maar ook de gemeenschap is gebaat met gelijke kansen. Minoriteiten zouden via grotere mogelijkheden tot lidmaatschap van groepen gaandeweg meer deel kunnen uitmaken van zowel organisaties die specifiek zijn als van andere organisaties die voor alle lagen van de bevolking zijn. Lidmaatschap van diverse groepen zal niet langer aanzien worden als het verloochenen van de eigen groep (wat vandaag het geval is voor sommige minoriteitsgroepen). Zo ontstaat de mogelijkheid tot wederzijdse beïnvloeding, kruisbestuiving, erkenning… Het krijgen van gelijke kansen zal het ultiem mogelijk maken deel uit te maken van verenigingen die niet langer op basis van etnische of 'underdog' kenmerken zijn georganiseerd. Een dergelijk doorbreken van grenzen is een conditio sine qua non voor gemeenschapsvorming.

4. AFSLUITENDE BEDENKINGEN OVER DE LINK TUSSEN GEMEENSCHAPSVORMING EN DIVERSITEIT

Diversiteit en gemeenschap zijn een gegeven, geen keuze. Hoe graag men het ook zou willen, er bestaan geen definitieve oplossingen voor het samen bestaan van diversiteit en gemeenschap. Eén zekerheid hebben we wel: er bestaan worst-case-scenario's: schort iedere mogelijkheid op communicatie en dialoog op en sluit sommige groepen, gebaseerd op etnische, culturele, religieuze, seksuele,… kenmerken op systematische manier uit van kansen en 'gemeenschap', en 'diversiteit' worden een soort Dr. Jeckyll en Mr. Hyde van de hedendaagse 'gespleten' samenleving.

Als de overheid gemeenschapsvorming wenst au sérieux te nemen, dan kan dit geen gratuite stellingname zijn: het betekent dat er niet alleen gewerkt moet worden aan dialoog – het relatief eenvoudige aspect – maar dat er ernstige inspanningen dienen te gebeuren met betrekking tot een beleid van 'gelijke kansen'. Er gebeuren reeds inspanningen maar deze blijken in de praktijk tot op heden onvoldoende te zijn. De vraag is of, gezien de huidige evoluties naar polarisering, de politieke moed van de overheid om dit na te streven in de toekomst wel voldoende sterk zal blijken enerzijds en of de reeds gedane inspanningen vanuit de overheid – die zeker niet dienen te worden geminimaliseerd – wel afdoende zullen blijken.

Het werken aan diversiteit is geen proces dat een vast en voorspelbaar eindpunt kent. Het feit dat diversiteit niet objectief kan vastgelegd worden maar ten dele het resultaat is van maatschappelijke definities, zorgt er voor dat de erkenning van de bestaande diversiteit een permanente opdracht is voor de overheid. Het paradijs van de gelijke kansen voor iedereen mag dan al een utopie lijken, het laat niet weg dat hier niet kan gestreefd worden naar een hogere mate van gelijke kansen voor bestaande en in de toekomst nieuwe minoriteiten. Dit is geen kwestie van 'moraliteit,' maar een kwestie van realisme: het is een conditio sine qua non voor gemeenschaps-vorming.

Is er de relatie tussen gemeenschap en diversiteit er één van Mr. Jeckyll en Mr. Hyde of van de onafscheidelijke doch kibbelende vrienden, Bert en Ernie? We hopen op de tweede optie, op gemeenschap in diversiteit en een diversiteit binnen de gemeenschap. Maar de hoop valt of staat met de mate waarin men bereid is de concepten van diversiteit en gemeenschapsvorming en de relatie tussen beide ernstig te nemen. Het is een ernstig nemen van een verhaal van gelijke kansen enerzijds maar ook van een verhaal van permanente dialoog: het grote gelijk komt niet van gemeenschap nog van diversiteit op zich en zolang er dialoog is, is er hoop…

Reyhan Görgöz

Reyhan Görgöz is sociaal-cultureel werkster en sociologe van opleiding. Nu is ze lector aan de Arteveldehogeschool Gent in de opleiding sociaal werk. Ze werkt vooral rond uitsluiting, minoriteiten, interculturaliteit en onderwijs.

***Wissel*WERK** CAHIER | 2006 | GEMEENSCHAPSVORMING EN DIVERSITEIT p.70-85

NOTEN

(1) De verdeling in nominale en graduele paramaters is een statistische analyse nl. de onderverdeling van kenmerken op een nominale en ordinale schaal.

(2) Zie www.anadolu.be

BRONNEN

BIJL, R.V., ZORLU, A., VAN RIJN, A.S., JENNISSEN, R.P.W., BLOM, M. (2005): "Integratiekaart 2005. De maatschappelijke integratie van migranten in de tijd gevolgd: trend- en cohortanalyses." Centraal bureau van de statistiek, Cahier 2005-16.

BLAU, P. (1964): "Exchange and Power in social life." New York: John Wiley.

BLAU, P.M. (1974): "Presidential address: Parameters of social structure." In: American Sociological Review, 39, October, 1974, p. 615-622

BLAU, P.M., BEEKER, C., FITZPATRICK, K.M. (1984): "Intersecting Social Affiliations and Intermarriage." In: Social Forces, 62, 3, 1984, p. 585-606

BOUVERNE-DE BIE, M., DE DROOGH, L., VERSCHELDEN, G. (2006): "Sociaal cultureel werk: van burgerdeugd naar realisatie van burgerschap?" Brussel: SoCiuS.

COFFÉ, H., GEYS, B. (2006): "Sociaal kapitaal in heterogene gemeenten. Een studie naar de relatie tussen een heterogene bevolkingssamenstelling en het sociaal kapitaal in Vlaamse gemeenten." In: Tijdschrift voor Sociologie, 1, 2006, p. 28-53

ELCHARDUS, M., GLORIEUX, I. (red.) (2002): "De Symbolische Samenleving." Tielt: Lannoo

FENNEMA, M., TILLIE, J. (2001): "Sociaal kapitaal en de politieke participatie van immigranten." In: Tijdschrift voor de sociale sector, 55, 6, 2001, p. 33-35

GIJSBERTS, M., DAGEVOS, J. 2005): "Uit elkaars buurt. De invloed van etnische concentratie op integratie en beeldvorming." Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

GITTELL, R., VIDAL, A. (1998): "Community Organizing. Building Social Capital as a Development Strategy." Thousand Oaks: Sage

GÖRGÖZ, R. (2006): "Intercultureel werken." Niet-gepubliceerde cursus. Arteveldehogeschool Gent, 2006

HOOGHE, M., REESKENS, T., STOLLE, D., TRAPPERS, A. (2006): "Ethnic Diversity, Trust and Etnocentrism and Europe. A multilevel Analysis of 21 European Countries?" Paper presented at the 102nd Annual Meeting of the American Political Science Association, American Political Science Association, 2006

"Krakers moeten weg uit panden Brugse Poort", De Standaard, d.d. 21 december 2004

SCHEERDER, J., VANREUSEL, B., TAKS, M., RENSON, R. (2001): "Is de actieve sportbeoefening in Vlaanderen gedemocratiseerd? Over de sociale gelaagdheid van de sportdeelname gedurende de periode 1969-1999." In: Tijdschrift voor sociologie, 2001, 22, 4, p. 383- 417

SNAUWAERT, B., VANBESELAERE, N., DURIEZ, B., BOEN, F., HUTSEBAUT, D. (1999): "Living apart together? On ethnic identity dynamics and intergroup relations between allochtons and autochthons." In: M.C. Foblets & C.L. Pang (Eds.), Culture, ethnicity and migration: Liber amicorum Prof. Dr. E. Roosens, p. 131-162, Leuven: Acco.

STOUTHUYSEN, P., DUYVENDAK, J.W., VAN DER GRAAF, P. (1999): "Stedelijk beleid in Vlaanderen en Nederland: kansarmoede, sociale cohesie en sociaal kapitaal", 20, 3/4, p. 579-608

VAN HUIS, M., STEENHOF, L. (2004): "Echtscheidingskansen van allochtonen met of zonder kinderen." Bevolkingstrends, 1ste kwartaal, 2004, p. 30-33

VAN MENS-VERHULST, J. (2003): "Diversiteit: denkkader, principe en competentie. Sleutel tot vraagsturing in een gevarieerde samenleving? "Utrecht: Vakgroep Vrouwenhulpverlening, p. 1-18

VAN REGENMORTEL, T., DEMEYER, B., VANDENBREMPT, K., VAN DAMME, B. (2006): "Zonder (t)huis. Sociale biografieën van thuislozen getoetst aan de institutionele en maatschappelijke realiteit?" Hiva/ Lannoo.

"Vlaamse jeugd is racistisch en intolerant. Vlaamse jongeren zijn erg onverdraagzaam, blijkt uit onderzoek. 0110 komt dus niets te vroeg." De Standaard, d.d. 30 september 2006

VRANCKEN, J., DE BOYSER, K., DIERCKX, D. (red.) (2005): "Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 2005." Leuven: Acco

WILDEMEERSCH, D.: Mondelinge toelichting tijdens de studiedag 'Buur(t), Buren met culturen' van het Platform Sociale Samenhang, d.d. 29 september 2006

"Wonen waar de rijken waren", De Standaard, d.d. 14 oktober 2006

WEBSITES

www.poetryconnection.net/poets/Bertolt_Brecht/661

www.destandaard.be

www.vrtnieuws.be

www.wikipedia.org

www.anado

CITAAT:

Sigrid Vandeput *(educatief medewerkster Citizenne): "Het uitstroomspel is ontwikkeld door Bruselleer en Citizenne. De bedoeling is dat cursisten kennismaken met initiatieven en organisaties inzake recreatie en sport, cultuur, opleiding en werk, algemeen welzijn en vorming en activiteiten in het Nederlands in de gmeentes Schaarbeek en Sint-Joost-ten-Node. Het doel is de eigen leefwereld te vergroten. (...) We willen de cursisten laten kennismaken met en laten ontdekken van Schaarbeek en Sint-Joost-ten-Node en hun stimulerenom zelf op pad te gaan in deze gemeenten." ("Een groep vertelt..." in WisselWERK, nr 2, derde jaargang, p. 15)*

WisselWERK CAHIER | 2006 | GEMEENSCHAPSVORMING EN DIVERSITEIT p.70-85

DEEL 2

GEMEENSCHAPSVORMING EN SOCIAAL-CULTUREEL VOLWASSENENWERK

GEMEENSCHAPSVORMING EN HET SOCIAAL-CULTUREEL VOLWASSENENWERK

Een situering vanuit enkele actuele praktijkkwesties

Frank Cockx

Samenvatting

De auteur gaat in op de huidige decretale regelgeving omtrent het sociaal-cultureel volwassenwerk. Hij biedt een overzicht aan over welke decretaal onderscheiden werksoorten welke functies dienen te vervullen volgens het decreet. Vervolgens stelt hij vanuit de 'aard' van het werk enkele kritische bedenkingen omtrent de 'hype' omtrent gemeenschapsvorming en de gemeenschapsvormende functie van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Hij vraagt zich af of het sociaal-cultureel volwassenenwerk per definitie niet gemeenschapsvormend is. Zijn artikel besluit met een overzicht van het traject dat SoCiuS momenteel uitzet om op verschillende van de door hem aangehaalde kwesties een – door de sector gedragen – antwoord te bieden.

INLEIDING

Als mede-editor van dit WisselWerk-Cahier heb ik met heel veel interesse aan de redactievergaderingen deelgenomen. Ik nam de rol op van voorzitter van de redactie, kritische lezer van de ingediende conceptnota's en de definitieve artikels en ik trachtte er – samen met collega Johan De Vriendt en de redactieleden – een 'interessante' publicatie van te maken. Als SoCiuS-medewerker, verantwoordelijk voor het project Visieontwikkeling, was ik enorm geboeid en betrokken bij deze publicatie.

Tijdens de allerlaatste redactievergadering werd opgemerkt dat het tot dan toe ontbrak aan een bijdrage waarin de status questionis voor de sector inzake gemeenschapsvorming opgemaakt werd. Met deze bijdrage tracht ik daar aan tegemoet te komen.(1). Ik sta stil bij de huidige decretale situatie voor het sociaal-cultureel volwassenenwerk inzake gemeenschapsvormig. Vervolgens stel ik daar enkele kritische vragen bij en maak ik enkele kanttekeningen bij het huidige discours omtrent gemeenschapsvorming en de gemeenschapsvormende functie van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. In een derde paragraaf licht ik kort toe op welke wijze SoCiuS, het steunpunt voor sociaal-cultureel volwassenenwerk in Vlaanderen, de uitdagingen waarvoor de sector zich geplaatst weet, opneemt en ondersteunt.

Deze bijdrage heeft de bedoeling de lezer een fundament te bieden om van daaruit verder na te denken over de gemeenschapsvormende functie van het sociaal-cultureel volwassenenwerk respectievelijk het sociaal-cultureel werken. Je vindt in dit artikel dus geen grote theorieën, geen overdaad aan verwijzingen naar interessante denkers of doeners, noch een poging om de gemeenschapsvormende functie van het sociaal-cultureel volwassenenwerk scherper op begrip te brengen. Deze bijdrage beschrijft enkel de startpositie van de sector op basis van het meest recente decreet en wat dit allemaal aan vragen oproept. Deze bijdrage is dus probleemstellend van aard. Verder reikt de ambitie niet. Dat ik daarbij af en toe mijn persoonlijke opinie laat doorschemeren is waarschijnlijk onvermijdelijk.

DE GEMEENSCHAPSVORMENDE OPDRACHT IN HET DECREET

Met het decreet van 4 april 2003 werd de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk grondig door elkaar geschud. Enigszins optimistisch kunnen we vandaag stellen dat – zowat drie jaar later – de meeste kwesties die te maken hebben met de herschikking van het sociaal-culturele landschap zo goed als uitgeklaard zijn. Her en der zindert deze decreetswijziging nog na, maar grosso modo kan gesteld worden dat de sector zich – eindelijk – opnieuw kan toeleggen op de kern van haar werk. In deze paragraaf staan we stil bij de decretale bepalingen daaromtrent.

Kernbegrippen in het decreet

In het decreet van 4 april 2003 (2) wordt verstaan onder:

> "sociaal-cultureel volwassenenwerk: een onderdeel van het beleidsveld sociaal-cultureel werk; het omvat activiteiten die de ontplooiing van volwassenen en hun maatschappelijke participatie willen bevorderen; personen nemen er vrijwillig deel aan, los van enig schoolverband en los van elke vorm van beroepsopleiding."

Organisaties voor sociaal-cultureel volwassenenwerk worden erkend wanneer zij kunnen getuigen van het hanteren van een sociaal-culturele methodiek. In het decreet lezen we dienaangaande:

> "sociaal-culturele methodiek: een wijze van denken en handelen gesteund op reflectie, ervaringsdeskundgheid en wetenschappelijke inzichten; de methodiek wordt gebruikt om individuen en groepen aan te spreken en te activeren in één of meerdere bestaansdimensies en in hun diverse leefsituaties; (,,,)"

Het sociaal-cultureel volwassenenwerk wordt in het decreet ook duidelijk gepositioneerd in het – grotere en zeer diverse – domein van de volwasseneneducatie. Daarmee wordt de sector beleidsmatig erkend als mede-actor op het vlak van het levenslang en levensbreed leren. In tegenstelling tot de andere actoren op het domein van de volwassenen-

educatie, dient het het sociaal-cultureel volwassenenwerk zich waar te maken op het vlak van de niet-formele educatie. In het decreet wordt gesteld:

> "niet-formele educatie: een geïnstitutionaliseerde vorm van volwasseneneducatie waarbij de deelnemer kennis, inzicht en vaardigheden vergroot voor zichzelf en anderen, met het oog op persoonsontplooiing en het actief participeren in een democratische samenleving, en waarbij een sociaal-culturele methodiek gehanteerd wordt met zowel open als gesloten doeloriëntaties (…)"

De werksoorten

Het decreet onderscheid in de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk verschillende werksoorten. Aan elk van die werksoorten worden welbepaalde functies toegeschreven. Volgens het decreet kunnen we (grosso modo) spreken van 4 werksoorten:

- "een vereniging: een netwerk van afdelingen of groepen, dat gericht is op de zingeving en emancipatie van leden en deelnemers, met het oog op persoonlijke en maatschappelijke ontplooiing; de vereniging heeft een gemeenschapsvormende functie, een culturele functie, een maatschappelijke activeringsfunctie en een educatieve functie; ze ontplooit een werking in groepsverband en hanteert een sociaal-culturele methodiek."

- "een beweging: een organisatie met landelijk karakter die gespecialiseerd is in een thema of een cluster van nauw verwante thema's; een beweging organiseert activiteiten op het vlak van sensibilisatie, educatie en sociale actie met het oog op maatschappelijke verandering; ze richt zich daartoe op een ruim publiek; een beweging heeft een educatieve en een maatschappelijke activeringsfunctie en hanteert een sociaal-culturele methodiek."

- een regionale volkshogeschool: een pluralistische organisatie die tot doel heeft het organiseren, structureren en coördineren van het niet-formele educatieve aanbod in een afgebakende regio; de volkshogeschool heeft naast een culturele en gemeenschapsvormende functie, in hoofdzaak een educatieve functie en hanteert een sociaal-culturele methodiek; bijkomende opdrachten: niet-formele educatieve aanbod in de regio coördineren, afstemmen en bekend maken bij het brede publiek

- "een landelijk gespecialiseerde vormingsinstelling (met inbegrip van de syndicale vormingsinstellingen - nvdr): een instelling die een vormingsaanbod organiseert met betrekking tot een welbepaald thema of cluster van nauw verwante thema's; de gespecialiseerde vormingsinstelling heeft naast een culturele en een gemeenschapsvormende functie, in hoofdzaak een educatieve functie en hanteert een sociaal-culturele methodiek.

De gemeenschapsvormende en andere functies in het decreet

Specifiek met betrekking tot gemeenschapsvorming bepaalt het decreet het volgende voor het sociaal-cultureel volwassenenwerk:

> "gemeenschapsvormende functie: de functie die gericht is op het versterken en vernieuwen van het sociale weefsel en op groepsvorming met het oog op een democratische, solidaire, open en cultureel diverse samenleving;"

Naast de gemeenschapsvormende functie worden er ook andere functies van het sociaal-cultureel volwassenenwerk genoemd. Zij worden in het decreet als volgt omschreven:

- "culturele functie: de functie die, zowel in de brede als de engere zin, gericht is op het verhogen van de participatie aan de cultuur die de samenleving te bieden heeft;"
- "maatschappelijke activeringsfunctie: de functie die gericht is op het organiseren, stimuleren en begeleiden van vormen van maatschappelijk engagement en sociale actie;"
- "educatieve functie: de functie die gericht is op lerende personen en groepen en die gekenmerkt wordt door het organiseren en begeleiden van educatieve programma's op lokaal en bovenlokaal vlak;"

Wie al de bovenstaande bepalingen er goed op naleest, zal opvallen dat niet voor elke werksoort alle functies van het sociaal-cultureel werk voorbehouden zijn in de regelgeving.

EVEN PROBLEMATISEREN

Over de functies an sich

Hiervoor werd duidelijk dat het sociaal-cultureel volwassenenwerk in zijn geheel volgens het decreet meer dan enkel een gemeenschapsvormende functie heeft. Naast een gemeenschapsvormende functie heeft de sector ook een culturele, educatieve en maatschappelijke activeringsfunctie, aldus het decreet.

Welke werksoort welke combinatie aan functies heeft, wordt ook in het decreet omschreven. Wat ons daarbij opvalt is dat geen enkele van de vier vermelde werksoorten één enkele functie heeft. Er is dus steeds sprake van het samenspel van minimum twee functies. Dit is in overeenstemming met (academische) inzichten waarbij gesteld wordt dat "het sociaal-cultureel werk als geheel verschillende functies integreert die in aanverwante sectoren op eerder specialistische en monofunctionele wijze aan bod komen (...)". (Wildemeersch, 1993: 20)

Maar is het wel terecht dat aan een welbepaalde werksoort een welbepaalde combinatie van functies wordt toegewezen? En waarom die welbepaalde – combinatie van – functies wel en de andere functie(s) niet? Een omgekeerde lezing met betrekking tot de functies in relatie tot de werksoorten levert dienaangaande een interessante vaststelling op. Volgens die lezing hoeft een beweging – decretaal – geen gemeenschapsvormende functie te hebben en een regionale volkshogeschool of landelijk gespecialiseerde vormingsinstelling geen maatschappelijk activerende functie. Met verschillende bestaande en bloeiende sociaal-culturele praktijken in het achterhoofd, stoten we hier blijkbaar op een moeilijkheid.

Over doelen en functies

Het probleem waar we op stoten heeft op het eerste zicht te maken met ofwel a) bestaande praktijken die niet in overeenstemming zijn met de regelgeving ofwel b) een regelgeving die niet in overeenstemming is met de bestaande praktijken. De twee meest voor de handliggende oplossingen voor het gestelde probleem lijken dan te zijn: a) of de sociaal-culturele organisaties passen zich aan aan wat er in het decreet te lezen staat, b) of het decreet dient aangepast te worden aan de sociaal-culturele realiteit. Welke richting het in de toekomst zal uitgaan, is moeilijk te voorspellen.

De meer onderliggende kwestie die aan het gestelde probleem voorafgaat is deze van de mate waarin de functies van het sociaal-cultureel werk aangewend worden als sturings-, plannings- en (zelfs) beheersingsmechanisme. Mijn inziens is de kwestie niet of deze of gene organisatie voldoet aan een welbepaalde combinatie van functies en of zij intentioneel aan al de voorgeschreven functies vorm weet te geven. De kwestie lijkt mij wél te zijn: hoe de overheid en in het zog daarvan de organisaties, omgaan met deze functieomschrijvingen.

Wat als resultaat van het Nieuwe Uitdagingenproject midden jaren '90 als "functies van het sociaal-cultureel werk" werd omschreven, blijken vandaag – weliswaar na enige herformulering – meer en meer doelstellingen te zijn geworden of alleszins als dusdanig te functioneren; en dàt is een probleem (zie ook Cockx, 2006a). Dit is geen zuivere benadering van het functiebegrip. Een dergelijke technisch-instrumentele opvatting met betrekking tot de functies van het sociaal-cultureel volwassenenwerk staat mijn inziens ook haaks op de aard van het werk. Of zoals Wildemeersch (1993) eerder al schreef: "Functies krijgen in het globale sociaal-cultureel werk eerder op 'niet-specialistische' wijze gestalte. In veel gevallen stoten we in het sociaal-cultureel werk op combinaties van zelforganisatie ondersteund door professionele begeleiding. Deze begeleiders zijn geen professionele educatoren, of professionele cultuurspreiders of professionele zorgverstrekkers. Eerder zijn het all-round animatoren die systematiek proberen aan te brengen in aansluiting bij processen van zelforganisatie en hierrond initiatieven van kadervorming ontwikkelen. In die zin sluit het sociaal-cultureel werk als geheel eerder aan bij de traditie van (nieuwe) sociale bewegingen dan bij de meer geformaliseerde werksoorten in de sociale sector." (Wildemeersch, 1993:20).

De vraag is dan ook hoe er in de toekomst met deze functieomschrijvingen zal en kan omgegaan worden door de overheid, door de beoordelingscommissies en door de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk.

Over de gemeenschapsvormende functie

Wat zegt ons dit nu met betrekking tot de gemeenschapsvormende functie? De basisvragen die we er kunnen bij stellen blijven dezelfde als diegene waar we hiervoor op stootten. Waarom is er bij de werksoorten verenigingen, landelijk gespecialisseerde vormingsinstellingen en regionale volkshogescholen (de Vormingplussen) wel sprake van een gemeenschapsvormende functie en waarom bij de werksoort bewegingen niet? 'Mogen' verenigingen, landelijk gespecialiseerde vormingsinstellingen en regionale volkshogescholen gemeenschapsvormende activiteiten ontwikkelen of 'moeten' ze dat nu om nog erkend te geraken en subsidies te ontvangen? Moeten verenigingen, landelijk gespecialiseerde vormingsinstellingen en regionale volkshogescholen (de Vormingplussen) speciale activiteiten opzetten om aan die gemeenschapsvormende functie te voldoen en mogen bewegingen dat – door de overheid, door hun organisatieverantwoordelijken – juist niet meer doen (omdat ze er toch geen subsidies voor krijgen)?

Deze en nog tal van andere mogelijke vragen verraden echter opnieuw het probleem achter het probleem. Elk van die vragen is immers terug te voeren tot wat ik hiervoor omschreef als een plannings- en sturingsdiscours. De vraag die zich hierbij aandient is of deze of gene werksoort in het sociaal-cultureel volwassenenwerk wel speciale en extra inspanningen moet leveren om een gemeenschapsvormende functie 'te hebben' (cf. het decreet). Waarom eens niet van de (vast)stelling uit gaan dat het sociaal-cultureel werk per definitie gemeenschapsvormend is en daarmee een gemeenschapsvormende functie 'heeft'?

Kijk even terug in de geschiedenis en je zal merken dat het verbinden van personen, het samen gemeenschap vormen en werken aan het samenleven een constante is in de geschiedenis van het volksontwikkelingswerk – of meer recent – het sociaal-cultureel volwassenenwerk. De sector 'is' niet alleen gemeenschapsvormend vanuit haar ontstaansgeschiedenis, vanuit de grote tradities van onder de kerktoren, haar ideologische, politieke en waardengeladen verbindingen en verbanden, maar ook vanuit haar kritische maatschappelijke middenveldpostie. Doorheen de tijd kende de sector verschillende verschijningsvormen. Elk van deze verschijningsvormen bracht en brengt indivuen samen los van 'de dagelijkse sleur', realiseerde en realiseert gemeenschappen en betracht(e) vanuit dit samenzijn te werken aan een meer, een ander of beter samenleven. Dat alles vaak tegen het dominante discours en de gevestigde waarden in én meer dan eens met succes. Zeker voor wat de werksoort verenigingen betreft – maar dit geldt ook voor de bewegingen – moet het duidelijk zijn dat ze intrinsiek gemeenschapsvormend zijn. Het gemeenschapsvormende gebeurt door de organisaties in de sector vanuit een thema of inhoud, vanuit een welbepaald identiteitskenmerk, dan wel op basis van een gedeelde opvatting omtrent

de werkelijkheid (senioren, vrouwen, migranten, burgerschap, vrede, ecologie, socialistisch, vrijzinnig, ...). Naast de verenigingen en de bewegingen zijn tal van landelijke vormingsinstellingen enkel en alleen al door het door hen behandelde thema en de aanpak van hun activiteiten gemeenschapsvormend (gemeentelijke inspraak, vrijwilligerswerk, zingeving,…). Dit alles wil ik met een gerust geweten als gemeenschapsvormend benoemen.

Gemeenschapsvorming kan dan wel een mooie en nastrevenswaardige doel- of taakstelling zijn, het lijkt mij vooral een nooit eindigend proces te zijn. De sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk kan en mag niet alleen beschouwd worden als een 'middel' om te werken aan de gemeenschap. Het sociaal-cultureel werk is een medespeler in de gemeenschap, alsook een partner in de dialoog omtrent de vormgeving van de gemeenschap en de samenleving. Als de invulling van de gemeenschapsvormende functie in het decreet enkel uitmondt in steeds nieuwe, andere en bijkomende projecten, dan dreigt het sociaal-cultureel volwassenenwerk meer 'een instrument' van de overheid te worden, dan een kritische middenveldspeler. Zal de sector dan nog kunnen beschikken over voldoende zeggings- en slagkracht om aan te treden als – weliswaar soms weerbarstige, koppige en lastige – partner in de dialoog over hoe de gemeenschap er kan uitzien en mogelijks best uitziet? Vanuit welk betekenisverleningsperspectief zal er dan gepraat worden over welke (soort van) gemeenschap? Gaat dat over het perspectief van de beleidsmakers, de industrie, de economie, ... of dat van de personen en groepen waarvoor we het allemaal de moeite waard vinden? Enzoverder.

Kortom: Voor wie? Door wie? Hoe? Waarom? Waartoe?.... Over de gemeenschapsvormende functie van het sociaal-cultureel volwassenenwerk is het laatste woord lang nog niet gezegd of geschreven.

WERKEN AAN EEN VISIE

Verschillende organisaties vragen zich af hoe ze nu met de functieomschrijvingen in het decreet moeten omgaan. Voor sommigen behoort deze of gene functie niet tot hun decretaal bepaald takenpakket maar ze her- en erkennen de ontbrekende functie in hun werking. Deze organisaties steken daar doelbewust soms ook veel energie in. Andere sociaal-culturele organisaties blijken niet genoeg te voldoen aan de wettelijk bepaalde functieomschrijvingen. Zij komen – in het beste geval – in een remidiëringstraject terecht. Dit alles baart niet alleen de desbetreffende organisaties zorgen, maar ook SoCiuS, het steunpunt voor sociaal-cultureel volwassenenwerk in Vlaanderen.

Het project Visieontwikkeling

Sedert de decreetswijziging zat SoCiuS echter niet stil. In voorbereiding van haar beleidsplan 2004-2009 werden de sociaal-culturele volwassenenorganisaties bevraagd over hun

ondersteuningsbehoeften. De nood om discussies op gang te brengen over de (toekomstige) maatschappelijke opdracht van het sociaal-cultureel werk kwam sterk naar boven. Op vraag van de sector startte SoCiuS een visieproject met als doel een toekomstbeeld voor het sociaal-cultureel volwassenenwerk te ontwikkelen. Het visieproject zou open en participatief zijn, praktijkgericht en thematisch (De Blende, 2004). SoCiuS nodigde daarom vanaf 2005 de sociaal-culturele volwassenenorganisaties regelmatig uit om zich uit te spreken over wat het sociaal-cultureel volwassenenwerk voor de samenleving betekent, kan en ook wil betekenen. Het visieontwikkelingsproject werd thematish opgevat en kreeg meer en meer de vorm van "een/het nadenken over de verschillende functies" van het sociaal-cultureel (volwassenen)werk. Op basis van regelmatige consultaties met het werkveld, literatuurstudie en internationale uitwisselingsprojecten, streeft het steunpunt naar een coherent conceptueel en richtinggevend denk- en handelingskader voor de sector van het sociaal-cultureel (volwassenen)werk. Het visieontwikkelingsproject verloopt uiteraard ook in de tijd gefaseerd.

Tijdspad en fasering

Als eerste thema werd gekozen voor de rol en de betekenis van het sociaal-cultureel volwassenenwerk inzake levenslang en levensbreed leren (cf. educatieve functie). Na een bevraging van de sector werd er een discussietekst opgesteld. Op 9 maart 2005 werd deze discussietekst voorgelegd op een visiedag aan de sector. Alle sociaal-culturele organisaties werden uitgenodigd en uitgedaagd om samen na te denken over de bijdrage van de sector inzake het levenslang en levensbreed leren. De besprekingen resulteerden in een visietekst dienaangaande (zie Cockx, De Blende, & Leenknegt, 2005).

Het tweede thema dat aangesneden werd in het visieproject, was dat van gemeenschapsvorming. Op basis van een discussietekst aangeleverd door Prof. De Bie, discussieerden verschillende vertegenwoordigers op 5 oktober 2005 over de rol en de betekenis van het sociaal-cultureel volwassenenwerk inzake gemeenschapsvorming (cf. gemeenschapvormende functie). Een visietekst daaromtrent is momonteel in de maak. Naast de besprekingen op de desbetreffende visiedag, zullen verschillende bijdragen in dit Cahier daar behulpzaam bij zijn.

Het uitklaren van de maatschappelijke activeringsfunctie staat voor SoCiuS als volgend thema op de agenda. SoCiuS richtte hiertoe reeds een collegagroep op en plant in het najaar 2007 een derde visiedag omtrent dit thema (cf. maatschappelijke activeringsfunctie). Logischer wijze staat een beter begrip van en het meer vat krijgen op de culturele functie van het sociaal-cultureel volwassenenwerk ingeschreven in de agenda de dato 2008-2009 (cf. culturele functie).

In het hiervoor uitgetekende traject zal dus stilgestaan worden bij elk van de decretaal bepaalde functies voor het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Het visieproject behandelt

elk van de vier functies afzonderlijk en zal ook de nodige aandacht hebben voor de onderlinge samenhang tussen deze vier functies voor de sector.

TOT SLOT

In deze bijdrage stonden we stil bij de decretale regelgeving inzake gemeenschapsvorming voor de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. We stelden vervolgens een aantal vragen en knelpunten voor die te maken hebben met de gemeenschapsvormde functie van sector. Met het visieontwikkelingsproject tracht SoCiuS in samenspraak met de organisaties in de sector, te zoeken naar mogelijke – hetzij tijdelijke – antwoorden op de uitdagen waarvoor de sector en de samenleving zich geplaatst weet.

De basisaanname daarbij is dat er zoiets bestaat als het sociaal-cultureel middenveld (nieuw dan wel historisch gegroeid). Alleen al door hun bestaan doen verschillende sociaal-culturele organisaties aan gemeenschapsvorming. Verschillende vormen van sociaal-cultureel jeugd- én volwassenenwerk zijn met andere woorden intrinsiek gemeenschapsvormend.

Dat het sociaal-cultureel werk uitgedaagd wordt en aan zichzelf en de anderen verplicht is regelmatig stil te staan bij de wegen die daaromtrent bewandeld worden, bij de doelstellingen die men nastreeft, het hoe en het waartoe, daar kan niemand iets op tegen hebben. Het kan de kwaliteit van het sociaal-cultureel werken en de samenleving enkel maar ten goede komen.

Frank Cockx
Frank Cockx is doctor in de Pedagogische wetenschappen, stafmedewerker bij SoCiuS, het steunpunt voor sociaal-cultureel volwassenenwerk, deeltijds docent aan de K.H.Leuven, Departement Sociale School Heverlee en fellow researcher aan het Departement Pedagogische Wetenschappen van de K.U.Leuven.

NOTEN

(1) Deze bijdrage kwam er weliswaar op de valreep. Daarom wil ik bij deze de collega's Fred Dhont, Ronny Leenknegt en Annemie Vercruysse bedanken voor de aangeleverde ideeën, hun bijdragen tijdens het visieontwikkelingsproject en hun commentaren op een eerste versie van dit artikel.

(2) Decreet betreffende het sociaal-cultureel volwassenenwerk, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 4 april 2003, Artikel 2.

BRONNEN

COCKX, F., DE BLENDE H., & LEENKNEGT, R. (2005): "Visieontwikkeling. Ons Gedacht! Levenslang en levensbreed leren." Brussel: SoCiuS. (www.socius.be).

COCKX, F. (2006): "Verslag van de visiedag. Ons Gedacht ! De rol en de betekenis van het sociaal-cultureel volwassenenwerk inzake gemeenschapsvorming" (niet gepubliceerde nota documentnummer: VIS_V-08_05.10.2005_FC_IM). Brussel: SoCiuS.

COCKX, F. (2006a): "Toetsing van het decreet aan de visie van het sociaal-cultureel volwassenenwerk op levenslang en levensbreed leren." Brussel: SoCiuS. (www.socius.be)

DE BLENDE, H. (2004): "Positief toekomstbeeld." In: Wisselwerk, 1 (4), 3.

Decreet betreffende het sociaal-cultureel volwassenenwerk (4 april 2003). Brussel: Vlaamse Gemeenschap.

WILDEMEERSCH, D. (1993): "Sociaal-cultureel werk op de naad van leefwereld en systeem." In: Gids Sociaal-Cultureel en Educatief Werk (Afl.4, maart 1993, Theoretische achtergronden), 1-25.

CITAAT:

Cil Van Ostaeyen *(verantwoordelijke interculturele werking KAV-Antwerpen): "We sporen KAV-afdelingen aan om ontmoeting, uitwisseling en samenwerking met allochtone vrouwengroepen te organiseren en samenwerking met allochtone vrouwengroepen te organiseren en geven hen hierbij de nodige ondersteuning. We betrekken de allochtone vrouwen eerst bij laagdrempelige activiteiten waar iedereen elkaar beter leert kennen. We stimuleren hen daarna om deel te nemen aan activiteiten waar maatschappelijke thema's aan bod komen, om uiteindelijk zelfs met gezamenlijke actiepunten naar buiten te komen. Door het uitwerken van dergelijke gezamenlijke activiteiten met de interculturele dialoog als leerproces, wille we allochtone vrouwen meer laten participeren aan het lokaal bewegingsleven en de plaatselijke KAV-werking. We willen uiteindelijk de multiculturele samenleving weerspiegeld zien in de KAV-werking." (lezersbrief "Interculturaliseren van afdelingswerking", in WisselWERK, nr. 3, derde jaargang, p. 21)*

GEMEENSCHAPSVORMING IN HET CULTUURBELEID

Een poging tot uitklaring en politologische duiding

Bart Caron

Samenvatting

Bart Caron (Vlaams parlementslid Spirit), voordien kabinetschef van de cultuurministers Anciaux en Van Grembergen, onderzoekt waarom het begrip gemeenschapsvorming opdook in de cultuurpolitiek en vanuit welke bekommernis. Hij verdiepte zich in de partijprogramma's en de meer 'officiële' documenten van de overheid. Daarbij beschrijft hij ook de reacties vanuit politieke hoek en van de belangenbehartigers. Hij probeert ook een verantwoording te geven van motieven en verwachtingen en van de ideologische en filosofische achtergronden bij gemeenschapsvorming als cultuurpolitiek principe.

Waar komt het begrip gemeenschapsvorming vandaan en vanuit welke bekommernis? Wat bedoelde de minister/de decreetgever hiermee? Hoe is het de politieke arena binnengeduikeld? Dat zijn de vragen die we in deze bijdragen proberen te beantwoorden. Naast het begrip gemeenschapsvorming worden ook verwante begrippen nagekeken: sociale cohesie, sociale samenhang, identiteit ...

Ik ga eerst op zoek naar de 'sporen'. Ik onderzoek :de partijprogramma's van de partijen bij de regionale verkiezingen van 1999, het regeerakkoord 1999, de beleidsnota Cultuur 1999-2004, de jaarlijkse beleidsbrieven, de beleidsteksten van de minister, de administratie Cultuur en de organen van het Vlaams parlement. Ik besteed hierbij vooral aandacht aan de teksten die het regelgevend werk omkaderen, voorbereiden en uitwerken, voornamelijk van de decreten sociaal-cultureel werk, lokaal cultuurbeleid en de reglementen zoals dat voor de participatieprojecten. Ik poog deze teksten te vergelijken, te duiden en de interne consistentie na te zien. Ik sta in de mate van het mogelijke ook stil bij de reacties hierop vanuit politieke hoek, van de belangenbehartigers en de structuren uit de bovenbouw.

Verder zal ik in dit artikel proberen een grondige verantwoording te geven evenals een overzicht van de motieven en verwachtingen en de ideologische en filosofische achtergronden. Dit is artikel probeert een neutrale analyse te geven. Maar ik kan mijn eigen geschiedenis niet wegcijferen – ik heb als ex-cultuurfunctionaris veel 'kleurende' terreinervaring en heb als kabinetschef meegebouwd aan beleidsvernieuwing - en dus zal de tekst wellicht wat gekleurd zijn, al is dat niet met opzet gedaan.

Dit artikel gaat terug tot 1999. De opdrachtgever, SoCiuS, vroeg me een stuk te schrijven dat onderzoekt waarom het begrip 'gemeenschapsvorming' in 2000 in de cultuurpolitiek opdook. Het begrip was haast verdwenen uit het begrippenkader. Het klonk daarenboven oubollig. Maar zo nieuw is het eigenlijk niet. Het begrip wijst eerder op een herformulering of een herijking van functies die het sociaal-cultureel werk al in 1995 decretaal kreeg toegewezen, nl. de ontmoetingsfunctie en de sociale actie. Het zou verkeerd zijn te doen alsof het toeschrijven aan het (sociaal-) cultureel werk van gemeenschapsvormende taken is gestart in de periode van de huidige minister van cultuur. Ook de samenlevingsopbouw, gestart in het kader van het cultuurbeleid en het decreet van '95 hanteert deze ontmoetingsfunctie en de sociale actie.

Al wordt in deze nota in het begin eerst de aanwezigheid van het begrip 'gemeenschapsvorming' onderzocht in politieke en overheidsteksten, later onderzoeken we motieven waarom de overheid dit 'nieuwe ' - nieuw voor het cultureel werk - begrip lanceerde.

1. DE PERIODE 1999

1.1. Partijprogramma's 1999

De (toenmalige SP presenteerde haar programma onder de noemer 'Het Kiescontract.' In dit korte programma wordt Cultuur gezien als versterking van het sociaal weefsel. Kunst en Cultuur moeten de samenwerking en de verdraagzaamheid in de samenleving versterken. De SP wil bouwen aan een bruisend cultuurleven dat het gemeenschapsgevoel versterkt, zodat iedereen de eenzaamheid kan doorbreken en zich overal veilig kan voelen. De SP wil de sociaal-culturele dynamiek in de wijken stimuleren. Het sociaal-cultureel werk moet zicht voortdurend aanpassen, om aan eigentijdse vormen van sociaal engagement, permanente vorming en culturele participatie tegemoet te komen. Culturele armoede en sociale uitsluiting moeten op die manier aangepakt worden. Het is dan ook niet verbazend dat precies in de daaropvolgende legislatuur de ministers Steve Stevaert en Bert Anciaux de feestcheques van 11 juli hebben gelanceerd.

De CVP (toen nog) legde in 1999 onder meer de nadruk op het herstel en de versterking van het sociale weefsel. Er werden bezorgde vragen gesteld naar de conditie van het sociale weefsel in onze samenleving, vragen inzake weerbaarheid en maatschappelijke participatie en persoonlijk geluk. De afbraak van sociale contacten, van het buurtleven, de verschraling van de verbanden in de gemeenschap, veroorzaken vereenzaming, achterstelling en afkalving van de betrokkenheid bij de samenleving (...). Het sociaal-cultureel werk kan de sociale context en een oefenterrein bieden aan individuen en groepen om dit sociale weefsel met succes op te bouwen en te onderhouden. Dergelijke sociale netwerken stellen, aldus de CVP, de persoon in staat waardevolle sociale contacten op te bouwen en volwaardig te participeren aan onze geatomiseerde samenleving. De CVP wil

middelen verschaffen aan initiatieven die ondersteuning geven aan sociale netwerken en initiatieven die goed burgerschap bevorderen. Hiervoor komt het sociaal-cultureel werk in aanmerking.

In het hoofdstuk met de titel 'Dubbele democratisering' pleit Agalev voor een sterke civiele maatschappij die steunt op goed werkende organisaties en degelijke sociaal-culturele voorzieningen. In dat maatschappelijk middenveld werken burgers samen, in zelfgekozen verbanden. Burgerschap bindt de mensen in de maatschappij.

De VLD wil een veelzijdig sociaal-cultureel aanbod, zo dicht mogelijk bij de mensen. Maar de VLD vindt de steun aan verzuilde organisaties die met overheidsgeld werken, net zoals in het onderwijs, achterhaald. Waardengebonden organisaties moeten zichzelf onderhouden via de bewuste participatie van in alle vrijheid kiezende individuen. Het verenigingsleven wordt wel genoemd als een belangrijke hefboom voor een bloeiend cultureel leven. Het decretale carcan is er volgens de VLD voor verantwoordelijk dat het sociaal-cultureel werk vervreemdde van zijn eigen doelstellingen. Het leidde tot een identiteitscrisis. We lezen in het programma geen enkele zin die verwijst naar de rol van gemeenschappen of naar sociale cohesie.

In het programma van het toenmalige Vlaams Blok staat in het hoofdstukje Cultuur niets over gemeenschapsvorming. Het verenigingsleven krijgt een beetje aandacht met de volgende zin: "Subsididiëringen allerhande mogen niet langer gangmaker zijn voor allerlei multiculturele of nihilistische projecten. Het Vlaams Blok eist dat niet het zich bekennen tot een bepaalde politieke zuil, maar wel de intrinsieke waarde van een vereniging het criterium vormt voor eventuele betoelaging. Over de rol en maatschappelijke positie van verenigingen of andere sociaal-culturele initiatieven staat er niets.

In het programma van VU&ID is er een uitgebreid hoofdstuk waarin veel aandacht is voor cultuur. Daarin staat merkwaardig genoeg niks over gemeenschapsvorming of verenigingsleven. Wel staat in de inleiding van het hoofdstuk het volgende: "Het verenigingsleven in al zijn kleurrijke verscheidenheid is een verrijking voor de democratie (…)". In het stuk over stedenbeleid staat: "vraagt de Alliantie dat de Vlaams overheid de geïntegreerde wijkwerking zou ondersteunen door een kader te scheppen dat aanzet tot samenwerking (…)".

De term gemeenschapsvorming kwam in deze teksten dus nog niet aan bod. Er was wel aandacht aan het 'zich verenigingen' via allerlei initiatieven en netwerken als instrument tegen vereenzaming en uitsluiting en voor veiligheid en een versterking van het sociaal weefsel. Ook wordt het middenveld ingezet in functie van burgerschap en democratie.

1.2. Vlaams regeerakkoord 1999

In het Vlaams regeerakkoord van 1999-2004 'Een nieuw project voor Vlaanderen' was geen sprake van gemeenschapsvorming, wel van gemeenschapopbouw, van het middenveld en het sociaal-cultureel werk. Cultuur kreeg een eigen hoofdstuk met de titel 'Het belang van cultuur'. Daarin stond dat Cultuur een prominente rol moet spelen in het maatschappelijke leven. Cultuur is een wezenlijke hefboom voor een maatschappij die waarden als openheid, verdraagzaamheid, democratie, creativiteit en kritische zin bij de brede bevolking wil aanscherpen. Het culturele middenveld werd gesitueerd in een sociaal kader: "Mensen die ervoor kiezen in een sociaal verband cultuur te assimileren, zorgen voor gemeenschapsopbouw, voor werken aan zingeving en participatie." Let in deze zin op het merkwaardige woord 'assimileren'. Het is wellicht niet bedoeld als 'zich inschrijven in en zich vereenzelvigen met een bepaalde cultuur' maar in de betekenis van opnemen of participeren. Er werd gesteld dat het verenigingsleven vanwege zijn hechte lokale verankering een belangrijke hefboom is voor een bloeiend sociaal-cultureel leven. Ook het belang van de versterking van het lokaal en wijkgebonden weefsel werd aangehaald.

Dit werd nog onderstreept door het feit dat de regering in 1999 voor het eerst koos voor een horizontaal stedenbeleid met een eigen minister. Bij de prioriteiten van dit nieuwe beleidsdomein stond: "het herstellen van de sociale en culturele netwerken in de stad; door een aangepast sociaal-cultureel beleid."

1.3. Beleidsnota Cultuur

Deze beleidsnota bouwt uiteraard verder op het Vlaams regeerakkoord. Is het regeerakkoord een werkstuk van alle aan de meerderheid deelnemende partijen, de beleidsnota wordt niet door de regering goedgekeurd maar valt onder de persoonlijke verantwoordelijkheid van de bevoegde minister.

Eerst gaan we de aanwezigheid van de notie 'gemeenschapsvorming' na in de beleidsnota Cultuur 1999-2004. Het is in deze beleidsnota dat de notie zo uitdrukkelijk opdook. Het woord gemeenschapsvorming stond 14 keer in de tekst. Het is sinds dat moment dat de term nadrukkelijk aanwezig is in het cultuurbeleid.

In die beleidsnota verscheen het begrip reeds in de inleidende teksten. In het stuk over de culturele competentie stond letterlijk: "Het verruimen van de culturele competentie is erop gericht de persoonlijke keuzevrijheid bij iedereen in Vlaanderen te onderstrepen of/en te vergroten, dus ook om ja dan neen aan cultuur te doen. Wie dat wel doet bepaalt mee het culturele gebeuren. Al te vaak wordt te weinig rekening gehouden met die actieve factor. De manier van kijken, reageren, reflecteren, negeren… van een individu heeft een wezenlijke invloed op het culturele gebeuren. Hij/zij verdient hetzelfde respect als de kunsten of het erfgoed, kan ook 'iets maken', creëren, is niet zomaar publiek waarop bepaalde

inzichten worden 'overgedragen': kijk maar naar de amateurkunsten, naar het verenigingsleven. Dat alles draagt bij tot mondigheid, tot het ontwikkelen van een persoonlijke identiteit. De mens ontwikkelt juist door voortdurende interactie met bepaalde andere(n). Zo wordt een gemeenschap(pelijke identiteit) gevormd. Gemeenschapsvorming wordt verankerd in diversiteit van het individueel beleven van die gemeenschappelijkheid, en ook in hoe groepjes die gemeenschapsvorming beleven, als kader gebruiken voor interactie. De mens maakt dus niet slechts deel uit van één gemeenschap, maar van essentieel diverse gemeenschappen. Cultuurbeleid maakt die diversiteit zichtbaar, waardeert ze."

Dit citaat geeft heel goed aan dat het begrip gemeenschapsvorming geen enkelvoudige lading heeft. Het gaat om een dynamisch en een meervoudig begrip. Dynamisch omdat het tot stand komt uit de interacties van individuen en meervoudig omdat diezelfde individuen geen deel uitmaken van één gemeenschap maar van diverse gemeenschappen. Ik kom daar straks nog op terug.

Het begrip werd in de tekst van de beleidsnota ontdaan van een bepaald historisch gebruik, dat verwijst naar het woord gemeenschap in de staatkundige en politieke betekenis zoals in 'de Vlaamse Gemeenschap'.

De notie gemeenschapsvorming komt het uitdrukkelijkst in beeld bij enerzijds het lokaal cultuurbeleid en anderzijds het sociaal-cultureel werk.

De aandacht voor het lokaal cultuurbeleid was een belangrijke as van deze legislatuur. Het decreet Lokaal Cultuurbeleid was daar de uiting van. In de beleidsnota lazen we: "Gemeenten hebben het lokale als uitdaging, het lokale dat van eerste rang is, en dat terzelfder internationaal kan zijn of kan worden. Gemeenschapsvorming is voor hen een prioritair aandachtspunt. Hier is hun nabijheid t.o.v. de lokale situatie een groot voordeel." Vooral in het kader van de cultuurcentra en de gemeenschapscentra was er aandacht hiervoor. In het kader van een herprofilering van de cultuurcentra werd gepleit voor een een bijsturing van de opdrachten, waarbij rekening wordt gehouden met een veranderd cultureel landschap en met herdefiniëring van de rol van de steden. Cultuurspreiding en gemeenschapsvorming werden benoemd als hun basisopdrachten. Om de gemeenschapsvormende opdracht te vervullen moet het centrum fungeren als een knooppunt van de verschillende disciplines en werkvormen.

In het hoofdstukje over het sociaal-cultureel gebeuren lezen we het volgende: "De vier functies van het sociaal-cultureel werk blijven even relevant. Sommige zijn aan een eigentijdse invulling toe: de ontmoetingsfunctie willen we (her)waarderen omwille van de nood van mensen aan sociaal contact en het belang ervan voor de gemeenschapsvorming, (...) Culturele centra verenigen de functies van cultuurspreiding (en –educatie) en gemeenschapsvorming, wat hen een unieke positie bezorgt in het culturele landschap, op de naad van de kunsten en het sociaal-culturele gebeuren."

De beleidsnota ging in op de rol en de kwaliteiten van het verenigingsleven. "Het verenigingsleven, gebouwd op de inzet van duizenden vrijwilligers, versterkt het sociale weefsel en maakt van een stad, een buurt, een dorp een leefbare en levendige plek. Het brengt mensen bij elkaar, versterkt de gemeenschapsvorming, reikt vormingskansen aan, brengt mensen in contact met kunst en cultuur, komt op voor de kwaliteit van het leven, maakt van een inwoner een burger … "

Het is zinvol nog even stil te staan bij de vraag wat de overheid zelf voor ogen heeft met gemeenschapsvorming in het kader van haar cultuurbeleid, inzonderheid voor het sociaal-cultureel werk. De lezer kan zich terecht de vraag stellen waarom de overheid een nieuw begrip lanceerde en geen gebruik heeft gemaakt van het bestaande arsenaal aan gangbare begrippen. Zoals hierboven in een citaat al aangegeven wilde het beleid de functies van het sociaal-cultureel werk actualiseren. De ontmoetingsfunctie werd geherwaardeerd door ze te verbreden. Het begrip 'ontmoeting' duidt geen finaliteit aan, 'gemeenschapsvorming' wel. Daar ligt het essentiële onderscheid: het gaat om een actief proces dat moet uitmonden in de vorming van gemeenschappen van mensen en in de versterking van het sociaal weefsel. Ontmoeting en sociaal contact zijn daar uiteraard noodzakelijke elementen van gemeenschapsvorming. Het voorkomen van dit begrip heeft uiteraard ook in belangrijke mate te maken met het gewijzigde maatschappijbeeld, een samenleving waarin de prestatiedwang hoog is, waarin het individu primeert op het collectief. De gemeenschapsvormende functie is belangrijk in het tegengaan van vervreemding en isolering van mensen; de versterking en vernieuwing van het sociale weefsel, de verantwoordelijke positie in het middenveld… Daarenboven brengt het de verschillende functies van het sociaal-cultureel werk, maar ook van andere werksoorten, bij elkaar en integreert ze. Daarmee zegt de overheid ook dat de maatschappelijke rol van het (sociaal-)cultureel werk meer dan ooit noodzakelijk is, dat het cultureel werk minder dan ooit een vrijblijvend karakter heeft.

1.4. Een overkoepelende visie voor cultuur-sport-media

Gedurende de legislatuur werd het plan opgevat een overkoepelend decreet te maken. Dit decreet zou een aantal algemene principes bevatten over het brede cultuurbeleid, inclusief sport en media, en een aantal nog niet gereglementeerde domeinen decretaal verankeren. Het decreet kwam finaal niet van de tekentafel af omdat het werd ingehaald door een aantal regeringsinitiatieven zoals het kerntakendebat, de hervorming van de eigen organisatie (Beter Bestuurlijk Beleid) en door de keuze om een aantal zaken sectoraal te regelen.

De ontwerpteksten van dit decreet reiken een aantal bouwstenen aan voor een betere definiëring van gemeenschapsvorming. Bijzonder interessant is de poging die het kabinet toen ondernam om de functies van het cultuurbeleid te herdefiniëren. Was er in de literatuur tot dan sprake van vier of vijf functies (cultuurbewaring, -schepping, -spreiding, -bemiddeling en -beleving), dan wilden de beleidsverantwoordelijken deze bijspijkeren.

Ze definieerden eveneens vijf functies: creatie; bewaring; presentatie;verhoging van de individuele competentie, gemeenschapsvorming en sociale activering. Ze werden ook niet meer 'functies' genoemd maar 'dimensies'. De gezamenlijke en gelijkwaardige benadering van deze vijf dimensies maakt de meerwaarde van een geïntegreerd cultuurbeleid uit.

In verschillende beleidsbrieven Cultuur (van 2002 tot 2004) en andere niet-gepubliceerde werkteksten werden deze functies herhaald.

1. individuele competentie: het ontwikkelen van het vermogen en de bevordering van de mogelijkheden van elk individu om met cultuur om te gaan;
2. gemeenschapsvorming en sociale activering: alle vormen van activiteiten die de kwaliteit en de samenhang van de gemeenschappen versterken; door ontmoeting, sociale actie/activering en een actieve maatschappelijke sensibilisering.
3. creatie: zowel het niet-instrumentele creatieve scheppen als het betekenis geven;
4. bewaring: het bewaren en het hermaken van datgene wat maatschappelijk relevant wordt geacht;
5. presentatie: het geven van een maatschappelijke plaats aan wat we creëren en bewaren.

Het gaat dus om een mix van functies die enerzijds betrekking hebben op de verhouding tussen het individu en dat wat gecreëerd, bewaard en gepresenteerd wordt, en anderzijds op de verhoudingen tussen individuen en groepen onderling.

We lezen in de beleidsbrieven en de werkteksten ook "Het cultuurbeleid moet blijvend bijdragen aan de vorming van een gemeenschap van competente en cultuurrijke burgers. Dat noemen we gemeenschapsvorming. Het moet de zorg wegdragen van al wie met cultuur begaan is, van de professional en de amateur, de geëngageerde vrijwilliger en de stafmedewerker, de kunstenaar en het gezelschap, de vereniging en het orkest."

En ook: "Onder gemeenschapsvorming, -opbouw, -versterking worden alle activiteiten begrepen die de kwaliteit en de samenhang van de lokale gemeenschap versterken.
Het gaat o.m. om

- actieve receptiviteit:
  ° op een actieve wijze activiteiten opzetten met lokale actoren of er aan deelnemen (uit diverse terreinen, onder meer het sociaal-cultureel werk) met als doelen de kwaliteit te verhogen en het vergroten van het publieksbereik;
  ° het begeleiden en ondersteunen van de organisatoren en het meewerken aan culturele en educatieve samenwerkingsverbanden.;
- initiatieven nemen om het lokale weefsel te versterken via geïntegreerde projecten die samen met derden (buurt- en opbouwwerk, straathoekwerk, migrantencentra…) worden opgezet;
- het coördineren en aanvullen van het informele en het niet-formele educatieve aanbod."

Door het wegvallen van het koepeldecreet werd de de invulling van gemeenschapsvorming in de verschillende deelsectoren echter niet coherent ingevuld.

1.5. In sectorale regelgeving?

In de voorbereidende teksten van het decreet Lokaal Cultuurbeleid wordt dezelfde omschrijving voor gemeenschapsvorming gebruikt als in het koepeldecreet (cf. supra). Ook in de memorie van toelichting en het decreet wordt verder gebouwd op dezelfde tekst. Maar in de memorie wordt het begrip ook even verbreed. Daar is sprake van gemeenschapsvorming, -opbouw en –versterking. Dit wordt niet verder geduid.

Het is echter niet toevallig dat er in dit decreet een onderscheid wordt gemaakt tussen cultuurcentra en gemeenschapscentra. Het gemeenschapscentrum wordt gedefinieerd als culturele infrastructuur door de gemeente beheerd met het oog op cultuurparticipatie, gemeenschapsvorming en cultuurspreiding ten behoeve van de lokale bevolking en met bijzondere aandacht voor de culturele diversiteit . Een cultuurcentrum is een gemeenschapscentrum met daarnaast een breed en eigen cultuurspreidingsaanbod, gericht op de bevolking van een streekgericht werkingsgebied. Dit nieuwe woord kwam er om aan te geven dat het niet alleen om een huis van cultuurspreiding gaat, maar ook en evenwaardig een huis ten dienste van de lokale gemeenschap.

In de memorie van toelichting werd dit nog geaccentueerd. Letterlijk: "Cultuur brengt mensen samen, versterkt het samenhorigheidsgevoel en werpt een dam op tegen de toenemende individualiseringstendens van de huidige samenleving. Om dit te ondersteunen heeft een lokaal cultuurbeleid nood aan culturele infrastructuur die door alle actoren uit het culturele veld kan gebruikt worden. Niet alleen ruimte maar ook alle mogelijke faciliteiten moeten ter beschikking gesteld worden waarbij wordt geanticipeerd op de vragen van de potentiële gebruikers van de infrastructuur. Deze infrastructuur zal in een gemeente een ontmoetingsplaats zijn van al wie met cultuur te maken heeft en dus de functie van een gemeenschapscentrum vervullen."

In het tweetalig gebied Brussel-Hoofdstad noemen de centra zich al langer gemeenschapscentra. Ook vandaag stellen ze dat 'gemeenschapsvorming' één van de basisfuncties van de Brusselse gemeenschapscentra is:"Het gemeenschapscentrum is een erkende partner in het lokale netwerk, behartigt de Nederlandstalige belangen in de gemeente, werkt mee aan de maatschappelijke participatie van de bevolking en aan de verbetering van de lokale samenleving." De centra beklemtonen dus de participatie en het werken aan de lokale samenleving.

In de Bouwstenennota voor het sociaal-cultureel werk, het werkdocument dat een kader schetste voor een nieuwe regelgeving, is veel plaats ingeruild voor een visie op de maatschappelijke rol van het sociaal-cultureel werk, waaronder de gemeenschapsvormende rol.

Hieronder komen twee ingekorte stukken die grosso modo ook werden overgenomen in de memorie van toelichting bij het decreet.

De civiele maatschappij en het sociaal-cultureel werk

Heel dikwijls wordt het sociaal-cultureel werk in verband gebracht met het behoud, het herstel en de versterking van het sociale weefsel. We verstaan onder het begrip 'sociaal weefsel' de samenhang (het weefsel) tussen mensen, de verbanden tussen de mensen die via groepen bestaan of tot stand komen.

Waar we een patroon van samenhangende verbanden zien, spreken we van 'gemeenschap', of beter van 'gemeenschappen'. Ieder mens maakt deel uit van verschillende verbanden, van verschillende groepen van mensen. Derhalve moeten we spreken in het meervoud, over 'gemeenschappen'. Ieders persoonlijk netwerk van relaties is uniek, ieder maakt van een aantal gemeenschappen deel uit, steeds overlappend, maar altijd verschillend. Kortom er is steeds sprake van een unieke constellatie.

Het sociaal-cultureel beleid tussen individu en groep

Elk cultuurbeleid is onderhevig aan de spanning tussen een individugericht beleid en een groepsgericht beleid. Het beleid ten aanzien van het sociaal-cultureel werk zit wezenlijk met dezelfde spanning opgescheept. Is een beleid inzake het levensbreed leren gericht op de individuele competentieverhoging van elke burger, zelfs in een breed concept van persoonsontplooiing, of is het eerder gericht op de vorming van sociale burgers? Het sociaal-cultureel werk is:expliciet gemeenschapsvormend omwille van de stimuli tot groepsvorming, maatschappelijke participatie, emancipatie en engagement, expliciet individueel gericht omwille van de bijdrage tot een brede persoonsontwikkeling van de burgers.

In het decreet zelf is een definitie opgenomen:"gemeenschapsvormende functie: de functie die gericht is op het versterken en vernieuwen van het sociale weefsel en op groepsvorming met het oog op een democratische, solidaire, open en cultureel diverse samenleving."

Deze definitie werd op basis van een advies van de FOV (Federatie van Organisaties voor Volksontwikkelingswerk) nog bijgesteld. Het is één van de weinige bemerkingen die FOV maakte over de gemeenschapsvormende functie. Er werd ook opgemerkt dat deze functie vooral voor de verenigingen en de volkshogescholen geldig is, maar niet noodzakelijk voor de andere werksoorten. Het steunpunt, Socius, ging in haar reactie vooral in op de verhouding tussen methodiek, functies en opdracht van het sociaal-cultureel werk.

In het reglement voor de subsidiëring van participatie-, experimentele en bijzondere projecten, en hobbyverenigingen is er bij de criteria voor subsidiëring ook sprake van gemeenschapsvorming. Dit reglement bestaat al enkele jaren. Het gaat om projecten ter verbreding en verdieping van de actieve participatie, vooral voor projecten die nieuwe publieksgroepen via een origineel concept toeleiden. Deze projecten hebben niet enkel

een doelstelling binnen het artistieke, stelt het reglement. Wanneer grote groepen mensen of een hele lokale gemeenschap worden betrokken bij een artistieke expressie, ontstaan processen van gemeenschapsvorming. Het doel van de participatieprojecten gaat dan ook verder dan alleen maar een eenmalige deelname van een grote groep mensen aan kunst en cultuur; het is een onderdompelen van een hele gemeenschap in een cultuurbad.

2. DE PERIODE 2004

2.1. Een vervolg? Partijprogramma's 2004 en het regeerakkoord

Na de beschouwingen wil ik even terugkeren naar de politiek. Werkt een en ander sinds 1999 door tot op het niveau van de programma's van de politieke partijen? We gingen het na in de partijprogramma's van 2004.

In het programma van CD&V, tot dan een oppositiepartij, wordt eerst een scherpe analyse gemaakt van het paars-groen cultuurbeleid dat als een ontzuilings- en voorzieningenbeleid wordt voorgesteld. Niet de creatieve krachten (organisaties en verenigingen, behalve deze die ideologisch 'neutraal' zijn) die een belangrijke gemeenschapsopbouwende rol vervullen maar de individuele gebruiker-consument kon op de (financiële) steun van paars-groen rekenen. De gemeenschapsvorming, de ombuiging van de trend van 'bowling alone' naar 'bowling together' raakte volledig op de achtergrond. Het eindresultaat is dat de sterken hun weg vinden en aan hun trekken komen en dat kwetsbare groepen tussen de mazen van het net vielen. CD&V stelt radicaal de kaart van vrije initiatieven en van meer gemeenschapsvorming te trekken. Van bowling alone voor enkelen naar bowling together met velen! Dit wordt echter uitsluitend vertaald in voorstellen voor een bredere erkenning en ondersteuning van het verenigingsleven.

Bij sp.a komt de term gemeenschapsvorming voor in het hoofdstuk 'Meer democratie voor meer mensen'. Daar wordt gesteld dat het sociaal cultureel middenveld meer dan ooit een belangrijke factor vormt in de gemeenschapsvorming, culturele spreiding en opbouw van het democratische draagvlak. In het uitgebreide cultuurhoofdstuk is er aandacht voor het sociaal-cultureel werk. Er wordt ook gevraagd oog te hebben voor de niet-geïnstitutionaliseerde sociaal-culturele verenigingen: kleine projecten, tijdelijke groepen en netwerken. Ook dit zijn poorten tot het gemeenschapsleven vandaag die de overheid moet aanmoedigen en er, zonder al te veel bureaucratische poespas, in investeren.

Bij VLD komt de notie gemeenschapsvorming niet voor in de teksten. We lezen wel dat sportclubs, net als het hele verenigingsleven, een sociale en maatschappelijke functie hebben. Een aantrekkelijk cultureel aanbod en allerlei kansen om aan sport te doen, maken volgens de VLD niet alleen het leven een stuk aangenamer, maar zorgen voor een dynamiek die afstraalt op de hele samenleving.

Bij het VB (dan nog Vlaams Blok) komt de notie gemeenschapsvorming niet in het uitgebreide programma 2004 voor. En dat voor een partij die het 'volk' als een keurmerk wil meedragen. Er staat overigens geen enkel voorstel in, enkel een fikse portie kritiek op het gevoerde beleid. Het woord vereniging komt wel vaak voor, maar dan in negatieve zin: subsidies aan verenigingen versterken de verzuiling, de allochtone verenigingen mogen niet positief gediscrimineerd worden e.d. Er is slechts één keer een positieve benadering: het Vlaams Blok breekt een lans om permanent steun te verlenen aan o.a. Heemkundige verenigingen en de familiekunde.

Ook bij N-VA komt het woord gemeenschapsvorming niet voor. Er is veel aandacht voor de term gemeenschap, maar dan veeleer in staatkundig/communautair verband. In het hoofdstukje over sport wordt wel melding gemaakt van het feit dat sport met gemeenschapsopbouw en een hechte samenleving te maken heeft.

Spirit komt dan wel krachtiger uit de hoek. Cultuur verheft, vertedert, pleziert, brengt mensen bij elkaar, stelt vragen, choqueert, ontroert, bevordert persoonlijke ontplooiing en gemeenschapsvorming, stimuleert de ontwikkeling van een individuele en maatschappelijke identiteit ... De rol van het verenigingsleven, ook het allochtone, wordt onderstreept. Ook de nieuwe verenigingen, de bijeenkomsten van senioren enz., worden als belangrijk aangemerkt.

Ook bij Groen! komt gemeenschapsvorming niet voor, evenmin als het woord vereniging. Maar Groen! heeft een eigen benadering van gemeenschapsopbouw. Ze pleiten voor een netwerk van culturele bemiddelaars die ankers moeten worden van een nieuw heterogeen cultureel middenveld. Ze kunnen verbindingen leggen tussen het klassieke middenveld, culturele organisaties en nieuwe verenigingen zoals buurtcomités en actiegroepen. Ook het lokaal cultuurbeleid wordt belangrijk geacht voor het ondersteunen van ontmoeting en creativiteit in de opbouw van een betrokken gemeenschap.

Interessant vergelijkingsmateriaal wordt geleverd door een rapport van de Koning Boudewijnstichting. De auteurs vergeleken de verschillende partijprogramma's onder de titel 'De politiek en het verenigingsleven'. Dit materiaal gaat verder dan een analyse van de verkiezingsprogramma's omdat de auteurs werkten op basis van een gestandaardiseerde vragenlijst. De vragen hadden onder meer betrekking op de plaats die de burgersamenleving wordt toegekend in de partijprogramma's en op de recente plannen van de partijen voor het verenigingsleven.

We staan even stil bij de vraag "Zou u de rol die het middenveld volgens uw partij zou moeten spelen in de samenleving, kunnen omschrijven?"

CD&V verwijst naar de christen-democratie als een sociale leer en een politieke beweging die, via democratische procedures, opkomt voor gemeenschapsvormen (het gezin,

de familie, de buurt, de vereniging, de sociale beweging, de werkvloer, ...) waar mensen elkaar ontmoeten, elkaar erkennen als mensen en verantwoordelijkheid voor elkaar opnemen. De christen-democratie beseft dat een menselijke, veilige en solidaire samenleving slechts mogelijk is op grond van gemeenschapvormen waar mensen samen zoeken naar welzijn en geluk.

Volgens N-VA is het middenveld een weefsel van allerhande verenigingen. Het is volgens hen algemeen aanvaard dat actieve deelname aan een vereniging een individu sociaal sterker en gelukkiger maakt. Volgens de N-VA is het de taak van de overheid om het verenigingsleven actief te ondersteunen. Opvallend is dat volgens N-VA het goede effect van het verenigingsleven vooral betrekking heeft op het individu.

Het Vlaams Belang zegt dat het middenveld de spreekbuis is van alle Vlamingen die zich engageren om één of meer van de fundamentele waarden, normen, religieuze of humanistische tradities van Vlaanderen en Europa cultureel, sociaal of economisch uit te diepen en om deze waarden, normen en tradities tot de cohesie van de Vlaamse samenleving te doen bijdragen. Het VB ziet het verenigingsleven vooral als behoeder van collectieve waarden.

De VLD stelt het middenveld haast meteen gelijk met belangenbehartigers. VLD stelt wel dat het streven naar individuele vrijheden en rechten geen ontkenning inhoudt van de gemeenschap waarin de burger leeft, en dat 'alle spontane samenlevingsvormen waarvan burgers de spil vormen, zoals de vereniging en de buurt moeten geëerbiedigd worden'. In hun visie staat in ieder geval het individu centraal. De rol van het verenigingsleven in de opbouw van de gemeenschap / samenleving wordt niet onderkend.

Volgens sp.a is het middenveld een belangrijke partner bij de maatschappelijke besluitvorming. Verenigingen verdienen een zo groot mogelijke ondersteuning. Volgens sp.a is de mens een sociaal wezen dat zich daarom verenigt met anderen en die realiteit moet gehonoreerd worden omdat zij de democratie versterkt en omdat zij aan alle mensen afzonderlijk ook meer kansen geeft. Want het middenveld geeft vaak een stem aan wie individueel die stem niet zou hebben, aldus sp.a.

Voor spirit zorgt het middenveld voor een groepering zodat de gezamenlijke individuele eisen en belangen gebundeld worden.

Volgens Groen! is het middenveld een belangrijke motor voor de democratie. Tegelijk draagt het middenveld ook bij tot gemeenschapsvorming. Het verenigt mensen en leert hen de maatschappij begrijpen, leert hen omgaan met anderen en met maatschappelijke verandering en machtsstructuren.

En wat stelt het Vlaams regeerakkoord 2004 – 2009? De verengingen krijgen heel veel aandacht in het regeerakkoord: in het kader van de Vlaamse kwaliteiten, partnerschap

met de overheid, de mantelzorg, armoedebestrijding, brede school, goed samen-leven, inburgering, cultuurbeleid, jeugdwerk, sport enz.

Enkele citaten:
"Sport bevordert m.a.w. niet enkel de gezondheid. Door sociaal contact en verenigingsleven levert het ook een positieve bijdrage aan gemeenschapsvorming."
"We versterken, verbreden en vernieuwen de amateurkunstensector zodat actieve kunstbeoefening haar gemeenschapsvormende en cultuurverspreidende rol kan blijven vervullen."
"Cultuur, sport, verenigingen en inzet van vrijwilligers maken onze samenleving warmer en zijn de beste remedie tegen kilte en vereenzaming."
"Iedereen moet zich in vrijheid en verantwoordelijkheid ten volle kunnen ontplooien. Ook het verenigingsleven versterkt de ontplooiingsmogelijkheden van mensen. Bovendien vergroten verenigingen het sociaal kapitaal. Zij leveren een belangrijke bijdrage tot de samenlevingsopbouw. Ze versterken de verbondenheid en het vertrouwen tussen mensen."
"De Vlaamse regering geeft prioriteit aan het verenigingsleven, neemt faciliterende maatregelen en vult witte plekken in het aanbod aan, zodat het verenigingsleven haar eigen initiatieven optimaal kan uitbouwen."

Deze citaten behoeven niet veel commentaar. Het verenigingsleven, de versterking van de sociale cohesie en de gemeenschapsvorming worden bekeken als takken van dezelfde boom. Er is een groot geloof in de kracht van het verenigingsleven. Dat blijkt ook uit het op 20 juli goedgekeurde charter dat de samenwerking tussen de Vlaamse regering en het Vlaamse middenveld verder in goede banen moet leiden.

3.2. En de huidige beleidsnota Cultuur?

De term gemeenschapsvorming komt in deze beleidsnota 6 keer voor. Dat is vooralsnog niet weinig.

De gemeenschapsvorming wordt in verband gebracht met intercultureel beleid: "(inter)culturele activering vormt een belangrijke aanzet tot een reëel en positief interculturele samenleving, waarin elke mens centraal staat." De notie staat ook in verband met cultuurparticipatie: "De Vlaamse overheid acht het ook van groot belang dat alle kunst- en erfgoedinstellingen, bibliotheken en culturele centra en cultuur- en jeugdwerkorganisaties nadenken over de relatie tussen hun aanbod en het publiek dat aan dat aanbod deelneemt. (...) We vinden het dan ook belangrijk op maat gesneden – bv. binnen een specifieke leefwereld – en diverse werkvormen te ondersteunen die streven naar een grotere participatie en meer gemeenschapsvorming."

Voor het eerst wordt gemeenschapsvorming in relatie gebracht met het cultureel erfgoed: "De omvangrijke sector van het cultureel erfgoed – 'het collectieve geheugen van onze samenleving' - draagt in sterke mate bij tot gemeenschapsvorming. De kennis en beleving van het cultureel erfgoed bepalen mee het cultureel zelfbewustzijn van mensen en bezorgen een samenleving een bindend en creatief vermogen."

En zoals te verwachten is komt ook 'Vlaanderen feest' in beeld: "We willen met cultuur ook verbondenheid en plezier tussen mensen via buurt- en straatfeesten aanwakkeren. Ook dit zal gemeenschapsvorming bevorderen. We geloven in deze niet-formele dynamiek."

Eerder onverwacht komt er een verwijzing naar de brede school: "We zien in het brede-school-netwerk een kans tot persoonlijke ontplooiing en gemeenschapsvorming (...)"

Verder is er ruime aandacht voor het verenigingsleven. De beleidsnota beschrijft het verenigingsleven als een vorm van sociaal kapitaal. "Zij zijn bij uitstek de uitdrukking van de vele particuliere projecten die burgers uit vrije wil en met inzet van meestal vrijwillige energie dragen. Ze maken van een groep mensen een eenheid (ver-enigen). Ongeacht de focus of het thema dat hen samenbrengt, de vereniging betekent vooral een ontmoetingsplaats waar het plezierig is om samen dingen te ondernemen."

In het hoofdstuk over het lokaal cultuurbeleid wordt ook een brug gemaakt met het sociaal-cultureel weefsel: "Bij de beoordeling van de cultuurbeleidsplannen zal speciale aandacht worden besteed aan stimulerende initiatieven ter bevordering van het sociaal-cultureel weefsel in de steden, onder meer in samenhang met sociaal-artistieke projecten."

Globaal kan je stellen dat hier sprake is van continuïteit met de vorige beleidsnota en het regeerakkoord.

3. BESCHOUWINGEN

3.1. Een ideologische situering

Het is delicaat de ideologische achtergronden van de expliciete keuze voor gemeenschapsvorming te schetsen, net omdat die te situeren zijn in een woelige politieke context. Maar het feit dat het begrip door minister Bert Anciaux werd gelanceerd, verplicht ons daarop in te gaan. Het is echter duidelijk dat de voedingsbodem aanwezig was in de samenleving - zie de partijprogramma's van de verschillende partijen.

Deze minister en zijn kabinet echoden de tendens. Maar er is toch meer. In de beginselverklaring van Spirit, meer bepaald in het hoofdstuk over Cultuur, wordt deze denkwijze al aangebracht. Het draagt de titel "Cultuur: bindmiddel tussen individu & gemeenschap" en stelt: "Cultuur is voor ons een centraal gegeven in de ontwikkeling van het individu en de gemeenschap. Een actieve cultuurpolitiek is het cement tussen het individu en de gemeenschap. De overheid moet de openheid en de ruimte voor vrije cultuurbeleving in al zijn

mogelijke aspecten niet enkel waarborgen, maar ook koesteren als fundament van open samenlevingen. (...) Cultuur versterkt ook de lokale samenleving, door het versterken van de netwerken van verenigingen. (...)"

Uit deze tekst blijkt dat de kiemen van 'gemeenschapsvorming' reeds langer aanwezig waren. De wil om de kloof tussen een beleid dat vertrekt van het individu en een beleid dat vertrek van het collectieve te overbruggen, wordt hier al aangegeven. Vooral zinnen als 'het cement tussen het individu en de gemeenschap" en "bindmiddel tussen individu en gemeenschap" illustreren dit.

Het bepalen van de rol van de sociale structuur (de samenleving) en de verantwoordelijkheid van het individu, is ook kenmerkend voor de rechtvaardigheidstheorie van onder meer John Rawls, de politieke filosoof, waar het denkkader van Spirit op gebouwd is. Het heeft een programma dat gebouwd is op drie principes: vrijheid, gelijke kansen en verantwoordelijkheid. Vooral het derde principe heeft betrekking op de gemeenschap. Solidariteit in Vlaanderen en met de rest van de wereld is een evidentie.

In 1999 trad de eerste paar-groene regering aan. Ze verenigde partijen die tegengestelde visies hadden op de plaats en de verantwoordelijkheid van het individu en de gemeenschap. VU&ID en Agalev maakten de brug tussen beide benaderingen en konden daardoor hun stempel zetten op het beleid, elk binnen hun bevoegdheden.

3.2. Doorwerking?

Eerst dit: na een opzoeking in Mediargus, de databank van de geschreven pers vind ik in het voorbije jaar (gedacht als seizoenen of werkjaren) 45 persartikelen waarin het woord gemeenschapsvorming is opgenomen. In deze stukken wordt naar diverse activiteiten verwezen, dusdanig dat het woord eigenlijk als een containerbegrip wordt gehanteerd voor alles wat te maken heeft met het versterken van sociale cohesie en het tegengaan van verzuring, voornamelijk in lokale gemeenschappen. Het aantal vermeldingen in Mediargus is zowat gelijk in voorafgaande jaren, telkens zo'n 50, tot medio 2000. Daarvoor komt het woord haast niet voor in de geschreven media. In een beperkt aantal gevallen werd het gebruikt in het kader van ontwikkelingssamenwerking en in het kader van religieuze gemeenschappen. Daarmee is het duidelijk dat het als begrip is gelanceerd tijdens de periode van minister van Cultuur Bert Anciaux. Hij trad aan in juli 1999.

Het concept is nog erg vers en derhalve nog onvoldoende onderzocht, noch uitgewerkt. Gemeenschapsvorming is een eerder vaag begrip en dat is lastig om er op het terrein, in de praktijk, mee om te gaan. Er zijn van beleidswege weinig teksten geproduceerd om een en ander te verduidelijken. Er werd eigenlijk gerekend op de creativiteit en inventiviteit van het culturele veld zelf. Dat gebeurt ook wel, alleen is de invulling erg divers. Maar is dat eigenlijk een probleem te noemen?

De verschillende steunpunten maken momenteel werk van trajecten om deze dimensie uit te diepen. Vooral de cultuurcentra hebben de nodige moeite om zich dit nieuwe concept eigen te maken. Ook het sociaal-cultureel werk moet de nodige inspanningen doen om er mee om te gaan.

Cultuur Lokaal ontwikkelt momenteel een eigen traject. Het heeft Cosmopolis aangezocht voor de ondersteuning. Binnen de context van het lokaal cultuurbeleid staan zowel theorie-vorming als de praktijk amper in de kinderschoenen. Maar dit leidt voorlopig allerminst tot eenduidige interpretaties… De uitklaring van het begrip zou in eerste instantie gebeuren door goede praktijkvoorbeelden naar de oppervlakte te brengen en door reflectie. Er wordt samengewerkt met VCOB en Kunst en Democratie.

Maria Bouverne-De Bie schreef een interessante maar moeilijk te operationaliseren discussietekst voor Socius. Ze probeert een antwoord te geven op de vraag wat de rol is van het sociaal-cultureel werk op het vlak van gemeenschapsvorming? Ze onderscheidt twee omschrijvingen van gemeenschapsvorming.

De eerste stelt dat het gaat om opvoeding tot democratie, om verantwoord burgerschap. De redenering hierbij is dat het ontwikkelen van individuele autonomie en van een eigen identiteit als (ped)agogische doelstellingen de laatste decennia te zeer op de voorgrond kwamen te staan. Vanuit deze analyse wordt gesteld dat er nood is aan een democratisch - pedagogisch perspectief, waarin mensen opnieuw leren rekening te houden met de belangen van anderen, en zich in te leven in de situatie van anderen.

De tweede, de realisatie van burgerschap, vertrekt vanuit het besef dat mensen door en door sociale wezens zijn, die met hun sociale wereld verbonden zijn en in de interactie met deze omgeving een identiteit ontwikkelen. Deze identiteit is geen vaststaand, omlijnd gegeven, maar een actief proces, waarin mensen een beeld construeren van zichzelf in relatie tot hun omgeving, en waarbij ze hun eigen verhaal voortdurend herschrijven. In dit verhaal ontwikkelen zij een meervoudige identiteit.

De bijdrage die het sociaal cultureel werk kan leveren tot gemeenschapsvorming verschilt naargelang de opvatting over wat onder gemeenschapsvorming verstaan wordt.

Het is ook interessant te verwijzen naar het artikel van Gunter Claes in Vorming van mei 2002. Hij onderscheidt drie aspecten binnen de gemeenschapsvormende functie: de netwerkvorming, de culturele component en de actiecomponent. De netwerkvorming (relationele functie) verwijst naar het bij elkaar houden van mensen en het ontwikkelen en in stand houden van het sociaal weefsel (o.a. via sociaal-culturele verenigingen, buurtcomités, dorps- en wijkraden, zelfhulpgroepen,…). Roels en Hinnekint (1994, p 93-110) spreken ook over de culturele component: het werken aan collectieve of gedeelde opvattingen, normen en waarden (o.a. via het aanbod van bibliotheken, cultuurcentra,

vormingsinstellingen en sociaal-culturele verenigingen,…). En er is de actiecomponent die mensen aanzet tot het opnemen van hun verantwoordelijkheid voor de gemeenschap (o.a. via acties van sociaal-culturele verenigingen, natuurbewegingen, milieubewegingen, of rond de noord-zuidproblematiek ,…).

Claes maakt een interessante brug tussen het verenigingsleven en het lokaal cultuurbeleid. Het verdient volgens hem aanbeveling om gemeenschapsvorming te zien als een expliciete doelstelling van het lokaal cultuurbeleid. "Naast het feit dat gemeenschapsvorming een impliciet gevolg is bij elke activiteit, zijn er extra inspanningen nodig met gemeenschapsvorming als expliciet doel. Via samenwerkingsverbanden met het sociaal-cultureel werk kan het cultuur- of gemeenschapscentrum meerwaarde geven aan haar eigen aanbod en vergroot ze de betrokkenheid van de inwoners bij haar werking. Deze centra zijn op zich niet meer dan gebouwen, in de meeste gevallen met een eigen programmering. Indien die infrastructuur samenwerkt met het plaatselijk verenigingsleven en met het bredere middenveld, dan komen die gebouwen tot leven en vormen ze een voedingsbodem voor gemeenschapsleven."

3.3. Gemeenschaps- of gemeenschappenvorming?

Een merkwaardige beschouwing stond in een nummer uit 2004 van Tertio, het Christelijke Opinieweekblad. De auteur, Guido Dierckx, bekeek het meest radicale alternatief van paars-groen en vergeleek de toenmalige twee oppositiepartijen in het Vlaams parlement, nl. CD&V en het Vlaams Blok. Hoe sterk is de convergentie? Volgens de auteur voeren beide partijen gemeenschapsvorming hoog in het vaandel en zijn daarom afkerig van het individualisme van de liberalen. Het zijn beide communitaristische partijen. Zij vinden dat individuen niet gemaakt zijn om te leven in een grootschalige, kille en onpersoonlijke samenleving. Ze hebben behoefte aan een onderkomen in hechte gemeenschappen waarin de relaties met hun medemensen meer intensiteit en kwaliteit krijgen. Daarin komen de sociaal-personalisten van CD&V en de volksnationalisten van het Blok overeen. Maar hier gaan ze ook uiteen, aldus de auteur. CD&V en Blok hebben immers een ander ideaal van gemeenschapsvorming voor ogen. Het Blok heeft een vrij exclusieve voorkeur voor de sociaal-culturele volksgemeenschap. De sociaal-personalisten verkiezen allerlei vormen van vrije vereniging, waarvan het gezin de eerste, maar niet de enige is.

Dat laatste kenmerk, nl. het zich verenigingen in verschillende verbanden, is overigens niet exclusief voor personalisten. Met uitzondering van de liberale familie, waar het individu een centrale plek krijgt in het cultuurbeleid, besteden de andere partijen vormen van zich verenigen als uitermate belangrijk. Het is een centrale pilaar van hun visie op sociale cohesie. Als er derhalve meerdere vormen bestaan van zich verenigingen, dan kan het niet anders dat we identiteit als een dynamisch en pluraal gegeven beschouwen, en derhalve beschouwen we ook gemeenschappen als wisselend en pluraal. Laat me een fictief voorbeeld nemen dat ik benoem, voor het gemak van de beschrijving met 'ik'.

Ik ben hetero, net vijftiger, vader van een gezin met vijf kinderen, Vlaams volksvertegenwoordiger, wielertoerist, amateur-ornitoloog, gepassioneerd jazz-liefhebber, boekenverzamelaar, contrabassist, West-Vlaming, bewoner van deze straat, organisator van een humorfestival enz... Mijn zeer uiteenlopende en vooral uiterlijke identiteitskenmerken leiden ertoe dat ik lid ben van een gezin, van een buurt, van een wielerclub, van een natuurvereniging, van een orkest enz... Ik maak dus deel uit van heel wat verschillende gemeenschappen. Mijn kleurpalet is zeer divers en kleurig en zelfs uniek. Dat is eigenlijk het geval voor zowat elke burger, al kan dit in omvang en intensiteit variëren. Als ik ga repeteren met een amateursorkest, of ga wandelen met de natuurvereniging, telkens is er sprake van een hoofdmotief (bijv. muziek maken, vogels kijken ...) en van een aantal nevenmotieven. Van deze nevenmotieven is het deel uitmaken van een groep van min of meer gelijkgezinde mensen voor mij belangrijk. Uiteraard kan ik ook kiezen voor een andere levenswijze die veel meer geënt is op individuele tijdsbesteding en waarbij ik veel minder contacten met andere mensen leg. Of ik kan vereenzaamd of geïsoleerd raken door externe omstandigheden zoals ziekte, immobiliteit enz. Maar meestal zijn er min of meer frequente intermenselijke contacten, al is het aan de schoolpoort, de bushalte, de bank in het park. Gemeenschapsvorming is alles wat er op gericht is de vorming van deze variëteit van gemeenschappen te bevorderen en de beleveniskwaliteit van de deelnemers zo hoog mogelijk te maken.

Deze politieke keuze is ingegeven door een aantal maatschappelijke evoluties. De politieke partijen die gemeenschapsvorming in het vaandel voeren, kiezen bewust voor deze dimensie, los van het feit of ze die dimensie nu versterking van sociale samenhang of gemeenschapsvorming of nog anders noemen. En die gemeenschappen zijn niet steeds geografisch te vatten, ze kunnen thematisch zijn, zelfs internationaal (bijv. chatgroepen). Het uitgangspunt is de overtuiging dat de mens een sociaal wezen is die zich vormt en ontwikkelt in relatie met en tot de anderen, die zich gelukkiger voelt in sociaal contact dan geïsoleerd, en dat op die wijze een harmonieuze samenleving tot stand komt van zeer diverse gemeenschappen van mensen. Gemeenschappen van buurtbewoners, voetballers, koorleden, Marokkaanse meisjes, leden van een KAV-afdeling, deelnemers aan een workshop Afrikaans slagwerk enzovoort. De doelstelling om te werken aan gemeenschapsvorming is neutraal ten opzichte van de keuze van de activiteit zelf. Het spreekt voor zichzelf dat een harmonie-orkest daar anders mee omgaat dan een cultuurcentrum, een lokale Davidsfondsafdeling anders dan de schaakclub, het wijkcomité anders dan een sociaal-artistieke werking, een cultuurcentrum anders dan sportclub. Elke organisatie benadert de thematiek op de eigen wijze, vanuit de eigen doelstellingen en de eigen methoden. Niet elke organisatie moet dit in de eigen doelen opnemen. Vaak is dat niet eens zo, maar is het wel een impliciet gevolg van de wijze van werken.

Gemeenschapsvorming is niet noodzakelijk een opdracht voor elke organisatie. Vandaar dat de regelgever gekozen heeft om de gemeenschapsvormende opdracht wel toe te kennen aan gemeenschapscentra en niet aan (bijv.) kunstencentra. Gemeenschapscentra

zijn publieke voorzieningen (gemeentelijk) en hebben een dienstbare opdracht voor hun gemeenschap terwijl kunstencentra particuliere organisaties zijn die dienstbaar zijn aan kunstenaars en aan publieken. Dit is een belangrijk verschil.

3.4. Back tot basics

Krist Biebauw schreef reeds in 2000 een artikel over cultuurcentra en gemeenschapsvorming, tijdens de voorbereidende discussies over het lokaal cultuurbeleid. Het artikel blijft ook vandaag erg betekenisvol. Hij start met "Zonder twijfel wijzen sommigen het begrip gemeenschapsvorming integraal af omwille van de potentiële betutteling die daarmee gepaard kan gaan. (...) Het individu moet in die optiek de volledige vrijheid genieten om eigen waarden en normen te bepalen. Helaas lijkt de emanciperende individualiseringsgedachte geleid te hebben tot een fundamentele aantasting van de sociale cohesie van onze maatschappij, waardoor de huidige emanciperende waarde ervan betwijfeld kan worden. Een minimum aan gemeenschap is immers noodzakelijk om het eigen ik te kunnen bepalen."

Hij gaat in op de invulling van gemeenschapsvorming voor cultuurcentra. Je kan die op twee manieren begrijpen, enerzijds als een poging om de interne samenhang van onze samenleving te (her)stimuleren, anderzijds als een middel om het individu te helpen zich te ontplooien in relatie tot die samenleving.

Hij meent dat cultuurcentra - volgens mij geldt dat voor alle culturele organisaties die dat willen - de sociale cohesie kunnen versterken en doelbewust kunnen streven naar interactie tussen diverse maatschappelijke geledingen. Het gaat hierbij niet alleen over over wie in de marge is terecht gekomen, maar ook over grote aantallen financieel bemiddelde, zelfverklaarde gewone mensen die evenzeer het gevoel hebben aan de rand te staan, simpelweg omdat ze de toenemende complexiteit van onze leefwereld niet meer begrijpen. Tussen die Jannen-met-de-pet en de hoogopgeleiden lijkt een dialoog nog amper mogelijk, wat een ideale voedingsbodem vormt voor politiek populisme dat bedreigend is voor onze democratische waarden.

Biebauw heeft dik gelijk als hij stelt dat het één van de belangrijkste doelstellingen zou moeten zijn om tot een interactie te komen tussen uiteenlopende groepen in onze samenleving. Helaas, de cultuursector bereikt vooral de middenklasse, terwijl het eigenlijk moet werken aan interactie tussen oud en jong, allochtoon en autochtoon… Hier ligt nog een andere een uitdaging. Er zijn nieuwe vormen van netwerken in opbouw en het is een belangrijke taak van lokale overheden om hen (o.a. via gemeenschapscentra) te ondersteunen.

Natuurlijk blijft het bijzonder nuttig om de traditionelere verenigingsvormen te ondersteunen. Er zou immers een rechtstreeks verband zijn tussen het verenigingsleven en democratische participatie. Mensen die zich verenigen hebben een sterkere democratische ingesteldheid. Maar dat wordt dan weer in vraag gesteld door Marc Hooghe. Hij onderzocht in 2001 of er een causale relatie is tussen het verenigingsleven en een democratische politieke cultuur. Dragen alle verenigingen bij tot de democratie? Sinds de publicatie van de werken van Robert Putnam in de Verenigde Staten en onderzoek in eigen land, is er weer veel interesse voor die dimensie voor het verenigingsleven. Vooral de verenigingen zelf, aldus Hooghe, worden het niet moe telkens te benadrukken hoe belangrijk ze wel zijn als 'leerschool van de democratie'. In werkelijkheid is het verband tussen deelname aan het verenigingsleven en de aanwezigheid van een democratische politieke cultuur echter niet zo eenvoudig. Uit onderzoek naar de precieze causale mechanismen blijkt dat lidmaatschap geen mirakeloplossing is, maar dat ook de cultuur die binnen een vereniging wordt opgebouwd van cruciaal belang is voor de democratische effecten van die vereniging.

Daarmee durf ik onderlijnen dat gemeenschapsvorming uit veel meer bestaat dan uit verschillende vormen van georganiseerd verenigingsleven. Alle formele en vooral informele netwerken en contacten spelen een rol. De overheid kan hier hooguit voorwaardenscheppend optreden.

Cultuurfunctionarissen, beleidscoördinatoren, sociaal-culturele werkers en andere medewerkers moeten meer nadruk leggen op hun agogische taak, of hun bemiddelende rol zoals hoger geschetst. Werken in wijken en buurten, voorstellen presenteren op onverwachte plekken, actief op zoek gaan naar publieken, samenwerken met organisaties allerlei, ondersteuning bieden aan allerlei nieuwe verbanden, en vooral mensen en groepen stimuleren en deze mensen ondersteunen die zelf met nieuwe initiatieven en voorstellen voor de pinnen komen in plaats van het over te nemen of hyperprofessioneel op de rails te zetten.

3.5. Ontzuiling - individualisering?

Men kan zich de vraag stellen of de aandacht die gemeenschapsvorming krijgt een relatie zou hebben met de verdergaande ontzuiling in de samenleving? Het is een feit dat in een verzuilde omgeving er haast automatisch een grotere samenhang was, meer cohesie en meer verbanden waarin mensen waren opgenomen. De verbanden waren daarenboven tamelijk tot zeer stabiel. Mensen werden geboren in een filosofisch zuil en bleven er meestal hun hele leven ook deel van uitmaken. Het proces van ontzuiling, zeker in de sfeer van de niet-formele tijd, is al enkele decennia aan de gang. Ze heeft in het algemeen geleid tot een emancipatie van de burger. Die kwam los van de beklemming van de zuil met zijn instituties van de school over de pastoor tot de mutualiteit. Mensen kregen veel ruimere individuele keuzemogelijkheden. Deze emancipatie als gevolg van de ontzuiling spoort samen met de toename van de individualisering in de samenleving. Ongeacht of er een causaal verband bestaat tussen beide evoluties – ongetwijfeld spelen er nog vele andere factoren een rol - stellen we wel vast dat beide processen zich tegelijk afspelen.

De evolutie is nog te recent om ze nu reeds als een besluit te benoemen, maar het valt wel op dat de aandacht voor gemeenschapsvorming wordt beschouwd als een tegengewicht tegen het proces van individualisering. Het is als het ware een zoektocht naar een nieuwe vormen van geborgenheid en steun, buiten het schema van de traditionele verzuiling. Die gaat uit van een impliciete visie, nl. dat een persoon zich slechts ontwikkelen in relatie tot een gemeenschap of meerdere gemeenschappen.

4. TOT BESLUIT

Zoals net gesteld, een en ander is te jong om er doorgedreven besluiten uit te trekken, daarom beperk ik me tot een aantal tendensen.

Het eerste en het belangrijkste besluit is dat er een groeiende aandacht is voor gemeenschapsvorming maar ook voor het verenigingsleven, voor de versterking van de sociale cohesie, kortom voor alle telgen die je kan bijeenbrengen onder de grote paraplu van gemeenschapsopbouw. We zien deze evolutie bij zowat alle democratische partijen. De rol van gemeenschappen en groepen krijgt een stevige nieuwe aandacht na een sterke periode waarin de emancipatie van het individu centraal stond.

Er is een belangrijke verschuiving in het (cultuur)beleid. Het is duidelijk dat we te maken hebben met een beleid dat de nadruk legt op a) het belang van het actief proces van gemeenschap maken en vormen en op b) van de ontplooiing van de persoon/ personen in samenhang met de gemeenschap(pen). Dat wordt duidelijk geïllustreerd in (bijvoorbeeld) het sociaal-cultureel werk, in het bijzonder in de evolutie van de ontmoetingsfunctie naar de functie gemeenschapsvorming, dit is veel meer dan semantiek.

Maar gemeenschapsvorming staat ook in relatie tot burgerschap (en democratie). Ook hiervoor is er nood aan een interactie en wisselwerking tussen het individu en de gemeenschappen in de vorming van de identiteiten van zowel personen individueel als groepen.

In die zin is het cultuurbeleid een cruciaal instrument geworden. In het lokaal cultuurbeleid gaat het voor lokale besturen over veel meer dan een beleid in de sfeer van de vrijetijdsbesteding. Het is een proces van vorming van de lokale samenlevingen en gemeenschappen: door middel van cultuur en culturele activiteiten komen tot een verdraagzame en open samenleving. Het maatschappelijk (sociaal) doel is in evenwicht met het cultureel (artistiek) doel. Er wordt steeds meer afstand genomen van een vrijblijvend programma en loutere aanbodgerichte benadering.

Het woord gemeenschapsvorming is ingeburgerd. Maar het is helaas een te ruim containerbegrip geworden. Er is geen eenduidige lezing. De inhoud en het begrippenkader dienen dringend verder uitgeklaard, verdiept en geoperationaliseerd te worden. Dit is

deels de verantwoordelijkheid van de overheid maar ook van het het veld, in het bijzonder van de bovenbouw zoals de steunpunten. Dit vergt wel enige tijd, de nodige ervaringen en experimenten.

Bart Caron

Bart Caron is Vlaams volksvertegenwoordiger (Spirit) sinds 2004. Daarvoor was hij kabinetschef bij de ministers Paul Van Grembergen en Bert Anciaux, coördinator van Brugge 2002, culturele hoofdstad van Europa, beleidsmedewerker bij de VVVSG (Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten) en cultuurfunctionaris in het cultuurcentrum en de ontmoetingscentra van Kortrijk. Hij is ook contrabassist en auteur van talrijke artikels over kunst- en cultuurbeleid.

BRONNEN

"BAAS IN EIGEN LAND", Vlaams Blok verkiezingsprogramma, Brussel, 1999

BAERT, Herman; DE VRIENDT, Johan en KETELSLEGERS, Bart (2002): "Wat is een sociaal-culturele methodiek?" Brussel: SoCiuS, Steunpunt voor Sociaal-Cultureel Werk. Gebaseerd op BAERT, Prof. Dr. Herman en KETELSLEGERS, Bart (2002): "Sociaal-culturele methodiek: concept en methodiekontwikkeling", Leuven: Centrum voor Sociale en Beroepspedagogiek, K.U.Leuven.

BELEIDSBRIEF CULTUUR 2001

BELEIDSBRIEF CULTUUR 2002

BELEIDSBRIEF CULTUUR 2002

BELEIDSBRIEF CULTUUR 2004

BELEIDSNOTA CULTUUR 2000 - 2004

BELEIDSNOTA CULTUUR, 2004 - 2009

BIEBAUW, Krist: "Gemeenschapsvorming door cultuurspreiding: Over participatiebeleid, projectwerking en culturele centra.", niet gepubliceerde tekst

BOUVERNE-DE BIE, Maria (2005): "Wat de rol is van het sociaal-cultureel werk op het vlak van gemeenschapsvorming? Sociaal-cultureel werk: van burgerdeugd naar realisatie van burgerschap?" Discussietekst visiedag 5 oktober 2005, brussel: SoCiuS

BOUWSTENEN VOOR HET DECREET & BESLUIT VOOR DE SOCIAAL-CULTURELE VERENIGINGEN, VORMINGSINSTELLINGEN EN BEWEGINGEN, februari 2001

CLAES, Gunter (2000) "Sociaal-cultureel werk en lokaal cultuurbeleid, een siamese tweeling?" In: Vorming nr. 5, mei 2002

CVP-VERKIEZINGSPROGRAMMA '99, Cultuurbeleid

DE TOEKOMST IS GROEN, verkiezingsprogramma 13 juni 1999, Agalev

DIERCKX, Guido: in Tertio, Christelijk Opinieweekblad, 224 - 26 mei 2004 - p. 1 en 3-4

FOV-STANDPUNT over het ontwerp van decreet voor het sociaal-cultureel volwassenenwerk, 8 januari 2002.

HET GEMEENTELIJK CULTUURBELEID, Bouwstenen voor het voorontwerp van decreet houdende het stimuleren van een kwalitatief en integraal gemeentelijk cultuurbeleid, 8 mei 2000

HINNEKINT, Huib en ROELS, Renaat (1994): "Sociaal-cultureel werk in de Vlaamse Gemeenschap, functies en toekomst van het jeugdwerk, het openbaar bibliotheekwerk en het volksontwikkelingswerk." Leuven:Acco.
ONS LAND KAN BETER, Voor de verandering, Verkiezingsprogramma VLD 1999
PROGRAMMA VLD Vlaamse en Europese verkiezingen 13 juni 2004
PROGRAMMA VLAAMSE VERKIEZINGEN, 13 juni 2004, Spirit
RAWLS, John (1999): "A Theory of Justice" Harvard: Harvard University Press. (2006): "Een theorie van rechtvaardigheid." Nederlandse vertaling, Rotterdam: Lemniscaat.
REGEERAKKOORD 2004, Vertrouwen geven, verantwoordelijkheid nemen, Vlaamse Regering 2004 – 2009
STANDPUNT BIJ DE BOUWSTENENNOTA voor het decreet en besluit voor de sociaal-culturele verenigingen, vormingsinstellingen en bewegingen, SoCiuS, , Steunpunt voor Sociaal-Cultureel Werk, 16.05.2001
SWYNGEDOUW, Marc; VANDER WEYDEN, Patrick; BLAISE, Pierre en SÄGESSER, Caroline (2005): "De politiek en het verenigingsleven in België? Een eerste verkenning van het politieke landschap en van de vertaling van de standpunten in de regeerakkoorden?" Brussel: Koning Boudewijnstichting.
VERA ZOEKT 280.000 MENSEN voor wie politiek over inhoud gaat. Groen! uitgebreid programma voor de Vlaamse verkiezingen van 13 juni 2004
VERKIEZINGSPROGRAMMA 2004, Vlaams Parlement, Vlaams Belang
VERKIEZINGSPROGRAMMA VLAAMSE VERKIEZINGEN (juni 2004), N-VA
VERKIEZINGSPROGRAMMA VU&ID 13 juni 1999
VLAAMS PROGRAMMA, 13 juni 2004, sp.a
VLAAMS REGEERAKKOORD van 1999-2004 'Een nieuw project voor Vlaanderen'
VLAAMS VERKIEZINGSPROGRAMMA CD&V, 13 juni 2004

http://www.gemeenschapscentra.be/gemeenschap/index.asp

CITATEN:

Fred Dhont (directeur SoCiuS): *"Het sociaal-cultureel werk bestaat ondanks een turbulente geschiedenis nog altijd. 12 994 afdelingen van verenigingen waar mensen leren, gemeenschap vormen, aan cultuur participeren en maatschappelijk actief zijn. Meer dan 65 000 uren vorming per jaar waar mensen deelnemen aan een initiatief van een gespecialiseerde vormingsinstelling. Meer dan 30 maatschappelijke thema's van anders omgaan met geld tot duurzame landbouw, gedragen door bewegingen van mensen, gericht op verandering. Dertien volkshogescholen die allerlei programma's, projecten en activiteiten ontwerpen rond de meest diverse thema's voor en met volwassenen." ("Visie", in WisselWERK, nr 3, derde jaargang, p. 3)*

Luk Scheers *(stafmedewerker Vormingplus regio Antwerpen): "Dat ook positief gedrag in de wijk wordt overgenomen, zoals het vegen van de stoep, het aanbrengen van kerstversiering... en dat enkelen reeds met goed gevolg communiceren met hun buren, hen vertellen waar ze huisvuilzakken kunnen kopen, wanneer ze die zakken moeten buiten zetten..., leidt als vanzelf naar het netwerkidee. Zo ontstaan de borstelburen. Ze zullen hun stoep regelmatig vegen met een opvallend geel gekleurde borstel. Continu voorbeeldgedrage, ondermeer door op drie kruispunten en twee pleintjes het sluikstort elke dag op te ruimen en weg te bergen in grote rode zakken (met het logo van de vegende borstelbuur eropp en continu aanspreken en informeren (of tonen en wijzen wegens vele vreemde talen) worden de onderbouw van dit opzet." (Een nog niet gepliceerd artikel voor WisselWERK)*

Isabelle Volckaert *(coördinator van de vzw vrijwilligerswerking BM): "De vrijwilligers van de vzw Vrijwilligerswerking BM vervoeren vaak niet-actieve, vereenzaamde of geisoleerde ouderen en S-Plus organiseert sociaal-culturele activiteiten. De combinatie van die twee elementen bleek de oplossing om het mobiliteitsprobleem op te lossen en tegelijk ouderen opnieuw actief te laten deelnemen aan het verenigingsleven." (een artikel in WisselWERK, nr. 4, derde jaargang)*

Campagnebrief van VAKA/Hand in Hand: *"De campagne 'zonder haat straat' loopt als een trein. De affiches vliegen bij honderden de deur uit. Zoals het zich laat aanzien zijn weldra alle straten in België haat- en conflictvrij. Wie bijvoorbeeld de moeiteneemt om eens poolshoogte te gaan nemen in Berchem, Borgerhout of andere Antwerpse rondgemeenten kan niet meer om de realiteit heen: de affiches zijn 'the hottest item in town": werkmanswoning, rijtjeshuis, riante villa én fermette zijn unaniem in hun afwijzing van een straat waar ongenoegen en verdeeldheid heerst." (Campagnebrief VAKA/Hand in Hand, nr. 3, jaargang 14, p.3)*

SOCIAAL-CULTUREEL WERK: VAN BURGERDEUGD NAAR REALISATIE VAN BURGERSCHAP?

Maria Bouverne-De Bie, Luc De Droogh en Griet Verschelden

)(Samenvatting

De auteurs benaderen gemeenschapsvorming vanuit een agogische invalshoek. Ze vragen zich af wat een sociaal-culturele werker aan moet met een uiterst complex begrip als gemeenschapsvorming. In hun bijdrage willen ze laten zien hoe het begrip historisch is geëvolueerd en welke knopen in de ontwikkeling ervoor zorgen dat gemeenschapsvorming in het sociaal-cultureel werk een belangrijke maar ook ontzettend moeilijke opgave is. Ze geven ook aan welke aanzetten hun niet bevredigen. Meer concreet vragen ze zich af of de identiteitsvorming van het sociaal-cultureel werk zich rond het begrip 'sociaal-culturele methodiek' dient te ontwikkelen. Ze schuwen het ook niet om de grote lijnen van een alternatieve denkrichting te schetsen: gemeenschapsvorming als realisatie van burgerschap. Ze treden daarmee in de voetsporen treden van Oskar Negt en Paulo Freire die in de eerste plaats vertrokken van een maatschappelijke en historische analyse: het leren begrijpen van de samenleving en wat de ontwikkelingen daarvan betekenen voor de eigen situatie en het de relatie met anderen.

PRELUDE

Frituur Richard, hartje Borgerhout, honderd meter van de dichtstbijzijnde halte van Antwerpens inmiddels beruchte buslijn 23 en elke dag het toneel van 'kleine ontmoetingen', vaak multicultureel gekleurd. Ooit volkomen terecht bekroond met een integratieprijs, waken Richard en zijn zoon M. erover dat iederéén welkom is en dat niémand voorkruipt. Als men geen cholesterolproblemen kent in de hemel, is Frituur Richard een mooi voorbeeld van een rechtvaardige samenleving waarin over ieders gelijke kansen wordt gewaakt, waarin geen plaats is voor discriminatie en waarin volkomen vreemden grappend en serieus van gedachten wisselen, de samenleving en het samenleven van commentaar voorzien, mekaar zo toch even ontmoeten én op die manier er een heel klein beetje mee ervoor zorgen dat we 'gemeenschap vormen'. Frituur Richard is overigens ook een bloeiend bedrijf.

In een vorig nummer van WisselWERK stond een boeiend verhaal over hoe het Willemsfonds en de Unie van Turkse Verenigingen als erkende sociaal-culturele verenigingen met mekaar intense uitwisselingsprocessen hebben opgezet; hoe door die ontmoetingen twee verenigingen en hun leden mekaar beter leren kennen en hoe beide verenigingen door die ontmoeting ook als verenigingen veranderen (zie Wisselwerk, jaargang 3, nr. 1). Sinds een aantal jaren worden 'verenigingen waar armen het woord nemen' erkend en gesubsidieerd door de Vlaamse gemeenschap als welzijnsorganisaties. Hun opdracht is onder meer om het totale beleid kritisch te bevragen vanuit het besef dat de waarden en normen van waaruit de leidende klasse beleid maakt, vaak niet de waarden en normen van iedereen in de samenleving zijn. Het beleid erkent door deze verenigingen een stem te geven op zijn minst impliciet dat wij er al te vaak vanuit gaan dat onze normen en waarden door iedereen gedeeld worden. Men wil armen op die manier een georganiseerde stem geven om mee beleid te maken en het monoculturele denken te doorbreken en te helpen mee een (andere) samenleving te maken.

Gemeenschapsvorming is een gebeuren: individu, organisatie en samenleving grijpen telkens op mekaar in – het gebeurt. Het wordt door mensen gedaan maar kan toch niet bewust worden gestuurd vanuit één of andere blauwdruk. Hoger vermelde voorbeelden zijn wat ons betreft mooie voorbeelden van gemeenschapsvorming. In Frituur Richard niet intentioneel maar het gebeurt ook daar en is ten minste even belangrijk als wat intentioneel gebeurt via het project van het Willemsfonds en de Unie van Turkse verenigingen of door de verenigingen waar armen het woord nemen.

Het vormen van gemeenschap was altijd al een zeer ingewikkeld gebeuren maar is vandaag in een wereld waarin we ook lokaal de mondialisering ervaren nog veel complexer geworden. Wat ooit vanzelfsprekend leek – de 'afgrenzing' van onze identiteit als Vlaming, de gemeenschap waar wij deel van uitmaken, is niet langer vanzelfsprekend. De functie van gemeenschapsvorming in het sociaal-cultureel werk bestaat er onder meer in dat we door er met elkaar in het kader van verenigingen, bewegingen of volkshogescholen hardop over te praten en vooral ook door met mekaar om te gaan, opnieuw uitvinden wat 'identiteit' kan zijn, hoe we een gemeenschap kunnen vormen. Zo maken én veranderen we voortdurend het samenleven, onze gemeenschap, onze menigvuldige identiteiten.

Wat ooit vanzelf sprak, spreekt niet meer vanzelf. De massamedia brengen het verschil, klaar voor consumptie, als passieve toeschouwer bij ons over de vloer. Gemeenschap maken is vandaag een hele opgave. We leven in het besef van het verschil en toch moeten we zoeken naar wat ons bindt. Bovendien staan er niet alleen vraagtekens bij elke identiteit, bij elke gemeenschap – of het nu gaat over de Vlaamse of de Marokkaanse identiteit of gemeenschap. De concepten van identiteit en gemeenschap – het idee dat er zoiets zou kunnen bestaan – liggen onder vuur. Hoeveel identiteiten heeft een jonge Antwerpenaar met analfabete Berbergrootouders, die opgroeit in Antwerpen en ten minste drie of vier talen beheerst (Berbers, Marokkaans-Arabisch, Nederlands en ook nog wat Frans en Engels), die hij of zij al naargelang de context voortdurend wisselend kan gebruiken. Hoeveel identiteiten heeft een hoogopgeleide Vlaming van eigen bodem, die regelmatig voor zijn werk in het buitenland verblijft, die in een internationaal georiënteerd bedrijf in het Engels werkt… En er worden danig veel 'gemeenschappen' gevormd in onze samenleving.

***Wissel*WERK** CAHIER | 2006 | BURGERDEUGD NR REALISATIE BURGERSCHAP? p.122-135

Wat moet je nu doen met die uiterst complexe 'gegevens' als sociaal-cultureel werker die als opdracht heeft aan gemeenschapsvorming te doen? In onze bijdrage willen we laten zien hoe gemeenschapsvorming historisch is geëvolueerd. Welke knopen er in die ontwikkeling zorg voor dragen dat dit vandaag in het sociaal-cultureel werk een belangrijke maar ook ontzettend moeilijke opgave is. We willen ook tonen welke aanzetten volgens ons niet bevredigend zijn en we willen proberen om een alternatieve denkrichting in grote lijnen wat te schetsen. De bovenstaande verhalen komen dan terug naar boven.

GEMEENSCHAPSVORMING VAN OUD NAAR NIEUW

'Gemeenschapsvorming' is van oudsher een belangrijke doelstelling van het sociaal-cultureel werk. Initiatieven van 'volksopvoeding' verwierven vanaf het midden van de negentiende eeuw een herkenbare plaats in de samenleving. Zij weerspiegelden vanaf toen tot in de jaren zestig van de vorige eeuw de verschillende ideologische stromingen in de samenleving en gaven binnen een verzuilde werkelijkheid vorm aan de waarden die men in de 'eigen gemeenschap' – de eigen zuil – hoogachtte.

Vanaf de jaren zestig zien we die verzuiling evenwel steeds sneller haar einde naderen. De zuilen worden meer en meer machtspolitieke concerns om met de woorden van Luc Huyse te spreken, waarin elites nog wel een consensus sluiten, maar waarbij het cement van gedeelde waarden en ideologie niet langer meer centraal stond. Die zuilen werden dus steeds minder plaatsen en broeihaarden van waaruit de oriëntatie op de samenleving plaatsvond.

Men kan de huidige eeuwwisseling met enige zin voor symboliek beschouwen als het definitieve einde van de verzuiling in een sector die paradoxaal genoeg als eerste het (actieve) pluralisme uitvond, maar waarbinnen die verzuiling toch heel lang bleef bestaan. De ideologische koepels zijn pas tijdens de jaren 90 afgeschaft en vervangen door een constructie van steunpunten en belangenorganisaties. Het nieuwe decreet zet – wat ons betreft, maar daarover verschillen de meningen en zou dus eens een grondig debat moeten gevoerd worden - het concept 'sociaal-culturele methodiek' in het hart van een omschrijving van wat sociaal-cultureel werk is. De verzuiling bestaat dus niet langer in de relatie met de overheid en ideologische overtuigingen en waarden als uitgangspunt voor het sociaal-cultureel werk zijn in het hart van het sociaal-cultureel werk vervangen door een methodische kern.

Vraag is of we onderweg in dat proces niet één en ander ook zijn kwijtgeraakt – het badwater én het kind. Gemeenschapsvorming was in de ontstaanscontext van het sociaal-cultureel werk een ondersteunende factor in de vorming van 'wij' en 'zij' groepen die met elkaar samenleefden op basis van democratisch vormgegeven onderhandelingsprocedures. Noties als het 'algemeen belang' – een minstens voorlopige consensus over gemeenschappelijk gedeelde waarden en normen (Van Damme, 1994) – vinden hier hun oorsprong. Wat ooit een verzuilde samenleving was, is inmiddels open gebroken tot een netwerksamenleving. Zowel de persoonlijke identiteitsontwikkeling als het samenleven worden actueel gekenmerkt door een besef van verscheidenheid aan sociale en culturele invloeden en relaties. We leven meer en meer in het besef dat we misschien niet in één gemeenschap leven, maar in veel gemeenschappen tegelijk of dat gemeenschappen niet vanzelf bestaan maar producten van constructie en verbeelding zijn.

We maken met zijn allen gemeenschap maar in die gemeenschapsvorming zijn steeds ook processen van insluiting en uitsluiting aan de gang. Gemeenschapsvorming blijft één van de centrale functies van het sociaal-cultureel werk en staat dus ook als één van de vier functies in het nieuwe decreet op het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Maar we leven vandaag wel in een totaal andere context: een open samenleving waarbij we ook lokaal de invloed ervaren van wat globaal verandert. Alhoewel we het samenleven als een productieproces ervaren, lijkt niemand nog in staat om de samenleving te sturen. Het geloof in blauwdrukken voor een betere samenleving is samen met de Berlijnse muur van de aardbodem verdwenen. Maar hoe maak je dan een samenleving, een gemeenschap? Ook de politiek ondergaat de samenleving en zegt niet aan het stuur ervan te zitten. Hoe kunnen we dan de samenleving samen laten leven – een gemeenschap zich laten vormen als we beseffen ook hier in Vlaanderen voorgoed in een plurale wereld te leven, met verschillende levensovertuigingen, religies, met identiteiten die niet homogeen zijn, maar juist erg divers? Als we onze identiteit kunnen wijzigen, als we meer en meer tijd kunnen verblijven in een virtuele wereld waarin we met menigvuldige identiteiten kunnen experimenteren, wat is dan de betekenis van een identiteit, van een gemeenschap? Als we niets meer zijn en alles kunnen worden, is er paradoxaal genoeg door het besef van de maakbaarheid van onze identiteit een crisis van de identiteit want op welke basis zullen we die identiteit dan bouwen? Die processen spelen zowel in onze persoonlijke biografie als in het maken van gemeenschap een belangrijke rol. Het maakt gemeenschapsvorming mogelijk maar… hoe laat je het cement van een samenleving p(l)akken, hoe ontstaat sociale cohesie? Gemeenschapsvorming wordt een bijzonder belangrijke en tegelijk ook een aartsmoeilijke opgave. Aan het stuur van de economie zit niemand – die wordt door een onzichtbare hand gestuurd en door het streven naar persoonlijk winstbejag. De politiek is onmachtig of verklaart zichzelf onmachtig om de samenleving te sturen maar in het welvarende Vlaanderen is het ongenoegen toch erg groot. Extreem rechts haalt straks een kwart van de stemmen – de verzuring slaat toe. We zijn toe aan een verzoeting van de samenleving, aan kleine en grote ontmoetingen met elkaar want we beseffen vandaag meer dan vroeger dat we niet noodzakelijk dezelfde waarden delen, dat we over vele aspecten van het leven anders kunnen denken.

Uit onderzoek blijkt dat engagement in het verenigingsleven zorgt voor minder verzuring, voor meer betrokkenheid bij de samenleving, voor minder egoïsme en meer zin voor compromis en respect voor democratische besluitvorming. Dus moeten we met zijn allen

*Wissel*WERK CAHIER | 2006 | BURGERDEUGD NR REALISATIE BURGERSCHAP? p.122-135

participeren en wordt het verenigingsleven doodgeknuffeld door de politiek. Het verenigingsleven dreigt daarbij echter louter tot middel in de strijd tegen die verzuring te worden gezien – een instrument om de samenleving bij elkaar te houden. Als in deze tijden van meetbare, liefst 'smart' geformuleerde doelstellingen aan het einde van de beleidsperiode blijkt dat het cement van het verenigingsleven toch niet pakt, of op een andere wijze pakt dan gewenst, dreigt het verenigingsleven de dupe te worden "Als ze die basisfunctie al niet meer kunnen waarmaken… waarom moeten wij dan overheidsgeld, geld van u en mij, in dat verenigingsleven stoppen" horen we een virtuele maar daarom niet minder reële toekomstige beleidsmaker al denken.

Bovendien moeten we misschien ook wel kritisch naar wat vandaag beschouwd wordt als de kern van het sociaal-cultureel werk durven kijken. Ook de identiteit van het sociaal-cultureel werk kan geen vaststaand en omlijnd gegeven zijn. Rond waarden, ideeën en ideologieën kan men een identiteit bouwen en gemeenschap vormen. Rond een methodiek lijkt ons dat veel minder vanzelfsprekend. Erkende en gesubsidieerde sociaal-culturele organisaties kunnen zich ook blijven profileren op een sociaal-pedagogische én maatschappelijke kern, de waarden en maatschappelijke thematieken waar ze voor gaan. Ook voor de media is het sociaal-culturele van een organisatie zelden of nooit een aandachtspunt. Enige bezinning over de vraag of identiteitsvorming wel rond een methodiek of methodieken kan worden gebouwd, lijkt dus ook gepast. Mensen en media zijn op de eerste plaats geïnteresseerd in de maatschappelijke doelen van een organisatie. Het afschaffen van de verzuiling en de doctrine van de neutraliteit van de overheid (liberté subsidiée) versterken de tendens om in het sociaal-culturele veld het gesprek over de maatschappelijke doelen van het sociaal-cultureel werk niet aan te gaan. Dan zouden immers ook wel eens verschillen tussen organisaties aan de oppervlakte kunnen komen die nu net onder het methodische oppervlak blijven.

Een overheid die zichzelf niet als neutraal profileert, eerder als een bevorderaar van een actief pluralisme maar waaraan ook duidelijke grenzen zijn (legaliteit en rechten van de mens) en die dus ook zelf bepaalde maatschappelijke doelen mag voorop stellen, zou tot een veel uitdagender verhouding tussen sector en overheid en tot een veel rijkere vorm van gemeenschapsleven kunnen leiden.

Meer dan één reden en vele uiterst ingewikkelde maatschappelijke ontwikkelingen dus, die om een hernieuwde reflectie vragen over gemeenschapsvorming. Hoe zit dat nu met de verhouding tussen individu en gemeenschap? Wat met pluraliteit? Wat kan het verenigingsleven? Wat kan en mag men van haar verwachten in het kader van gemeenschapsvorming?

Het denken over gemeenschapsvorming brengt ons zo bij de sociale pedagogiek, een discipline waar van oudsher die verhouding tussen individu en gemeenschap op de agenda staat. Wij nemen de lezer mee op verkenning doorheen dat denken en besluiten met een eigenzinnig pleidooi voor ruimte voor iedereen om aan dat 'vormen van gemeenschap' deel uit te maken. Maar dat betekent ook dat die gemeenschap en de organisaties die mee die gemeenschap vormen, zich ook moeten laten in vraag stellen; mee aan maatschappelijke reflectie en aan zelfreflectie moeten doen over hoe uitsluiting en insluiting werken in de samenleving en in de werking van de eigen organisaties.

VAN GEMEENSCHAPSVORMING NAAR BURGERSCHAP

Gemeenschapsvorming is in de internationale literatuur geen eenduidig begrip. In het Engels komen we dan terecht bij termen als 'community building' en 'community education'. Daarmee zitten we in Vlaanderen evenwel comfortabeler bij de samenlevingsopbouw en het opbouwwerk dan bij het sociaal-cultureel volwassenenwerk. In Vlaanderen zouden we in het kader van gemeenschapsvorming ook erg gebaat zijn bij een versterking van de aarzelende dialoog tussen beide sectoren. Wat het Vermeylenfonds in Gent deed rond samenwerking in een wijk of wat Victoria Deluxe doet met senioren en kinderen rond zorg, solidariteit en het (vroegere) gemeenschapsleven in de buurt– en daarmee zitten we dan alweer bij een andere sector – zijn concrete voorbeelden van projecten die aan gemeenschapsvorming doen in een lokale maar toch erg divers gekleurde gemeenschap.

In gemeenschapsvorming gaat het ook internationaal over de teloorgang van de (lokale) publieke ruimte en het vergroten van het draagvlak voor een democratische politiek. De politiek is immers in crisis, heeft moeite met haar legitimiteit. In een vooral door 'dikke ikken' (Kunneman, 2005) bewoonde gemeenschap is solidariteit en betrokkenheid op een belang dat het eigen ik overstijgt, allerminst vanzelfsprekend. In pogingen om te argumenteren dat men in een samenleving echt wel verder moet kijken dan het eigen belang wil er van samen leven echt sprake zijn, heeft men opnieuw het begrip burger ontdekt. In het Frans kan men daarbij een mooi onderscheid maken tussen bourgeois en citoyen. De opgave tot gemeenschapsvorming bestaat er in om van een al te zelfgenoegzame 'bourgeois' terug een 'citoyen' te maken, iemand die bekommerd is om die publieke ruimte en het publiek belang. Met sommige invullingen van gemeenschapsvorming, hebben wij evenwel een probleem. Een samenlevingsprobleem wordt in nogal wat benaderingen immers omgetoverd tot het probleem van individuen in die samenleving. Gemeenschapsvorming wordt dan 'burgerschapsvorming'.

Het loont de moeite om die sprong kritisch te analyseren, omdat die sprong veelzeggend is, typerend is voor een manier van denken op heel wat verschillende vlakken in de samenleving.

VERANTWOORD BURGERSCHAP ALS BURGERDEUGD

Een eerste stap in de redenering is dat het in de discussie over gemeenschapsvorming vandaag gaat om opvoeding tot democratie. De tweede stap in de redenering is dat het ontwikkelen van individuele autonomie en van een eigen identiteit als (ped)agogische doelstellingen de laatste decennia te zeer op de voorgrond kwamen. Vanuit deze analyse wordt vervolgens gesteld dat er nood is aan een democratisch-pedagogisch perspectief, waarin mensen opnieuw leren rekening te houden met de belangen van anderen en leren zich in te leven in de situatie van anderen (De Winter, 2005).

We hebben daarmee een probleem van de samenleving tot een probleem van individuen in die samenleving gemaakt. De focus van het debat wordt aldus gelegd op de tegemoetkoming aan een probleem eerder dan op de definiëring ervan. Concrete voorvallen en situaties als bijv. conflicten tussen jongeren en ouderen, tussen autochtonen en allochtonen, of vaststellingen als bijv. vandalisme, geweld, criminaliteit… worden vervolgens aangegrepen als een omschrijving van het probleem, eerder dan als een aanduiding ervan. We stellen ons dus niet meer de vraag of er wel sprake is van vandalisme, wat dit vandalisme eventueel betekent…; we beginnen direct het probleem op te lossen zoals we het gepresenteerd gekregen hebben in plaats van ons vragen over die probleemdefiniëring te stellen. De nadruk op gemeenschapsvorming gaat in deze redenering hand in hand met een verhoogde nadruk op activering en verantwoord burgerschap, op preventie van (jeugd)criminaliteit, opvoedingsondersteuning en een versterking van het verenigingsleven. De concrete uitingen van een achterliggende manier van denken, worden aanleidingen om agogisch tussen te komen, om een opdracht naar het verenigingsleven toe te schuiven of om een meer repressieve aanpak te eisen.

Het denken over samenleven en gemeenschap vertrekt in deze gevallen telkens van een welbepaalde manier om te denken over de positie van het individu ten opzichte van een maatschappelijk geheel (Masschelein, 1993). Vanuit de bovenstaande en vandaag dominante liberale invulling vormt de individuele autonomie het uitgangspunt voor de realisatie van burgerschap. Gemeenschapsvorming is er vanuit deze autonomiegedachte op gericht mensen te leren hun privésfeer te organiseren en daarbinnen competenties te verwerven om aan de samenleving te participeren. Aanpassing aan 'dé' maatschappelijke norm is een vereiste omdat deze norm de mogelijkheden tot autonoom handelen beschermt. De grenzen van de individuele autonomie worden immers aangegeven door de autonomie van andere individuen. Autonomie wordt aldus negatief omschreven: ze eindigt waar de autonomie van anderen begint.

In een meer sociale of communautaristische benadering vormt de individuele autonomie eveneens een uitgangspunt, doch wordt deze autonomie niet negatief, maar positief omschreven. Autonomie wordt in dit denken gezien als het resultaat van wederzijds respect voor rechten en vrijheden. Dit wederzijds respect wordt gerealiseerd door actieve participatie aan de gemeenschap. Ook in deze benadering is aanpassing aan de maatschappelijke norm evenwel een vereiste; verschillen kunnen getolereerd worden in de mate dat ze geen bedreiging vormen voor de democratisch gevestigde consensus over de te respecteren samenlevingsordening. Gemeenschapsvorming is in deze benadering gericht op samenlevingswaarden als tolerantie en solidariteit, en op ondersteuning van gemarginaliseerde groepen middels collectieve voorzieningen, op zo'n manier dat ook zij zich positief aangesproken kunnen weten op algemeen aanvaarde samenlevingswaarden (Vettenburg et al, 2003; De Winter, 2005). Robert Putman en Amitai Etzioni, de voorvechters van de theorie van het sociaal kapitaal, zijn internationale voortrekkers van deze benadering. De sociaal kapitaaltheorie komt echter wel heel erg dicht in de buurt van een pleidooi voor de burgerlijke deugden van vroeger. Het is een invulling van gemeenschapsvorming die met de liberale invulling gemeenschappelijk heeft dat uiteindelijk verwezen wordt naar de gemeenschap als een te verwerven 'identiteit', waarmee mensen geacht worden zich te identificeren (Masschelein, 1993). Die identiteit valt al vlug samen met een conservatief gedachtegoed – ook al is dat niet noodzakelijk zo. Verantwoord burgerschap wordt vervolgens een kenmerkende eigenschap, een burgerdeugd (Heyting, 1998) van individuen. Waar men in het klassieke liberalisme vertrekt van geïsoleerde en autonome individuen die samen tot vrije afspraken komen over een minimaal stelsel van op te leggen normen en waarden, heeft men in het communautarisme meer oog voor het belang van de gemeenschap. De omschrijving van een 'gemeenschappelijke' identiteit maakt het evenwel mogelijk deze identiteit tot voorwerp te maken van politieke en maatschappelijke strijd, tot inzet van discussie in de samenleving. Precies aan bewegingen en het verenigingsleven wordt een belangrijke rol toebedacht in het onderhandelen, formuleren en uiteindelijk vastleggen van een corpus van gedeelde normen en waarden die niet onderhandelbaar zijn. In heel wat sociaal-culturele organisaties wordt vandaag min of meer langs deze lijnen over gemeenschapsvorming gedacht.

Deze benadering van gemeenschapsvorming houdt volgens ons intrinsiek een belangrijke paradox in, namelijk de vorming tot gemeenschap tegelijk met de ontkenning van het meest kenmerkende van zowel de identiteitsontwikkeling als van het samenleven in gemeenschap vandaag: het leren omgaan met pluriformiteit en met diversiteit. Men gaat uit van gesloten definities van wat identiteit, gemeenschap en diversiteit inhouden.

STAPPEN NAAR EEN ANDERE VISIE: REALISATIE VAN BURGERSCHAP

In de benadering van gemeenschapsvorming als 'verantwoord burgerschap' blijven zowel het 'individu' als de 'gemeenschap' uiteindelijk zeer abstracte begrippen. Een meer concrete invulling van gemeenschapsvorming vertrekt vanuit het besef dat mensen door en door sociale wezens zijn, die vandaag leven en hoe dan ook op alle mogelijke manieren met hun sociale wereld verbonden zijn en in de interactie met deze omgeving een identiteit

*Wissel*WERK CAHIER | 2006 | BURGERDEUGD NR REALISATIE BURGERSCHAP? p.122-135

ontwikkelen. Deze identiteit is geen vaststaand, omlijnd gegeven, maar een actief proces, waarin mensen, verenigingen en bewegingen voortdurend een beeld construeren van zichzelf in relatie tot hun omgeving, en waarbij ze hun eigen verhaal voortdurend herschrijven. In dit verhaal ontwikkelen zij een meervoudige identiteit (Vandenbroeck, 1999). Zo bijv. de identiteit als ouder, als kind, als stedeling, als hoog- of laaggeschoolde, als liefhebber van klassieke muziek of van tien om te zien, als geëngageerd in een sociaal-culturele vereniging, of lid van de wielertoeristen...

Gemeenschap is in deze benadering dan ook geen collectief iets waar mensen al dan niet deel van uitmaken – of m.a.w. niet te zien als de constructie van een 'wij' ten opzichte van een 'zij'-groep. Gemeenschap is wat tussen mensen gerealiseerd wordt, in de tussenmenselijke verhoudingen, en waarin mensen een besef ontwikkelen van wat samenleven is (Masschelein, 1993). Gemeenschapsvorming staat in deze benadering voor de ondersteuning die mensen ondervinden om, bij het blijvend voort schrijven aan hun verhaal, een besef te ervaren van zowel individuele autonomie als sociale verbondenheid. Gemeenschapsvorming betekent vandaag in belangrijke mate het leren omgaan met een wereld die berust op pluriformiteit en verschil.

Burgerschap wordt in deze benadering begrepen als relationeel burgerschap, d.w.z. een kenmerk van menswaardige sociale verhoudingen en interacties (Winance, M., in: Pols, 2004), een relatie en niet een kenmerk van individuen. Sociale problemen als bijv. racisme of geweld worden in deze benadering op een structureel niveau begrepen, als een aanduiding van de (re)productie van mensonwaardige sociale verhoudingen, waarin mensen al te gemakkelijk herleid worden tot bepaalde aspecten van hun identiteit, bijv. hun nationaliteit, of bijv. een persoonlijke handicap, of andere opvallende, vaak negatief geduide verschillen bijv. op het vlak van omgangsvormen, inkomen, sociale en culturele voorkeuren, opvoedingsopvattingen…

Gemeenschapsvorming start in deze benadering op de eerste plaats vanuit een maatschappelijke analyse : een historisch en maatschappelijk leren begrijpen van de samenleving waarin men zich bevindt én wat deze ontwikkelingen betekenen voor de eigen situatie en de relatie met anderen. Het is een denken waarmee we terug aanknopen bij het denken over sociaal-cultureel werk in de voetsporen van Negt en Freire. In de praktijk van het sociaal-cultureel werk en op vele plaatsen daarbuiten in het verenigingsleven en van Frituur Richard tot een wereldmuziekfestival als Sfinks, zijn er ook vele aanzetten te vinden om op deze manier gestalte te geven aan gemeenschapsvorming.

In de praktijk vinden we immers meestal een soort mengelmoes waarbij de drie visies op gemeenschap en gemeenschapsvorming – de liberale, de communautaristische en de relationele door elkaar lopen. Het is ook een werk dat nooit af is. We gaan tot het einde der tijden voortdurend gemeenschap blijven maken, maar de uitgangspunten van waaruit wij die gemeenschap maken, willen al eens verschillen – meer of minder uitsluiting 'produceren' …

Wij willen vooral een pleidooi houden voor het openhouden van dialoog in gelijkwaardigheid, voor een procesmatige benadering waarin we mekaar niet al op voorhand opsluiten in bepaalde betekenissen, maar waarin we – best gedurende wat langere tijd – met mekaar in interactie gaan. Moet dat nu altijd – mag men niet meer onder vertrouwde en sinds lange tijd bekenden met mekaar omgaan? Uiteraard wel – het éne sluit zeker het andere niet uit en het is ook prettig om onder bekenden te vertoeven. Maar als we de facto mekaar in een pluriforme samenleving nooit ontmoeten over etnische, sociale, culturele … scheidslijnen heen, dan groeit er ook geen gemeenschappelijkheid waarbij we met al onze onderlinge verschillen en meervoudige identiteiten toch samen een gemeenschap kunnen vormen. We moeten mekaar daarenboven ook als vreemden kunnen blijven ontmoeten – zoals in een Frituur, op bus of tram… zonder dat we mekaar met argwaan moeten bekijken en zonder dat we voortdurend in ons hoofd categoriseringen in wij en zij-groepen construeren. Het loutere waarnemen van sommige 'beladen' verschillen, zet immers al te vaak een gans proces in gang waarbij de uitkomst al van te voren vastligt en we voortdurend die scheidslijnen ook met allerhande waarnemingen kunnen bevestigen en waarbij wij zelf wederzijdse constructies opzetten over de ander maar die ander nooit meer in al zijn diversiteiten ontmoeten.

DIMENSIES VAN GEMEENSCHAPSVORMING

Voor het sociaal-cultureel werk houdt een benadering van gemeenschapsvorming als realisatie van burgerschap in dat uitgegaan wordt van het besef dat sociaal-cultureel werk een tussenkomst is in de sociale verhoudingen tussen mensen. Deze sociale verhoudingen krijgen hoe dan ook vorm, ook zonder de tussenkomst van het sociaal-cultureel werk. Een meerwaarde kan/zou moeten kunnen verwacht kan worden van een intentionele sociaal-culturele tussenkomst. Diverse, voortdurend op elkaar inwerkende dimensies kunnen hierbij worden onderscheiden, met name een functionele, morele en expressieve dimensie (Engbersen & Gabriëls, 1995).

De functionele dimensie omvat de vraag of sociaal-cultureel werk mensen reële mogelijkheden biedt om nieuwe identiteiten te ontwikkelen. Het antwoord op deze vraag kan niet in zijn algemeenheid gesteld worden maar moet telkens opnieuw uitgaan van een analyse van de concrete context waarin tussengekomen wordt. Zo bijv. kan gemeenschapsvorming in situaties gekenmerkt door een sterke sociale uitsluiting, gericht zijn op het versterken van de bewonersparticipatie, initiatieven als 'Borgerhout Beter Bekeken' zijn hier een voorbeeld van. In situaties gekenmerkt door anonimiteit en vereenzaming kan gemeenschapsvorming veeleer gericht zijn op ontmoeting en publieke familiariteit, bijv. in intergenerationele projecten.

Deze functionele dimensie moet voortdurend gerelateerd worden aan de morele dimensie, met name aan de vraag of sociaal-culturele initiatieven op deze wijze een ver-

scheidenheid aan groepen en individuen bereiken, derwijze dat niet alleen tegengestelde zienswijzen aan bod kunnen komen, maar ook dat geen groepen of individuen uitgesloten worden. In 'Drempels naar participatie in lokale verenigingen' van Pieter Lievens wordt bijvoorbeeld geschetst welke moeilijkheden kansarmen ondervinden om volwaardig lid te worden van verenigingen; tegelijk wordt ook het omgekeerde perspectief in beeld gebracht en wordt onderzocht welke moeilijkheden verenigingen allemaal kunnen ervaren als zij moeite willen doen om kansengroepen aan te trekken (Lievens, 2005). Deze vraag heeft te maken met een dimensie van sociale rechtvaardigheid: de vraag of 'juist' gehandeld en tussengekomen wordt. Het aantrekken van nieuwe doelgroepen kan de vertrouwdheid binnen een werking in het gedrang brengen: leden 'herkennen' zich dan niet langer. Leren omgaan met die ervaring houdt in dat de vraag wie zich moet 'aanpassen' aan wie een open vraag blijft – te toetsen aan het debat over wat 'rechtvaardige' inspanningen zijn die van mensen gevraagd moeten worden.

Een derde dimensie, met name. de expressieve dimensie, verwijst naar de ervaring van pluralitei: het ruimte geven aan meningen, oordelen en verlangens, derwijze dat deze een publiek karakter krijgen en mensen in en door de confrontatie van meningen, erkenning en zelfrespect ondervinden, en aldus tot identiteitsontwikkeling komen. In het pas verschenen nummer van WisselWERK schetst Sigrid Vandeput (zie Wisselwerk, jaargang 3, nr. 3) hoe - in een samenwerking tussen Brusselleer (Centrum voor basiseducatie Brussel) en Citizenne (Vormingsplus Brussel) - mensen via foto's en symbolen op een krachtige wijze kunnen worden uitgenodigd om met mekaar in discussie te gaan en van mening te wisselen over normen en waarden, sterke emoties…

Deze dimensies van gemeenschapsvorming geven aan dat gemeenschapsvorming niet te herleiden is tot vormgeving aan de gemeenschap als een homogene en/of een herkenbare groep. Gemeenschapsvorming is integendeel vorming die een verbinding maakt tussen diverse opvattingen, waarderingen en houdingen, door ze een publiek karakter te geven en ze met elkaar in wederzijdse aanspreekbaarheid en tegensprekelijkheid te zetten. Gemeenschapsvorming is in dit licht fundamenteel gebaseerd op ambivalentie, waarbij verschillende mogelijkheden van soorten relaties en netwerkvorming als mogelijkheid open gehouden worden (Soenen, 2003).

In de verzuilde samenleving was gemeenschapsvorming gericht op een sterke binding. In een samenleving gebaseerd op pluriformiteit en diversiteit is gemeenschapsvorming essentieel gericht op het verrijken van perspectieven, het aanreiken en open houden van leermogelijkheden en het leren omgaan met verschillen. Gemeenschapsvorming is in dit licht geen te operationaliseren concept, maar een voortdurend te realiseren maatschappelijke engagement om ruimte te bieden tot 'eigenzinnig handelen' (Negt, 1993), d.w.z. het kritisch kunnen verbinden van de eigen ervaring met ruimere maatschappelijke ontwikkelingen en situaties, het zich leren herkennen in anderen, en het leren zien van gemeenschappelijkheden. Deze benadering vergt van het sociaal-cultureel werk een 'tegendraadse'

positionering niet als de voorvechter van het 'algemeen belang' doch als een pleitbezorger van 'culturele actie', begrepen als een actief gevoerd publiek debat over de definiëring van het samenleven en van de sociale problemen die in dit samenleven besloten liggen.

Voor het sociaal-cultureel werk stelt zich niet op de eerste plaats de vraag welke bijdrage het kan leveren tot gemeenschapsvorming, maar wel welke probleemdefinitie het mee wil helpen opnemen, ten aanzien van wie, en op welke gronden (Vranken, 1992). Het gaat dan niet op de eerste plaats over een methodiek maar over sociaal-pedagogische en maatschappelijke doelen die men wil realiseren, en over een actief gevoerd publiek debat over de definiëring van het samenleven en van sociale problemen die in dit samenleven besloten liggen. Telkens weer moeten we ons in het sociaal-cultureel werk de vraag stellen waarom we een programma, een vorming, activiteiten opzetten rond een bepaald thema. De meerwaarde van een sociaal-cultureel aanbod moeten we aldus relateren aan de personen om wie het gaat en de manier waarop het sociaal-cultureel werk tussenkomt in hun leven. Wat is sociaal-cultureel werk, gezien de context waarin het zich ontwikkelt, gezien de plaats die het inneemt tussen (groepen) mensen in een concrete situatie, gezien de eisen die gesteld worden in de samenleving?

Wat zegt het dat er tal van activiteiten bijna hardhandig door de overheid moeten worden opgezet in de Seefhoek in Antwerpen of het Sluizeken in Gent, terwijl elders het verenigingsleven blijkbaar wel bijna vanzelfsprekend bloeit? Vanuit welke achterliggende visie worden activiteiten opgezet? Wat moeten bijvoorbeeld ouders denken die binnenkort verplicht worden om een cursus opvoeden te volgen – welk effect heeft dat op de relatie met hun kinderen, die weten dat hun ouders op opvoedingscursus moeten? Kan dat op een ondersteunende manier – is dat wel de gepaste interventie? Zelfs als een dergelijke cursus of een programma rond opvoedingsondersteuning qua publieksopkomst op veel succes kan rekenen? Waar komt de samenleving in beeld? Wordt over de opvoedingsidealen die men via deze cursus wil meegeven wel een echt open gesprek gevoerd, wordt de diversiteit van mogelijke opvoedingsidealen verkend en gewaardeerd? Heeft men wel een luisterend oor voor de moeilijkheden die kansarmen ervaren in een onderwijsbestel dat zogezegd gratis is, maar voortdurend verborgen kosten heeft? Kan daaraan ook iets worden gedaan? Geven we mensen via een dergelijk programma meer greep op hun leven, meer kansen om volwaardig aan de samenleving te participeren of sluiten we ze juist meer uit? Nemen hun gevoelens van onmacht ten aanzien van hun eigen opvoeding niet juist meer toe? Op welke manier kan ten aanzien van wie een dergelijke cursus worden opgezet zodat mensen juist meer vertrouwen in zichzelf ervaren, meer leren in zichzelf te geloven en meer verbondenheid met anderen ervaren? Werken aan verantwoord burgerschap vertrekt veeleer vanuit deze vragen.

HET RECHT OP SOCIALE EN CULTURELE ONTPLOOIING ALS SOCIAAL GRONDRECHT

De bijdrage die het sociaal-cultureel werk kan leveren tot gemeenschapsvorming verschilt naargelang de opvatting over wat onder gemeenschapsvorming verstaan wordt. In de benadering van gemeenschapsvorming als verantwoord burgerschap wordt het sociaal-cultureel werk benaderd als een agogisch aanbod, dat bijdraagt tot het recht op sociale en culturele ontplooiing als een 'welzijnsrecht'.

Als welzijnsrecht is gemeenschapsvorming te zien als de politieke vertaling van de vraag naar nieuwe solidariteitsvormen in het licht van de toegenomen individualisering van de samenleving. Gemeenschapsvorming moet toelaten maatschappelijke tegenstellingen te oriënteren in de richting van een voorlopige consensus, zonder dat dit gepaard gaat met geweld, of met een niet te verantwoorden vermeerdering van sociale ongelijkheid en sociale onrechtvaardigheid. De benadering van sociaal-cultureel werk als welzijnsrecht sluit in dat het sociaal-cultureel werk ook nadenkt over haar verantwoordelijkheid tot vorming ten dienste van de gemeenschap (Van Damme, 1994).

In de benadering van gemeenschapsvorming als realisatie van burgerschap wordt uitgegaan van vorming als een sociaal grondrecht. Sociale grondrechten zijn te zien als hefbomen naar maatschappelijke verandering zodat er een grotere gelijkheid ontstaat in de mogelijkheden een menswaardig bestaan te realiseren. Maar ook over wat precies een menswaardig bestaan is verschillen de meningen en dus moet het publiek debat over wat criteria daarvoor moeten zijn, worden gestimuleerd. De overheid moet in de publieke ruimte niet zozeer naar neutraliteit streven maar juist het debat stimuleren. Daar ligt een grote rol voor het verenigingsleven, voor het sociaal-cultureel werk in een zeer ruime zin. Daarbij moet de overheid juist ook stimuleren dat de stem van iedereen in de samenleving op gelijke wijze kan weerklinken.
Als sociaal grondrecht is gemeenschapsvorming daarom ook te zien als de verzekering van een aantal minimumvoorwaarden voor het voeren van een publiek debat. Deze minimumvoorwaarden verwijzen naar een voldoende aanwezig (beschikbaar), bereikbaar en betaalbaar sociaal-cultureel werkaanbod, dat bruikbaar en begrijpbaar is. Bruikbaarheid verwijst naar het effect van het vormingsaanbod: leidt het tot een grotere gelijkheid dan wel tot versterking van maatschappelijke breuklijnen zoals deze ondermeer al via formele vormingsinstituties zoals bijv. het onderwijs, getrokken worden? Begrijpbaarheid verwijst naar de transparantie en tegensprekelijkheid van het sociaal-cultureel werk, derwijze dat mensen het als een forum leren ervaren tot cultureel beter begrijpen van zichzelf en van hun omgeving. Deze minimumvoorwaarden zijn tegenwoordig in het sociaal-cultureel werk slechts zeer beperkt vervuld. De vraag naar gemeenschapsvorming houdt in dit licht ook een vraag in naar wat de betekenis van sociaal-cultureel werk in deze tijd kan zijn en deze maatschappelijke analyse – zo stelde Negt (1975) decennia terug reeds zeer terecht – gaat elk vormingsaanbod vooraf.

Maria Bouverne-De Bie
is hoofddocent en voorzitter van de vakgroep sociale agogiek van de Universiteit Gent.

Luc De Droogh
is hoofd van de opleiding sociaal werk aan de Hogeschool Gent.

Griet Verschelden
is doctor-assistent aan de vakgroep sociale agogiek van de Universiteit Gent.

BRONNEN

DE WINTER, M. (2005): "Democratieopvoeding versus de code van de straat." Universiteit Utrecht, Langeveldleerstoel (oratie).
ENGBERGSEN, G., GABRIËLS, R. (1995): "Voorbij segregatie en assimilatie." Amsterdam: Boom.
FREIRE, P. (1972): "Pedagogie van de onderdrukten." Baarn: Uitgeverij In den Toren.
HEYTING, F. (1998): "Opvoeden tot samenleven. Afscheid van moraal en deugd als voorwaarden voor maatschappelijke integratie." In: Nederlands Tijdschrift voor opvoeding, vorming en onderwijs, 35-49.
KUNNEMAN, H. (2005): "Voorbij het dikke-ik." Amsterdam: Uitgeverij SWP.
LIEVENS, P. (2005). "Drempels naar participatie in lokale verenigingen. Een onderzoek naar de drempels die kansarmen ervaren bij het deelnemen aan het reguliere verenigingsleven." Geel: Katholieke Hogeschool Kempen, Onderzoeksgroep Sociaal Werk.
MASSCHELEIN, J. (1993): "Politieke vorming en het einde van de gemeenschap." In: Vorming, 9,1, 17-27
NEGT, O. (1975): "Sociologische verbeeldingskracht en exemplarisch leren." Groningen: Tjeenk Willink
NEGT, O. (1993): "Cultuur als akkerbouw der zinnen : opstellen over cultuur, arbeid en leren." Hilversum: de Meerval.
POLS, J. (2004): "Good Care. Enacting a complex ideal in long-term psychiatry." Utrecht: Trimbos instituut
SOENEN, R. (2003): "Diversiteit en verbondenheid." In: "De eeuw van de stad. Over stadsrepublieken en rastersteden. Voorstudies." Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap. Project stedenbeleid.
VAN DAMME, D. (1994): "Burgerschap en algemeen belang als objectieven van politieke vorming in een plurale samenleving." In: Vorming, 10, 3, 179-193.
VANDENBROECK, M. (1999): "De blik van de Yeti. Over het opvoeden van jonge kinderen tot zelfbewustzijn en verbondenheid." Utrecht : SWP.
VRANKEN, J. (1992): "Welzijn: voorwerp van maatschappelijke tegenstellingen en historische dynamiek." In: Baert, H., (ed.). "De welzijnszorg in de Vlaamse gemeenschap." (pp.99-116). Leuven: Garant.
VETTENBURG, N., et al. (2003): "Preventie gespiegeld. Visie en instrumenten voor wenselijke preventie." Tielt: Lannoo.

VOORBEELDEN GEMEENSCHAPSVORMING HET TOPJE VAN DE IJSBERG

Gemeenschapsvorming in de praktijk van het sociaal-cultureel volwassenenwerk

Johan De Vriendt

Samenvatting

De auteur beschrijft een aantal concrete praktijken van sociaal-culturele organisaties. Het hedendaags sociaal-cultureel werk staat in voor diverse praktijken van gemeenschapsvorming in al zijn aspecten: het samen-zijn, met elkaar omgaan, gemeenschap zijn. Anderzijds is er ook het educatief aspect: leren samenleven met elkaar, vaardigheden verwerven om gemeenschap te zijn. Een derde aspect behelst het actief handelen om 'gemeenschap te maken', ingrepen om mensen op elkaar te betrekken.

De voorbeelden op deze pagina's lijken willekeurig gekozen te zijn. We hadden er immers nog tientallen andere kunnen kiezen uit de dagelijkse praktijk van organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Een aantal criteria hebben onze keuze bepaald: we wilden een zo groot mogelijke verscheidenheid tonen. Daarnaast hielden we ook rekening met de diverse soorten organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk: volkshogescholen, verenigingen, gespecialiseerde vormingscentra, verenigingen voor migranten, vormingscentra voor bijzondere doelgroepen, bewegingen.

De keuze van de voorbeelden is ook bepaald door het feit dat er een schriftelijke neerslag van bestond via websites of publicaties. In de realiteit van de dagelijkse werking van sociaal-culturele organisaties vind voortdurend gemeenschapsvorming plaats zonder dat het als dusdanig benoemd of soms herkend wordt. De functie gemeenschapsvorming is in feite inherent aan sociaal-cultureel werk.

Veel van de hier beschreven voorbeelden lijken zeer gewoon, andere iets gesofisticeerder; een aantal voorbeelden zijn opgezet als speciale projecten en andere behoren tot de dagelijkse werking. We poogden ook zoveel mogelijk verschillende aspecten van gemeenschapsvorming onder de aandacht te brengen. Er is enerzijds een aspect van samen-zijn, met elkaar omgaan, gemeenschap zijn. Anderzijds is er ook het educatief aspect: leren samenleven met elkaar, vaardigheden verwerven om gemeenschap te zijn. Een derde aspect behelst het actief handelen om 'gemeenschap te maken', ingrepen om mensen op elkaar te betrekken. Die aspecten zijn te onderscheiden maar in de praktijk niet te scheiden. De aandachtige lezer zal evenwel uit de voorbeelden het accent op verschillende aspecten kunnen merken.

Uiteraard is het sociaal-cultureel werk volwassenenwerk geen monopoliehouder omtrent gemeenschapsvorming. Voorbeelden als hieronder kunnen evengoed gehaald worden uit het jeugdwerk, het opbouwwerk, de sport, het welzijnswerk, de activiteiten van cultuur- en gemeenschapscentra, sociaal-artistieke projecten...
Tenslotte weze nog opgemerkt dat alle voorbeelden slechts summier beschreven zijn. Wie meer wil weten kan terecht bij de respectievelijke organisaties. We hebben de coördinaten vermeld.

THIMOTHEUS PROJECT: TRANSRELIGIOSA: GELOOF SIMPELWEG IN DE MENS

Het zangspel Transreligiosa was een samenwerkingsproject tussen Thimotheus, het Koninklijk Atheneum Antwerpen, het gemeenschapsonderwijs, het Humanistisch Verbond, Wida, de Stad Antwerpen en het Tibetaans Instituut uit Schoten. Het was een kristalisatiemoment van een vierdaagse rond Humanisme en Onderwijs in Antwerpen. In een tijd waarin intolerantie mensen van elkaar scheidt, wilde men zich bezinnen over wat mensen verbindt en inspireert, voorbij de grenzen van godsdienst en ideologie: een ontmoeting tussen levensbeschouwingen en culturen: gemeenschap vormen door het uitvoeren en luisteren naar muziek en gezangen uit verschillende levensbeschouwingen en culturen.

De plaats van het gebeuren was de Carolus Borromeuskerk in Antwerpen. De kerk was de architecturale ruimte bij uitstek voor dit luisterspel waarbij de luisterende mensen zich in het midden bevonden.om zich meditatief te laten inspireren door de zangers. De zijkapellen, balustrades, verdiepingen en de theaterbühne werden ingenomen door gemengde koren, in totaal meer dan 100 zangers Met muziek en liederen uit de tradities van het Sjamanisme, het Boeddhisme en Hindoeïsme, het Jodendom en de Islam, de Russisch-Orthodoxe traditie en het katholieke Christendom, de Moedergodinnenverering en de Vrijzinnigheid, werden door koren als Achbaal Nibras uit Antwerpen, het Gregoriaans Abdijkoor Grimbergen, Carmina uit Meise, de Stem-band uit Grimbergen, het studentenkoor van de VUB en zangers uit het Koninklijk Atheneum en ondersteunt door Kamiel Dhooghe aan het orgel een diversiteit aan liederen gebracht. Het hoogtepunt van het concert was het moment waarbij liederen van de verschillende levensbeschouwingen tegelijkertijd werden gezongen en een harmonisch muzikaal geheel vormden. Aldus vormde dit concert een ultieme metafoor voor het samenleven in de 21ste eeuw.

Meer informatie: Thimotheus Project
du Chastellei 76 - 2170 Merksem
T: 03 644 53 01
F: 03 644 05 51
E: info@timotheus.org
Website: www.timotheus.org

VORMINGPLUS KEMPEN: SPINNEN IN LAAKDAL

Een aantal enthoesiaste inwoners van het Kempense Laakdal richtten enige tijd geleden een nieuwe vereniging op met de naam Wakkerdal. Ze wilden activiteiten organiseren die de grenzen van de deeldorpen overschreden. "De straten van Laakdal lijken niet meer op de straten van vroeger. Oude huizen werden afgebroken. Nieuwe of verbouwde woningen kwamen in de plaats. Oudere en jongere mensen wonen er door elkaar. Mensen van het dorp weken er uit, anderen namen hun plaats in. Echt goed kennen die elkaar niet altijd. Iedereen rept zich ietwat anoniem naar allerlei bezigheden."
Het straatproject "Spinnen in Laakdal" was hun eerste grote initiatief. Het project wil het sociale netwerk in die buurten wat nieuw leven inblazen. Om het voor iedereen in de straat aangenamer te maken om wonen. Om als een spin een web te maken en elkaar te leren kennen." Het werd mee ondersteund door Vormingplus Kempen. Iedere inwoner van de gemeente kon in verschillende buurten gaan spinnen. 'Gaan Spinnen', een beetje zoals de katten maar ook als spinnen een net bouwen, is bij elkaar binnenspringen en een gezellige babbel doen. De straat wordt verkeersvrij gemaakt, kinderen kunnen er vrij spelen en er is één en ander te beleven. Alle buurtbewoners krijgen een badge opgespeld met hun voornaam en een foto van hun huis. De voordeuren staan wijd open en nodigen uit om eens te komen kletsen; de fair trade koffie staat klaar. In de wijk Houthoek namen 29 gezinnen deel aan het spininitiatief, waaronder een huis voor politieke vluchtelingen. Zo was een oudere buurtbewoner geraakt omdat hij de eerste keer in zijn leven een vrouw met zwarte huid een hand had gegeven. "Spinnen maakt het onbekende bekend", zegt vormingswerkster Viviane Schuer en een deelnemer: "als dit de verzuring niet tegengaat, dan weet ik het niet meer".

Vormingplus Kempen stelde een draaiboek samen dat inititatiefnemers uit de Kempen kunnen opvragen om zelf spindagen te organiseren. Andere partners in het project zijn de cultuurdienst van Laakdal en de Koning Boudewijnstichting. Het project was één van de 100 cross-mediale SAM-projecten (Samen is Alles Mogelijk) van de VRT in 2005.

Meer informatie: Vormingplus Kempen
Otterstraat 109 4
2300 Turnhout
T: 014 41 15 65
F: 014 41 05 77
E: viviane.schuer@vormingpluskempen.be
Website: www.vormingpluskempen.be

KWB: SCHUIF WAT DICHTERBIJ

Een van de jaarthemaa's 2006-2007 van de KWB wordt samengevat onder het motto 'Schuif wat dichterbij'. Daarbij komt het er niet alleen op aan de eenzaamheid van heel wat mensen te doorbreken. KWB rekent het tot haar opdrachten om mensen uit hun kot te lokken en in groep dingen te laten doen.
In het blad voor bestuursleden WIJZER van juli-aug. 2006 worden een aantal activiteiten voorgesteld die onder die noemer passen. 'Vakantie in mijn straat' gaat om een heuse kampeeravond in de eigen gemeente of dorp. De KWB-afdeling zorgt voor een kampeerterrein terwijl de deelnemers hun eigen tentje mee brengen. Er zijn uiteraard drankjes en hapjes, eventueel een barbeque, gezellige muziek, terwijl iedereen kan deelnemen aan zijn of haar favoriete volksspelen. En uiteraard worden ook de andere verenigingen uit het dorp of de gemeente aangesproken om die 'vakantie in mijn straat' mee te organseren en mee te beleven.

De 'Familie Throphy' is een sportieve gezinsactiviteit met verschillende sportproeven voor alle leeftijden en op maat van het gezin waarbij kracht, lenigheid, uithouding, snelheid, coördinatie en evenwicht aan bod kunnen komen. (Groot)ouders en (klein)kinderen vormen samen een team waarbij iedereen zijn steentje bijdraagt. De sportdienst van de KWB (Falos) werkte verschillende sportproeven uit (o.a. een circuit en een laddercompetitie). Een sportzaal of dorpsplein en het nodige sportmateriaal zijn voldoende.

Bij de 'buurtborrel' biedt de KWB op een zondagvoormiddag een aperitiefje aan in een wijk waar veel jonge mensen wonen of serveert op vrijdagavond ene hapje op straat in een straat waar veel mensen wonen die minder kans hebben op sociale contacten.
Er is ook 'tafelen met anderen' waar via Welzijnsschakels en Ziekenzorg mensen uitgenodigd worden voor een eetcafé, een kookavond, een kookclub, een teerfeest... Of je kan mensen van andere origine met oudejaar een 'nieuwjaarskaart' sturen.

Meer informatie: KWB, Kristelijke Werknemersbeweging
Lakensestraat 76
1000 Brussel
T: 02 210 88 11
F: 02 210 88 00
E: kwb@kwb.be
Website: www.kwb.be

LINC: THUIS IN VOORLEZEN

Linc is een beweging die intitatieven ondersteunt ter bevordering van informatiecompetentie, leesvaardigheid en leesplezier. LINC wil ook de discussie over de informatiemaatschappij en de toegankelijkheid van gemeenschapsinformatie bevorderen.

Als je niet kan lezen is er veel dat je ontgaat. Je ziet wel hoe mensen leven, maar het waarom ervan en wat hen nu precies bezighoudt, daar heb je het raden naar. Om je ergens thuis te voelen of om een cultuur te begrijpen of eraan te kunnen deelnemen is het een vereiste dat je de taal kent en haar boodschappen kan lezen. Zelf niet kunnen lezen omdat je te jong bent of te weinig geletterd, of wegens ouderdom of een fysieke handicap, is een gemis. Maar er kan voorgelezen worden.

Jonge kinderen zijn al gauw nieuwsgierig naar de vreemde 'kriebeltekens' op papier en ze weten snel dat er iets heerlijks gebeurt als er iemand voor hen een boek vastneemt. Nu wordt er voorgelezen! Oudere mensen bij wie het lezen moeizaam gaat of mensen met gezichtsproblemen willen vaak ook wel eens weten wat daar staat, op een bijsluiter, in een tijdschrift of in een boek dat zij nog van vroeger kennen. Niet altijd is er echter een bereidwillige voorlezer bij de hand.

LINC wil ervoor ijveren dat er zoveel mogelijk voorgelezen wordt in Vlaanderen. Concreet willen ze in heel Vlaanderen voorleespunten oprichten of ondersteunen. Dat zijn plekken waar groepen vrijwilligers zich engageren om regelmatig aan kinderen voor te lezen. In een latere fase komen ook bejaarden, blinden en mensen met een handicap aan bod.

Het resultaat van deze voorleesacties is niet alleen dat meer mensen van cultuurgoederen kunnen genieten of toegang krijgen tot practische of algemene informatie. Er ontstaan ook tijdelijke gemeenschappen met een surplus aan sociale contacten en bij veel mensen een doorbreken van isolement.

Meer informatie: LINC
Maria-Theresiastraat 20
3000 Leuven
T: 016 31 66 00
F: 016 31 66 01
E: info@linc-vzw.be
Website: www.linc-vzw.be

FEDERATIE VAN MAROKKAANSE VERENIGINGEN: HET VERDRIET IS VAN A

Op de website van de Federatie van Marokkaanse Verenigingen troffen we volgend bericht aan. We nemen het in extenso over. Alhoewel er ook een component van maatschappelijke activering in de oproep zit, was het resultaat, de optocht zelf, een voorbeeld van verbondenheid, van 'gemeenschap vormen'.

"Op vrijdag 26 mei (2006, n.v.d.r.) vindt er een stille optocht plaats ter nagedachtenis aan Mohamed Bouazza en de slachtoffers van de schietpartij van 11 mei: Luna Drowart, Oulemata Niangadou en Songül Koç.

Op 26 mei laten we zien dat we een andere stad willen.
Een stad waar mensen respect hebben voor elkaar.
Een stad waar verschillen mogen bestaan.
Een stad waar iedereen gelijke kansen heeft.
Een stad waar mensen samenleven in solidariteit.
Een stad zonder racisme.

We roepen iedereen op om samen met de getroffen families deel te nemen aan de manifestatie onder de twee slogans 'Het verdriet is van A' en "Stop racisme, diversiteit is realiteit". Laten we het samen doen voor hen.
Kom mee als inwoner van deze stad en/of dit land zeggen: Dit nooit meer! Alleen zo kunnen we extremisme tegenhouden en de solidariteit laten overwinnen. De families van de slachtoffers roepen op om massaal aanwezig te zijn. Ze vragen om er een serene manifestatie van te maken.

Praktisch:
De stille optocht vertrekt op vrijdag 26 mei aan de Brouwersvliet om 14 uur en eindigt op de Bolivarplaats. De deelnemers wordt gevraagd een wit kledingstuk te dragen als teken van verbondenheid. Er wordt dan ook gevraagd om geen spandoeken, vlaggen, borden met slogans... mee te nemen in de optocht en om geen pamfletten uit te delen."

Meer informatie: Federatie van Marokkaanse Verenigingen
Oudstrijdersstraat 9
2140 Borgerhout
T: 03 204 10 10
F: 03 239 98 32
E: secretariaat@fmv-vzw.be
Website: marokkaansefederatie.com

VIBEG: FEESTEN MET BREUGHEL

VIBEG staat voor 'Vormingsinstituut voor Begeleiding van Gehandicapten', een vormingsinstelling die werkt met en voor mensen met een handicap en mensen die met hen samenleven en samenwerken. Vormingsinstellingen geven vormingscursussen. En wie cursus zegt, heeft het meestal over leren en educatie. Vormingscursussen hebben ook een 'gemeenschap-vormend' effect. Bij het aanbod van VIBEG vonden we deze 'feestcursus'. Gemeenschap vormen als cursusactiviteit...

"Breughel...feest,
Als we denken aan Breughel, denken we aan feesten, aan spelen en aan dansen, aan lekker eten en natuurlijk ook aan schilderen. Pieter Breughel is een beroemd schilder die lang geleden leefde. Veel van zijn schilderijen bestaan nog en hangen in musea over heel de wereld. Op deze schilderijen zien we hoe de mensen in die tijd leefden, werkten, feest vierden. Maar ook wat ze aten, welke kleren ze droegen of waarmee de kinderen speelden. Op deze dag duiken we in het verleden en ontdekken we van alles over de tijd van Breughel. We bekijken schilderijen en brengen ze tot leven. We spelen, dansen en maken muziek. We zorgen voor een echte Breughelmaaltijd met alles erop en eraan. We nemen zelf de schilderborstel in de hand en maken een heus 'Breughel'schilderij. Wedden dat niemand het verschil ziet? Zin in een feestelijke, lekkere en schilderachtige dag? Schrijf dan snel in.

Voor wie?
- iedereen die van lekker eten, dans en muziek en graag eens een schilderborstel vastneemt
- ook voor rolstoelgebruikers"

Meer informatie:
VIBEG, Vormingsinstituut voor Begeleiding van Gehandicapten
Tiensesteenweg 63
3010 Kessel-Lo
T: 016 23 51 21
F: 016 23 09 93
E: info@vibeg.be
Website: www.vibeg.be

DE WAKKERE BURGER: VORMING TOT BURGERSCHAP

De 'polis', Grieks voor (stad-)staat is bij uitstek het niveau waar de gemeenschap vorm krijgt. De politiek (van het griekse 'politikos', de burger betreffend) houdt zich dan ook bezig met de vormgeving van die gemeenschap. De sociaal-culturele beweging 'De Wakkere Burger' profileert zich op het thema burgerparticipatie en lokale democratie. Inspraak en medezeggenschap van burgers begint bij democratische burgerschapsvorming. Het aangrijpingspunt voor het werk van De Wakkere Burger is het lokale politieke niveau, de gemeente. Daar voelen burgers het sterkst de impact van politieke beslissingen en is het contact met de politieke hoofdrolspelers het meest waarschijnlijk. De Wakkere Burger focust eveneens op hogere politieke niveau's waar die impact hebben op de kwaliteit van de plaatselijke samenleving.

Haar opdracht vervult De Wakkere Burger via sensibilisering, maatschappelijke actie, advizering, enz. maar vooral ook via educatief werk. Naast vormingsactiviteiten die open staan voor iedereen, organiseert De Wakkere Burger ook vorming op maat. Voor leden van advies-, inspraak- en participatie-organen is er zo bijvoorbeeld de curus "eerste hulp bij adviesgevallen (EHBA) waarbij bekeken wordt welke 'tips en tricks' kunnen gebruikt worden om tot een waardevol advies te komen. Een andere cursus in dit aanbod is de BBB, Burgers betrekken en behouden of hoe trekken we nieuwe leden aan voor de adviesraad en zorgen we ervoor dat ze ook blijven komen. Daarnaast organiseert deze sociaal-culturele beweging ook informatie-avonden over de werking van de gemeente, politieke café's over de gemeente, praktijklessen over inspraak, participatie en beleidsbeïnvloeding, enz. Ten tijde van verkiezingen doet De Wakkere Burger extra inspanningen om de werking van het democratisch verkiezingsproces en van de instellingen voor iedereen zo duidelijk mogelijk te maken.

Voorbeelden van vorming op maat: De stad Leuven vroeg DWB om een bijsturingsproces uit te werken en te begeleiden om te komen tot een betere werking van de niet meer (of niet optimaal) werkende adviesraden. Met de seniorenraad van Mol werd een zelfevaluatie georganiseerd waarbij de relatie met het lokale bestuur, het verenigingsleven en de bevolking bekeken. In samenwerking met het gemeentebestuur van Kortenberg werkte DWB een langdurig project uit rond democratische burgerschapsvorming waarbij de deelnemers beslisten hoe en wat ze zouden bijleren.

Voor meer informatie: De Wakkere Burger
Liedtsstraat 27-29
1030 Schaarbeek
T: 02 240 95 25
F: 02 242 26 10
E: de.wakkere.burger@skynet.be
Website: www.dewakkereburger.be

VORMINGPLUS GENT: DZJAMBO: INTERCULTURELE ONTMOETING

Dzjambo is de naam van de interculturele ontmoetingsgroep die Vormingplus Gent-Eeklo samen met Kompas, het 'onhaalbureau nieuwkomers' opstartte in oktober 2004. Uit gesprekken bleek dat de grootste nood van nieuwkomers 'ontmoeting' is. Ze hebben het vaak moeilijk om een netwerk uit te bouwen. Het project wil interculturele contacten en uitwisseling stimuleren, Ontmoeting en het uitbouwen van netwerken doorbreken de eenzaamheid en de isolatie waarin nieuwkomers zich bevinden; ze verminderen hun kwetsbaarheid en verhogen hun sociale redzaamheid. Door de aard van de ontmoetingen biedt het aan deelnemers de kans om hun kennis van de Belgische samenleving en van de stad Gent te vergroten. Ze kunnen hun Nederlands oefenen met Belgen wat moet leiden tot een beter begrip van de Belgen en hun samenleving. Belgen leren op hun beurt de leef- en denkwereld van de nieuwkomers kennen wat niet alleen leidt tot begrip maar ook hun mens- en maatschappijvisie beïnvloedt.

In 2006 startte de vierde Dzjambo-reeks. Ze loopt over vijf maanden en er worden vier thema's uitgewerkt: cultuur en ontspanning, Gent en zijn mensen, op bezoek in de buurt en zingeving. Rond elke thema worden verschillende uitstappen gepland. Iedere reeks start met een vrijblijvende info-avond zodat duidelijk wordt waar het project om draait en welke engagementen worden verwacht. De hele groep (vijftien nieuwkomers en vijftien Belgen) komt maandelijks samen (met drankje en muziekje) om ervaringen en foto's van de uitstappen uit te wisselen.

Na de pauze wordt het nieuwe thema voorgesteld. Er worden nieuwe kleinere groepjes gevormd. De begeleiders suggereren verschillende uitstappen voor de komende maand: een bezoek aan het Huis van Alijn (volkskundemuseum), een wandeling in de Bourgoyen (natuurgebied), een ontmoeting met Gentse senioren, een thuisbezoek bij een Belgisch of Turks gezin... Het zijn maar suggesties want de deelnemers kunnen ook andere voorstellen doen. Naast het feit dat nieuwkomers Belgen ontmoeten, leren ze ook de stad kennen en de Gentenaars zelf leren hun stad op een andere manier bekijken.

Meer informatie: Vormingplus Gent
Reigerstraat 8
9000 Gent
T: 09 224 22 65
F: 09 233 76 87
E: info.gent.eeklo@vormingplus.be
Website: www.vormingplus.be/gent-eeklo

STICHTING LODEWIJK DE RAET: VORMING VOOR HET VRIJWILLIGERSWERK

De Stichting Lodewijk de Raet organiseert al meer dan een halve eeuw cursussen voor burgers die zich vrijwllig inzetten voor de samenleving, via grote en kleine verenigingen, het jeugdwerk, lokale participatieraden, welzijnswerk, de hulpverlening, niet-gouvernementele organisaties en de sportwereld. Vrijwilligers worden als het ware toegerust om de gemeenschap waarvoor zij zich inzetten, met meer kans op slagen mee vorm te geven.Naast het open aanbod waaruit vrijwilligers kunnen putten biedt LdR ook programma's op maat aan voor organisaties die met vrijwilligers werken. Hun aanbod is enerzijds gericht op vrijwilligers met een verantwoordelijke of begeleidingsfunctie (bijv.Voorzitters van plaatselijke besturen). Het omvat cursussusen als samenwerken als team (onder andere over taakverdeling), vaardig vergaderen, feedback geven aan collega-vrijwilligers, omgaan met meningsverschil, conflicthantering, motiveren van collega-vrijwilligers, persberichten schrijven, vragend werken met groepen, interactief vorming begeleiden, spreken voor een groep, een helpend gesprek voeren.

Ook voor beroepskrachten die werken met vrijwilligers worden op maat heel wat mogelijkheden geboden. Het gaat meestal om cursussen met een parallele inhoud als hierboven. Meer specifiek is er één of twee keer per jaar in open aanbod een cursus over 'vrijwilligersgroepen begeleiden'. Tijdens de cursus wordt vertrokken vanuit vragen als:

- Hoe spelen we in op de motivatie van onze vrijwillgers?
- Welke elementen zorgen voor geen goede samenwerking?
- Hoe kan de communicatie met en tussen de vrijwilligers bevorderd worden?
- hoe moeten we vrijwilligers duidelijk wat er verwacht wordt,
- Hoe kunnen we optreden bij conflict of meningsverschil?
- Waarom is het soms moeilijk om afspraken te maken met vrijwilligers?
- Hoe omgaan met spanningen tussen vrijwilligers en beroepskrachten?
- Hoe vinden we geëngageerde vrijwilligers?

In de cursus wordt gewerkt met concrete vragen en verwachtingen van de cursisten. Daarop wordt ingespeeld met groepsbesprekingen, theorie en oefeningen. Heel concrete situaties komen er aan bod.

Meer informatie: Stichting Lodewijk De Raet
Koningin Maria Hendrikaplein 64 a
9000 Gent
T: 09 382 75 70
F: 09 222 79 60
E: info@de-raet.be
Website: www.de-raet.be

KAV-INTERCULTUREEL: "VROUWEN GAAN VREEMD"

In 2005 publiceerde KAV-Brussel de brochure "Vrouwen gaan vreemd", een handleiding voor het werken met interculturele vrouwengroepen. Het is de neerslag van tien jaar werken met multiculturele vrouwengroepen. De leerprocessen die de deelnemers meemaken hebben een impact op de buurt en de leefomgeving. De jarenlange werking en aanwezigheid in de buurt doet bij andere organisaties vertrouwen groeien wat leidt tot betere informatie-uitwisseling en samenwerking. Vrouwen stromen door naar lokale buurtcomite's; de betrokkenheid en de deelname aan lokale intitiatieven stijgt. De vorming heeft zodoende niet alleen effect op de individuele deelneemster of op het gezin waarin ze leven.

In 2004 zette KAV-intercultureel een empowermentprogramma op voor Schaarbeekse vrouwen samen met Citizenne en Lokaal Cultuurbeleid Schaarbeek. Bestuursleden van een oudercomité werden getraind in het verwerven van een aantal sleutelvaardigheden, zoals dat elders gebeurt voor leidinggevenden of kaderleden. Op die manier werd leiderschap ontwikkeld zodat deze vrouwen verantwoordelijkheid konden opnemen in hun buurten of voor het beheer van hun levensterreinen.

Meer informatie:

KAV, vrouwen die bewegen Vlaams-Brabant & Brussel

Pletinckxstraat 19
1000 Brussel
T: 02 508 88 40
F: 02 508 88 41
E: kav.vlaamsbrabant-brussel@kav.be
Website: www.kav.be

Lees eveneens:

KAV-Brussel (2005): "Vrouwen gaan vreemd. Een praktijkgids voor het werken met interculturele vrouwengroepen" Brussel: KAV, pp. 72

Johan De Vriendt (2005): "Vrouwen gaan vreemd" In : WisselWERK, jaargang 2, nr. 4, nov. 2005, p. 4 – 8, Brussel: SoCiuS.

Sabine Swartelé (2004): "Vorming als cement van samenleven. Over een empowermentprogramma voor Schaarbeekse vrouwen" In: WisselWERK, jaargang 1, nr. 3, aug. 2004, p. 4 – 9., Brussel: SoCiuS

ASSOCIAZIONI INTERNAZIONALI FEDERATE: KADERVORMING

Kadervorming bij verenigingen houdt meestal in dat bestuursleden toegerust worden om hun taken in de plaatselijke afdelingen beter te kunnen uitoefenen. Tot die taken behoren, luidens haar missie, heel wat gemeenschapsvormende activiteiten. Op de website van Associazioni Internazionali Federate (AIF) vonden we hun programma 2006 met kadervormingsprogramma's.

- Vier avonden werden gereserveerd voor een training rond leiders.
- Er werd geïnformeerd rond het indienen van projecten bij het Impulsfonds.
- Voor penningmeesters en voorzitters van kleine vzw's werd vier keer een vormingsavond georganiseerd over boekhouden.
- Er werden twee cursusreeksen van tien lessen 'Nederlandse taal georganiseerd voor niet-Nederlandstalige bestuursleden.
- Voor het dagelijks bestuur werd vorming opgezet rond vrijwilligersbeleid.
- Er kwam een informatieavond voor bestuursleden over de gemeenteraadsverkiezingen.
- Voor bestuursleden waren er vormingsavonden over vrijwilligers en engagement, de nieuwe vrijwilligerswet en verzekeringen, spreken voor groepen, vergadertechnieken en verantwoordelijkheden van bestuursleden en een assertiviteitstraining (3 avonden).
- Tenslotte werd er ook nog een algemene AIF-dag gepland voor bestuursleden, hun kinderen en partners.

Meer informatie:

Associazioni Internazionali Federate

Vennestraat 98
3600 Genk
T: 089 62 15 77
F: 089 38 67 41
E: info.aif@skynet.be
Website: aif.scw.be

WERKNEMERSWELZIJN: VORMING ALS VEERKRACHT

Bedrijven kunnen ook bekeken worden als arbeidsgemeenschappen. In de loop van de geschiedenis zijn ze geëvolueerd van zeer hierarchisch (de baas bepaalt, de werknemer ondergaat), tot meer complexe arbeidsgemeenschappen. De mate van hun succes is ondermeer afhankelijk van de mate waarin werknemers zichzelf kunnen manifesteren, zich gewaardeerd voelen en inspraak krijgen in het bedrijfsbeleid. De vakbonden spelen hierin een voorname rol. Hun vormingsorganisaties rusten militanten, verkozenen in de bedrijfsorganen, syndicale afgevaardigden en andere werknemers toe om hun plaats in de arbeidsgemeenschap volwaardig te kunnen innemen.

Werknemerswelzijn, als vormingsorganisatie van de liberale vakbond ACLVB, organiseert niet alleen kadervorming voor leden van de ondernemingsraad en de Comité's voor Preventie en Bescherming op het Werk of voor syndicale afgevaardigden. Ook 'gewone' militanten worden niet vergeten. In de cursussen worden nieuwe tendensen en evoluties in de loopbaan belicht of worden thema's als het generatiepakt en de uitvoering daarvan, tijdelijke werkloosheid, groepsverzekering, de discriminatiewetgeving, het personeels-beleid,... uitvoerig bekeken. Daarnaast worden ook cursussen algemene vorming aangeboden waarbij de participatie aan het maatschappelijk leven van de werknemer als burger centraal staat. Daarbij komen actuele thema's als sociale zekerheid, eerlijke handel arbeidsreïntegratie, enz. aan bod.Voor senioren en werkzoekenden worden aparte cursussen voorzien.

Meer informatie:
Werknemerswelzijn
Koning Albertlaan 95
9000 Gent
T: 09 222 57 51
F: 09 221 04 74
E: katrien.allaert@aclvb.be
Website: www.aclvb.be

DE KEI: INTEGRATIE VAN MENSEN MET VERSTANDELIJKE BEPERKING

De Kei is een vormingsdienst die zich hoofdzakelijk richt tot werkbewame mensen met een lichte tot matige verstandelijke beperking. Een aantal van hun cursussen zijn er op gericht dat hun doelpubliek de wereld en de gemeenschap waarin ze leven kan begrijpen en er mee kan leren omgaan; dat ze toegerust worden om om te gaan met andere mensen.

In de cursus "De wereld verandert, wat doe ik er mee?" kunnen al die zaken aan bod komen die nieuw zijn voor de deelnemers:
- wat is er op tv; het nieuws begrijpen,
- wat betekent een computer en wat kan je er mee doen?
- hoe zit dat met internet, e-mail, gsm?
- wat gebeurt er in mijn gemeente, in Vlaanderen, in Europa?
- wat betekenen die moeilijke woorden?

In de cursus "Omgaan met andere mensen" komt alles aan bod wat te maken heeft met de eigen persoon in relatie tot anderen zoals ondermeer:
- nieuwe mensen leren kennen,
- opkomen voor je eigen mening,
- contacten leggen en onderhouden,
- gevoelens: welke zijn er en wat doe je ermee?,
- vriendschap, verliefd zijn, liefde,
- samenwerken, welke rol neem ik op in de groep?,
- pesten en gepest worden.

Meer informatie: De Kei
Drakenhoflaan 33
2100 Deurne
T: 03 366 41 11
F: 03 366 55 69
E: info@dekei.be
Website: www.dekei.be

VERENIGING PERSONEN MET EEN HANDICAP: SOCIALE NETWERKVORMING

Mensen met een handicap zijn dikwijls zeer beperkt in hun sociale contacten. Mensen zonder handicap voelen zich vaak zeer onwennig wanneer ze in contact komen met mensen mét handicap en omgekeerd is dat ook zo. Dit leidt ondermeer tot veel te kleine en weinig gevarieerde sociale netwerken bij personen met een handicap. De ontwikkeling van dergelijke netwerken is een belangrijke activiteit voor de Vereniging Personen met een handicap (eertijds Vlaamse Federatie van Gehandicapten of VFG).

Via het opstellen van een 'Eigenhandig Ervaringsdeskundig Plan' (EEP) stellen mensen een dossier op over hun handicap en de ondersteuning die ze wensen. Dat EEP wordt in kleine groepen opgemaakt en begeleid door een ervaringsdeskundige die het hele proces al meemaakte. Het gaat hier om een zeer intensief proces. DE EEP-groepen staan open voor iedereen die een handicap van dichtbij meemaakt (ouders, kinderen, enz.) Het aldus opgestelde EEP-dossier van ieder groepslid geeft een duidelijk beeld van de beperkingen en de mogelijkheden van iedereen en de noodzakelijke ondersteuning. Aldus vormt het een stevige basis om een goede en ondersteunende omgving op te bouwen rond een persoon met een handicap.

Naast vormingsinitiatieven en een handleiding voor EEP-medewerkers, wordt er ook een netwerk van ervaringsdeskundigen voorzien, die mensen met gelijksoortige problematiek via een gerichte matching bij elkaar brengt zodat zij ervaringen kunnen uitwisselen en elkaar kunnen ondersteunen. Concreet gaat het om een databank waarvan de leden bereid zijn kennis en ervaring met anderen te delen. De Vereniging personen met een Handicap brengt mensen met dezelfde ervaringen en vragen met elkaar in contact. Eenmaal het contact er is, bepalen de leden zelf welke ervaringen ze uitwisselen.

Beide structuren (EEP en Netwerk) vullen elkaar aan en versterken elkaar wederzijds. EEP-ervaringen zijn een zeer sterke stimulans om de toekomst zelf in handen te nemen.

Meer informatie:
Vereniging personen met een handicap
Sint-Jansstraat 32 - 1000 Brussel
T: 02 515 02 62
F: 02 511 50 76
E: info@vfg.be
Website: www.vfg.be

Lees ook:
Nathalie Vandenbroucke en Yves Verschaeren (2004): "Netwerkvorming bij mensen met een handicap. Nieuwe methoden voor versterking van sociale netwerken." in : WisselWERK, nr 3, jaargang 1, november 2004, p. 10 - 15.

VORMINGPLUS ANTWERPEN: EEN BUURBEMIDDELINGSNETWERK: BORSTELBUREN

Vormingsplus Antwerpen werkte in opdracht van en in samenwerking met de stad Antwerpen een buurtbemiddelingsproject uit dat sluikstorten drastisch wil verminderen. In 2005 werd een deel van de Seefhoek afgelijnd als meest getroffen gebied wat sluikstorten betreft. Het project wil een informeel netwerk uitbouwen dat de rechtstreekse contacten met buren bevordert en dat helpt de teneur te zetten voor proper wonen. Daarnaast werd een voorhoede van straatvrijwilligers opgericht dat actief bemiddelt, zwerfvuil en sluikstorten opruimt. Op nog geen half jaar tijd verminderde het sluikstorten er met driekwart.

De borstelburen willen een bemiddelend bewonersnetwerk vormen dat alle dagen in straat en wijk werkt aan een concensus rond eigentijdse samenlevingsafspraken rond proper, rustig en veilig wonen. Het netwerk functioneert eveneens als een antenne, inforamtiebron en denktank ten behoeve van de stedelijke overheid. Op die manier kan op vlak van afval en op vlak van alle andere vormen van overlast ee preventiebeleid gevoerd worden.

Vormingplus werkt hier concreet aan de uitbouw van een netwerk van straatvrijwilligers en begeleidt de maandelijkse groepsbijeenkomsten met de bewoners (de borstelburen en de straatvrijwilligers. Vormingplus werkt ook mee aan de integratie van de werking van allerlei diensten en de afstemming ervan op de inbreng van het bewonersnetwerk.

Meer informatie:
Vormingplus - Volkshogeschool Regio Antwerpen
Frederik de Merodestraat 36
2600 Berchem
T: 03 230 03 33
F: 03 218 95 65
E: info@vormingplusantwerpen.be
Website: www.vormingplusantwerpen.be

MOTIEF: "BONTGENOTEN", LEERHUIS OVER INTERLEVENSBESCHOUWELIJK SAMENWERKEN

Vanuit de traditie van het Joodse Leerhuis (zie verder: literatuurverwijzing) organiseert Motief een leerhuis over vraagstukken van interlevensbeschouwelijk samenwerken. Het gaat duidelijk niet om 'samenleven' maar samenwerken. Motief vertrekt vanuit de concrete problemen en vragen van de deelnemers (zowel vrouwen als mannen, vrijzinnigen, moslims, joden, christenen van diverse afkomst) die in hun kennissenkring, werk, dagelijkse leefomgeving... met verschillende levensbeschouwingen geconfronteerd worden. Motief wil meer doen dan alleen maar de deelnemers laten kennismaken met verschilende levensbeschouwingen. Heel wat problemen die aan de relaties tussen levensbeschouwingen verbonden zijn hangen samen met politieke, ecnonomische en sociale factoren. De deelnemers wordt geleerd oog te hebben voor deze contextuele factoren die dikwijls buiten beschouwing blijven bij interlevensbeschouwelijke dialogen.

Er wordt niet gestreefd naar verzoening tussen de levensbeschouwingen. Verschillen en geschillen worden ernstig genomen. Er wordt wel gezocht naar perspectieven om een "bont bondgenootschap" te kunnen sluiten; om te leren samenwerken en toch grondig van mening te durven verschillen.
Het leerhuis duurt 3 jaar en is ingedeeld in 9 thematische modules. In het eerste jaar komen modules als postmoderniteit (kunnen mensen uit verschillende levensbeschouwingen elkaar wel begrijpen? Welke plaats geven we aan waarden en goden in de hedendaagse westerse maatschappij? Zijn fundamentalisme en onverschilligheid typisch voor deze tijd?) de democratische lekenstaat (hoe geven we levensbeschouwingen een plaats in scholen, verenigingen, politieke partijen...? blijven leensbeschouwingen beter binnenshuis? Hoe zit het met de scheiding tussen kerk en staat? Hoe kan de staat neutraal zijn?), beeldvorming over eigen en andere levensbeschouwingen (welke factoren beïnvloeden het beeld dat we van de ander hebben? Hoe vervormt het beeld dat we van onszelf hebben het beeld dat we van anderen hebben? Welk effect heeft onze beeldvorming op onze omgang met elkaar.

In de overige jaren worden thema's als dwang en geweld in het geloof, fundamentalisme, emancipatie (andersglobalisering, feminisme, ecologie), universele waarden, pratkijke en rituelen en interlevensbeschouwelijke dialoof behandeld.

Meer informatie: Motief
Marsveldstraat 5 b - 1050 Elsene
T: 02 510 61 62 - E: info@motief.org - Website: www.motief.org

Lees ook:
Elke Vandeperre en Remi Verwimp (2006): "Motief: het 'leerhuis'-model." In WisselWERK, nr 2, derde jaargang, mei-juli 2006, p. 18-23 Brussel: SoCiuS.

PLATTELANDSONTWIKKELING: DE ONTWIKKELING VAN BOERENMARKTEN

Als sociaal-culturele beweging stimuleert Plattelandsontwikkeling lokale netwerken voor duurzaam voedsel 'van boer tot netwerk'. Op een boerenmarkt verkopen landbouwers hun eigen producten rechtstreeks aan de verbruikers. De producten zijn meestal afkomstig van hun eigen bedrijf en worden soms beperkt aangevuld met producten van collega's. De eerste wekelijkse boerenmarkt werd opgericht in Baaigem in 1980. Sedertdien functioneren er 40 boerenmarkten in alle Vlaamse provincies.

De boerenmarkt-formule maakt niet alleen duurzame landbouw in zelfstandige gezinbedrijven leefbaar door de korte ketenafzet 'van boer tot bord' lokaal te organiseren. Naast het feit dat rechtstreekse verkoop voor de boer ecnonomisch voordelig is en weinig belastend krijgt de boer bovendien een gezicht en wordt de band tussen stad en platteland weer aangehaald.

In 2005 zette Plattelandsontwikkeling een pilootproject op voor het uitbouwen van een lokaal netwerk rond een Gentse boerenmarkt waardoor de band tussen stad en platteland, tussen boer en consument nog kon versterkt worden. Daarbij worden klanten, buren en boeren een keer per maand uitgenodigd voor een drankje.

Meer informatie: Plattelandsontwikkeling,
Nieuwevaart 117
9000 Gent
T: 09 233 51 51
F: 09 233 94 54
E: info@platteland-stad.be
Website: www.platteland-stad.be

HET GROTE PLEIN: DE CULTUURSLEUTEL

Personen met een verstandelijke handicap hebben moeilijk toegang tot allerlei culturele evenementen. Wat doe je als je niet weet wat er allemaal bestaat? Als je afhangt van het openbaar vervoer dat 's avonds niet meer rijdt? Als je de uitleg van je gids niet begrijpt? Als je budget te beperkt is?

De Kei zette een project op met cultuur- en gemeenschapscentra waarbij personen met een verstandelijke handicap vorming en ondersteuning krijgen bij hun deelname aan het bestaande culturele aanbod. Met die centra werd een selectie uit het bestaande aanbod gemaakt. Dat werd gepresenteerd in een aangepast programmaboekje. De basisinformatie werd ook met gebruik van pictogrammen vermeld en alle voorstellingen werden met een foto geïllustreerd. De prijs werd laag gehouden en Het Grote Plein voorzag in begeleiding bij elke voorstelling. Naast algemene vorming over cultuur- en gemeenschapscentra, werd iedere voorstelling ook ingeleid. Er was begeleiding tijdens de voorstelling en eventueel een internview met de artiesten. Iedere voorstelling werd geëvalueerd. De culturele centra zelf verzorgden een rondleiding voor de deelnemers waarbij duidelijk werd waar ze een ticket konden kopen, waar het toilet is, waar men iets kan drinken en, niet te vergeten, waar de theaterzaal is.

In de brochure waarin het aanbod werd bekend gemaakt, werd ook zeer goed uitgelegd hoe de centra konden bereikt worden, hoe het zat met openbaar vervoer en op welke vervoersfaciliteiten men verder beroep kon doen. Tenslotte werd ook uitleg verschaft over de gratis begeleiderspas voor vrijwillige begeleiders. De cultuur- en gemeenschapscentra die voldoen aan de voorwaarden voor 'toegankelijke cultuur' mogen een label, de cultuursleutel gebruiken.

Meer informatie:
Het Grote Plein
Leon Theodorstraat 85
1090 Jette
T: 02 421 10 10
F: 02 532 13 05
E: info@hetgroteplein.be
Website: www.hetgroteplein.be

Lees ook:
Veerle Dekoninck (2004): "De cultuursleutel. Je toegang tot cultuur." In WisselWERK, nr 2, mei-juli 2004 , p. 14-17; Brussel:SoCiuS

HET INTERNATIONAAL COMITE VOERT ACTIE VOOR STEMRECHT ALLOCHTONEN

In februari 2006 gaf het Internationaal Comité (IC) in samenwerking met moederorganisatie ACW aan burgermeester Reynders van Hasselt 500 blanco envellopen af die "moeten worden gebruikt om migranten uit te nodigen om te komen stemmen bij de gemeenteraadsverkiezingen van oktober". Naast de 1330 migranten uit EU-landen wonen in Hasselt immers ook 502 potentiële kiezers uit niet EU-landen. Daarmee wilde het IC de gemeenten aanzetten om migranten duidelijk te informeren en uit te nodigen voor de verkiezingen. Ook in de gemeente Beringen ging het IC op bezoek. Ze vroegen er medewerking van de stad om de inschrijvingen voor de verkiezingen ook per vereniging te laten gebeuren.

Het IC riep zijn afdelingen eveneens op om mensen in te schrijven tijdens een activiteit van de plaatselijke afdeling. In de gemeenten Hasselt, Genk en Maasmechelen was dat immers mogelijk. De afdelingen konden eveneens tal van informatiemomenten te organiseren over de verkiezingen, de partijen en hun programma's, de verkiezingstechniek. Daarnaast werden de leden uitgenodigd hun wensen kenbaar te maken tijdens bijv. een ontbijtgesprek met een policus, of werden ze uitgenodigd ook eens een gemeenteraad te bezoeken.

Meer informatie:
Internationaal Comité
Mgr. Broekxplein 6
3500 Hasselt
T: 011 29 17 29
F: 011 29 08 36
E: info@internationaalcomite.be
Website: www.internationaalcomite.be

bijeengesprokkeld door Johan De Vriendt
hoofredacteur van WisselWERK

"NE ZANGER IS EEN GROEP": OVER GEMEENSCHAPSVORMING ABSTRACTS

PHILOSOPHICAL VISIONS OF COMMUNITY-BUILDING

Rob Devos

Rob Devos describes a number of philosophical visions of community-building in his article. He asks how you can form a community in a (post)modern society. In a traditional society, the community is already formed, and is subsequently legitimised in a religious or metaphysical world view, whereas the modern society is characterised by a process of differentiation. The economy and politics become divorced from the everyday world, and science, law, ethics and art develop their own dynamic. Philosophy finds itself confronted with the task of rethinking social cohesion as community-building in a disillusioned world. Three models seek to define a response to this challenge. There is the liberal school, in which individuals' freedom and freedom of choice with regard to their own life and their self-chosen relations is paramount. The basic idea of the communitarian paradigm of community-building is that the good life - community - takes precedence over the individual. Finally, the republican school of thought argues that it is neither the individual nor the community which is central, but rather the relationship between the two. It focuses on the interchange between individual and community, on citizenship or the active participation of individuals and groups in society, through which community is built. In his concluding reflections, Devos argues that the republican paradigm offers an interesting model for thinking about culture as a community-building factor. However, culture cannot be reduced to community-building. Art also has the essential function of confronting a culture with itself.

COMMUNITY-BUILDING AND SOCIAL COHESION: A SOCIOLOGICAL ANALYSIS

Marc Hooghe

In this contribution, the topic of community-building is approached from a sociological viewpoint. Recent events have raised doubts about the social cohesion of our society. Yet our society does still function properly, albeit differently from a few decades ago. Hobbes claims that it is by no means easy for people to co-exist peacefully. In the 'natural state', might is right, and life will tend to be 'short and brutish'. The attention devoted by the media nowadays to cases where the social order is collapsing must not be allowed to disguise the fact that the social and moral order is working for the most

part. However, the development of a community or a social order is a far from straightforward process. In this article, Hooghe gives a short overview of the way in which research into community-building has been conducted within the social sciences. He argues that the presence of networks and of 'social capital' are vital for this. The traditional answer to the question of how a community arises is the creation of a normative consensus where the basic values of coexistence do not need to be discussed. Because a homogeneous coexistence of this kind never occurs any longer, we now need to achieve social cohesion on the basis of completely different conditions. Hooghe identifies two components in the construction of society (the reinforcement of the networks and the increasing of social capital). There is the structural component, which is to do with work on the infrastructure, and there is the normative component, in which we seek to establish which basic values unite us. Community is in need of constant reinvention in a manner which is adapted to new requirements.

STITCH & SPLIT

A relational version of community

Ruth Soenen

Anthropologist Ruth Soenen argues in her article that practitioners and academics are primarily concerned with profound, long-term and frequently occurring relations. Soenen, however, is also interested in the tangle of fleeting and very obvious contacts: the brief exchange of words with the cashier, the shared sigh with a stranger when the bus does not come on time…in short, the world of 'minor encounters'. Through an anthropological analysis of 'life on the tram' she shows that even brief, minor contacts are connected with experiences of community. On the tram she found avoidance relations and momentary help, fleeting social relations and the creation of impressions; the most common conflict relations were characterised by very minor interruptions and disturbances. As well as the public social sphere, she also saw instances of the private social sphere on the tram, such as between couples or between parents and children. Plus, of course, the 'parochial social sphere' between people who regularly encounter one another on the tram. The tram sees the formation of both relations which promote community and relations which create conflict. It has the potential for temporary community, a 'light' version of community that can contribute to an experience of being 'at home'. Temporary communities are dissolved, but they can also develop further. Time after time, our lives consist of a process of conjunction and separation or 'stitch and split'.

TOURS THROUGH THE FERTILE FIELD OF COMMUNITY-BUILDING

Jos Pauwels

The author examines community-building using a phenomenological 'field' approach. Like Einstein, he argues that problems, including those relating to community-building, cannot be resolved using the same thinking that created the problems. Community-building is about the relationship between an individual and a (social) community. As we perceive by 'creating distinctions', we will also tend to focus on distinctions in a 'community', such as between black and white and so on. Our logical, analytical minds are fond of this type of perception, but for the reality of living systems such as communities, this way of viewing things is too limited. Pauwels comes to the conclusion that it is necessary to enrich our thinking about community and community-building with scientific insights from modern natural science, such as Sheldrake's morphic fields, Einstein's relativity theory, string theory and quantum mechanics. Living systems cannot be understood adequately with linear cause-and-effect thinking. If we continue to regard communities through the eyes of Newtonian (mechanical) principles, an ever greater discrepancy arises with a continually changing world. Insights and practices can grow out of a phenomenological position which brings us into contact with 'fields' in which the full potentiality of time and space is simultaneously present. Thus, for example, the 'presence' position that Senge describes is a movement towards greater inner depth and breadth, while the system therapist Hellinger provides an operational interpretation of the phenomenological position. He distinguishes three 'morphic fields': the personal conscience, the collective conscience and the transcendental field, and formulates a number of 'natural systemic laws': anyone who comes belongs; a balance is needed between giving and taking, there is a ranking between those who come first and later, and the new always takes precedence over the old. The focus of our actions can no longer lie with the individual, forcing us into the duality of 'me and the other', but will inevitably shift to the relationship and connection between individuals. This connective relationship lies at the basis of all generative community-building action.

COMMUNITY-BUILDING AND DIVERSITY:

the Dr. Jeckyll & Mr. Hyde or the Bert & Ernie of contemporary society?

Reyhan Görgöz

The author considers community-building in terms of diversity. In the first part of her article, she sees diversity and community as given facts. Diversity is characterised by innumerable similarities and differences, only a small number of which are problematised. Recognising diversity is not just about the presence of differentness, but also about the subjective appreciation of this differentness. Despite a number of negative aspects, a community also offers unique opportunities for solidarity, security, a say in overseeing

the boundaries of power, individual rights and so on. The relationship between community and diversity can degenerate into a Jeckyll and Hyde type relationship: an unnatural bond which reflects the schizophrenic way in which our society deals with 'otherness'. It can also be a Bert & Ernie relationship, an inseparable duo in which the recognition of the one is a precondition for the achievement of the other. Görgöz investigates the prerequisites for a positive relationship between the two concepts, focusing on the significance, use and role of community-building in the context of a multifaceted society. A 'Bert & Ernie' relationship between the two concepts should be preferred, but is no easy matter: it requires a continual striving for dialogue and equal opportunities. In the absence of these, both community and diversity acquire a perverse character. Two questions are considered in the article: how can the origination and existence of differences in society be understood, and is this compatible with striving for community-building?

COMMUNITY-BUILDING AND SOCIO-CULTURAL WORK WITH ADULTS

A survey based on a number of current practice-related issues

Frank Cockx

The author looks at present-day regulations set out in decrees about socio-cultural work with adults. He offers an overview of which types of work distinguished in decrees are supposed to fulfil which functions according to the decree. He then offers a number of critical considerations, based on the 'nature' of the work, about the 'hype' surrounding community-building and the community-building function of socio-cultural work with adults. He asks whether socio-cultural work with adults is not community-building by definition. His article concludes with an overview of the course that SoCiuS is currently defining as a response – supported by the sector – to various of the questions he raises.

COMMUNITY-BUILDING IN CULTURAL POLICY

An attempt at clarification and politological interpretation

Bart Caron

Bart Caron (Flemish MP for the Spirit party), former departmental secretary for culture ministers Anciaux and Van Grembergen, investigates why the concept of community-building has appeared in cultural policy, and the concerns from which it originates. He takes a close look at party manifestos and the government's more 'official' documents, also describing reactions from political quarters and on the part of the advocates of special interests. He also attempts to give an account of motives and expectations and of the ideological and philosophical background to community-building as a principle of cultural policy.

SOCIO-CULTURAL WORK: FROM CIVIC VIRTUE TO THE ACHIEVEMENT OF CITIZENSHIP?

Maria Bouverne De Bie, Griet Verschelden and Luc De Droogh

The authors approach community-building from a practitioner's viewpoint. In an earlier version – originally authored by Prof. Bouverne-De Bie – this text served as a discussion paper at the SoCiuS vision day in October 2005. The author(s) agreed to elaborate the original text for this booklet. They ask how a socio-cultural worker should deal with an extremely complex concept such as community-building. In their contribution, they seek to show how the concept has evolved historically, and which nodes in its development ensure that community-building is an important but also terribly difficult task. They also indicate which approaches they find unsatisfactory. In more concrete terms, they ask whether the process by which socio-cultural work defines its identity needs to develop around the concept of 'socio-cultural methodology'. Nor do they shrink from outlining an alternative avenue of thinking: community-building as the achievement of citizenship. Here, they follow the footsteps of Oskar Negt and Paulo Freire, whose initial starting-point was a societal and historical analysis: learning to understand society and what developments in it mean for one's own situation and one's relationship with others.

THE TIP OF THE ICEBERG

Community-building in the practice of socio-cultural work with adults

Johan De Vriendt

This article considers concrete practices of socio-cultural organisations. Contemporary socio-cultural work is responsible for various practices of community-building in all its aspects: togetherness, interacting, being a community. It also has an educational aspect: learning to live with one another, acquiring skills for being a community. A third aspect consists of active actions to do with 'forging community', interventions to involve people with one another. In his contribution, De Vriendt merely offers a brief glimpse. Within the narrow confines of a 'Cahier' publication, it is obvious that this is only the tip of the iceberg of what the sector has been offering for many years and what it has to offer today, too, in terms of community-building. We describe a selection of practice examples for the reader as possible sources of inspiration. They may also inspire, lend substance to but also challenge the current debate about the community-building function of socio-cultural work with adults. The presentation of the examples took place on the basis of reports that were sent in to SoCiuS, and is thus something of a haphazard selection from the multiplicity of practices developed by the sector. Thus if organisations are not mentioned, this does not mean that they lack a community-building function or are not developing specific projects in this area.